

HART VAN DE VERZORGINGSSTAD
Club- en buurthuiswerk in Rotterdam, 1920-2010

Al het mogelijke werd gedaan om de informatie in dit boek zo juist en actueel te maken als kan. Auteur of uitgever kunnen niet verantwoordelijk worden gesteld voor mogelijke nadelen die lezers door eventuele onvolkomenheden in het boek zouden kunnen ondervinden.

Toby Witte

Hart van de verzorgingsstad

Club- en buurthuiswerk in Rotterdam, 1920-2010

Garant

Antwerpen-Apeldoorn

Toby Witte
Hart van de verzorgingsstad
Club- en buurthuiswerk in Rotterdam, 1920-2010
Antwerpen – Apeldoorn
Garant
2011

168 blz. – 24 cm
D/2011/5779/85
ISBN 978-90-441-2762-1
NUR 740

Omslagillustraties: Marina Meeuwisse
Omslagontwerp: Danny Juchtmans
© Toby Witte, KSGJ-fonds & Garant-Uitgevers n.v.

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke, voorafgaande en schriftelijke toestemming van de auteur en van de uitgever.

Garant
Somersstraat 13-15, B-2018 Antwerpen
Koninginnelaan 96, NL-7315 EB Apeldoorn
www.garant-uitgevers.be info@garant.be
www.garant-uitgevers.nl info@garant-uitgevers.nl

INHOUD

Voorwoord	7
Inleiding	9
Niets bestaat zonder geschiedenis	9
Verhaallijnen	10
Opbouw	11
Verantwoording	12
1. Katholiek beschavingsoffensief in Rotterdam (1923-1957)	15
Terughoudende overheid	16
Liefdewerk	17
Liefdewerk in Rotterdam	18
Verzuilde verzorgingsstaat	20
Rotterdam: havens of welzijn	23
Wonen en wijkgedachte	24
Verwaarloosde jeugd	25
Naoorlogs missie en zendingswerk	26
Financiële perikelen	28
Verwilderde jeugd	31
Onmaatschappelijkheid	33
Katholiek gezinswerk	35
Nieuwe koersen	36
2. Vervagende identiteit en professionalisering (1957-1969)	41
Hart van de verzorgingsstaat	42
Wankelende zuil	43
Veranderende visies en nieuwe werkers	45
Samenlevingsopbouw in Rotterdam	46
Gastarbeiders	47
Op zoek naar houvast	48
Knelpunten	49
Een blik in en rond het clubhuis	51
Noodzaak tot professionalisering	53
Lijnbaanjeugd en ander ongerief	54
Dan maar niet	57
De frontlijn	58
Clubhuizen in Rotterdam-Noord	59
In Rotterdam-Zuid	61

Het afschudden van de pastorale veren	64
De omslag	65
3. Onder dwang van politiek, bezuinigingen en reorganisaties (1970-1986)	79
Planning in crisistijd	80
Rotterdam in rep en roer	81
Rottebocht	85
Voortdurende transities	88
Richting en stuur	91
Ontgoocheling	93
Boa constrictor	95
Clubhuiswerk op de schop	96
Door de bril van de werkers	98
Crèche en peuterwerk	98
Sociaal-cultureel werk	99
Maatschappelijk werk	100
Toeloop naar Hoogvliet	101
Het doek valt	104
Verwarrende periode	106
4. Nalatenschap (1986-2010)	109
Meer waar voor uw geld	110
Rotterdam: een sociaal laboratorium	112
Denkend aan welzijn	115
Belijdend beleid	118
Politieke revolte	120
Nachtmerries en dagdromen	122
Goud van de stad	123
WMO	124
WMO in Rotterdam	125
Koerscorrectie	127
Ervandaan of eropaf	129
Conclusie	131
Kerk	132
Professie	133
Welzijnspolitiek	135
Effecten van het club- en buurthuiswerk	137
Noten	141
Bronnen en interviewlijst	153
Geraadpleegde literatuur	155
Afkortingen	163
Register	165
Over de auteur	168

VOORWOORD

Het begrippenpaar ‘zorg en welzijn’ is in het moderne taalgebruik ingeburgerd geraakt. De samenhang tussen beide is onmiskenbaar. Wellicht heeft de komst van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) met de daarin gebruikte terminologie voor die inburgering gezorgd. Ook het verplaatsen van zorg van de AWBZ naar de WMO zal een rol hebben gespeeld. En de opheffing van de Welzijnswet bood een open deur. Er leek een nieuwe wereld geschapen.

Of er sprake is van een eenduidige samenvoeging van beide gebieden binnen één wereld staat nog te bezien. De zorg voor het lichaam is van alle tijden. Het tijdstip van verscheiden schuiven we zoveel mogelijk voor ons uit en in de tussentijd willen we goed vooruit komen.

De verwachtingen over zorg zijn daarbij steeds hoger gestegen. Inmiddels zó hoog dat ze maatgevend zijn voor beleidsperspectieven op allerlei terreinen. Het ideaal om het arbeidzame leven in de jaren te beperken is bijvoorbeeld gekanteld naar een verhoging van de leeftijd waarop staatspensioen verkregen kan worden. Iedereen heeft aldus direct belang bij zorg. Wetgeving, het nationale verzekeringsstelsel en de marktwerking hebben de ivoren toren van zorg en geneeskunde weliswaar gedeeltelijk geslecht. Maar de wereld van ‘zorg’ maakt tot op grote hoogte deel uit van ons collectief geheugen.

Anders ligt dat bij ‘welzijn’. Alleen al het definiëren van het begrip kan steeds weer leiden tot pennenstrijd. Op dat terrein gaat ons collectief geheugen niet veel verder terug dan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Het draaide om sociale zorg door de betere burgerij en de kerken voor de minder bedeeden. Vooral de materiële zorgaspecten van het leven. Aangevuld met wisselende hoofd- en nevendoele van kerstening en volksverheffing. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd ‘welzijn’ een aandachtsgebied voor de overheid.

De wereld van welzijn is minder dan de wereld van zorg het resultaat van een opeenstapeling van ervaringen en van ontwikkelingen op diverse wetenschapsgebieden. Het waren eerder maatschappelijke processen zoals emancipatie en democratisering die de aanleiding en dragende krachten voor het welzijnsdenken boden. En verder hebben de gedrags- en de sociale wetenschappen bijgedragen aan de duiding van welzijn en de uitvoering van welzijnswerk.

De KSGJ (de Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd), voorheen het SFL (het Sint Franciscus Liefdewerk), was in de vorige eeuw een van de omvangrijkste grootstedelijke welzijnsinstellingen in Nederland en werkzaam in Rotterdam. In haar

actieve bestaan maakte de KSGJ in de loop der jaren gebruik van verschillende werksoorten zoals het jeugdwerk, het pastoraal werk, het maatschappelijk werk, het crèchewerk op sociale indicatie, de gezinsverzorging en het buurtopbouwwerk. Over al dat werk handelt dit boek. Geschreven met de bedoeling om retrospectief en aan de hand van de specifieke gegevens van de KSGJ te onderzoeken of en zo ja op welke wijze de wereld van welzijn zich in een bepaald tijdsbeslag en in een steeds veranderende maatschappelijke context heeft gemanifesteerd.

Het verschijnen van dit boek is in belangrijke mate te danken aan de zeer stimulerende inzet van Erik Trinconi. Hij was jarenlang verbonden aan de KSGJ als jeugd-leider en teamleider. In een latere fase was hij directeur van een deelgemeentelijke welzijnsorganisatie. Vervolgens was hij directeur van de opleiding CMV van de Hogeschool Rotterdam, participeerde hij in de Masteropleiding Pedagogiek en was hij als senior-beleidsmedewerker onder andere verbonden aan de kenniskring Opgroeien in de Stad.

In zijn tijd als onderwijzman was Erik op zoek naar de beschrijving en duiding van het welzijnswerk over een langere periode. Hij stuitte daarbij naar zijn opvatting op bedroevend weinig literatuur. Hij enthousiasmeerde zowel de Hogeschool Rotterdam als het KSGJ-fonds om dit tekort te verminderen. 'De huidige studenten moeten entree hebben tot de historie van hun toekomstige werkveld', was zijn credo. 'Heden, verleden en toekomst zijn met elkaar verbonden. Zeker wanneer het om mensen gaat'. Helaas kon Erik het verschijnen van dit boek niet meer meemaken. Wij dragen dit boek dan ook op aan deze deskundige, erudiete en bevolgen welzijnswerker.

We danken de onderzoeker/schrijver dr Toby Witte en prof. dr Ton Notten voor het gedegen en solide werk dat ten grondslag ligt aan *Hart van de verzorgingsstad*. We zijn verder erkentelijk voor de tijd en de inzet die enige voormalige medewerkers van de KSGJ hebben gegeven aan de interviews. Tenslotte danken we het bestuur van het KSGJ-fonds dat in materiële zin het verschijnen van dit boek mogelijk maakte.

Wij hopen dat het boek aan de bedoeling tegemoetkomt en zijn weg zal vinden naar geïnteresseerden. En we wensen hun veel leesgenoegen.

Frans Fransen
voorzitter KSGJ

INLEIDING

De Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd (KSGJ), de voortzetting van het Sint Franciscus Liefdewerk, is in de Rotterdamse welzijnswereld van de eenentwintigste eeuw een naam die bij professionals al dan niet vage herinneringen oproept. Het functioneren van deze destijds grootste en invloedrijke stedelijke instelling voor club- en buurthuiswerk in Rotterdam is geeindigd in het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw. Het centrale orgaan van de KSGJ, ooit gevestigd aan het statige Emmaplein, ging op in de Vereniging voor Club- en Buurthuiswerk Rotterdam (VCR). Zowel het Sint Franciscus Liefdewerk als de KSGJ hebben vanaf de jaren twintig tot het midden van de jaren tachtig een niet geringe rol gespeeld bij de uitvoering, ontwikkeling en professionalisering van het welzijnswerk in Rotterdam. Vanuit historisch oogpunt en in het belang van het functioneren van het hedendaagse welzijnswerk mag dit niet worden vergeten. Om die redenen heeft de Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd Fonds de opdracht gegeven de werkzaamheden van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ met name in de tweede helft van de twintigste eeuw historisch te boekstaven.

NIETS BESTAAT ZONDER GESCHIEDENIS

Maatschappelijke ontwikkelingen hebben in het verleden hun spoor getrokken in het welzijnswerk en gaan nog altijd voort. We zijn inmiddels tien jaar in de eenentwintigste eeuw gevorderd. De vraag is of de aard, de positie en de rol van de welzijnssector – het gezins- en jeugdwerk – zijn meegegroeid met die veranderingen. Met een terugblik kan men vaststellen of met deze eeuw daadwerkelijk een nieuwe tijd is aangebroken of dat alles grotendeels bij het oude is gebleven. Het is uit professionele nieuwsgierigheid niet onlogisch stelselmatig na te gaan wat het welzijnswerk, het club- en buurthuiswerk, hebben betekend voor toen en nu. Voor de huidige professional – de sociaal-cultureel werker, de buurtopbouwwerker, de maatschappelijk werker en de crèche- en peuterzaalwerker – moet het interessant zijn de eigen beroepsuitoefening in historisch perspectief en context te zien. Veel problemen en ontwikkelingen waar professionals in Rotterdam nu tegen aanlopen en waarmee zij worstelen hebben wortels in het verleden. De continuïteit is groter dan menigeen denkt.

Dit boek beoogt de werkzaamheden van het Sint Franciscus Liefdewerk en van de KSGJ, tegen de achtergrond van de veranderende maatschappij, in kaart te brengen. Dit doen we om 'historische bewusteloosheid' onder politici, bestuurders, be-

leidsambtenaren en (aankomende) welzijnsprofessionals in Rotterdam te voorkomen. Wie zinvol wil meedenken, meepraten en meebeslissen over het welzijnsbeleid zal kennis en inzicht moeten hebben van wat zich in het verleden heeft afgespeeld. Dit boek probeert in de verwarde opeenhoping van betrokkenen, gebeurtenissen en besluiten orde aan te brengen en aan te tonen wat het nut en het effect van het (katholieke) club- en buurthuiswerk in de wereldhavenstad Rotterdam is geweest.

Het navolgende verhaal is geen doorwrocht sociaal-wetenschappelijke verhandeling die gebaseerd is op theoretische toetsing en analyse. Het is wel een leerzaam en leesbaar betoog op basis van historisch onderzoek waarin de betekenis en bijdrage van het (katholieke) club- en buurthuiswerk uit de verf komen. De hoofdstukken laten zich niet lezen als een traditioneel gedenkboek. Zo'n boek draagt meestal een feestelijk karakter en heeft doorgaans weinig oog voor de maatschappelijke context en de minder florissante perioden. Het bevat evenmin een uitgebreide portrettengalerij van illustere bestuurders en directeuren van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ.

Voor het schrijven van dit boek fungeerden de volgende vragen als leidraad: *Hoe functioneerden en reageerden het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ in en op het maatschappelijke tijdsgewricht (1957-1986) waarin Rotterdam zich ontpopte als een snel expanderende moderne maar steeds onbehaaglijker wordende haven- en leefstad? Wat leidde tot het verdwijnen van de KSGJ, en met welke nalatenschap voor het welzijnswerk in Rotterdam?*

VERHAALLIJNEN

Het beeld dat hierna geschetst wordt bestaat uit vier in elkaar overlopende verhaallijnen. Het katholieke gezins- en jeugdwerk is onlosmakelijk verbonden met wat er in Rotterdam en in Nederland plaatsvond. Die context is bepalend voor de inhoud van het werk. De club- en buurthuizen ondervonden na afloop van de Tweede Wereldoorlog de toenemende bemoeizucht van de Rijksoverheid. Nog veel sterker voelde, en voelt nog altijd, het welzijnswerk de invloed van de stedelijke omgeving. Daar bevond en bevindt zich het primaire werkerterrein – de frontlijn – van de gezins- en jeugdwerkers. In de loop van de jaren zou de lokale overheid via haar welzijnsbeleid een stempel gaan drukken op de KSGJ en ook op de niet-katholieke instellingen die zich bezighielden met de opvoeding van jongeren en de begeleiding van gezinnen. Met andere woorden: het club- en buurthuiswerk kwam in de ban van de gemeente Rotterdam.

De eerste verhaallijn van het boek richt zich op de landelijke context en trends die van invloed zijn geweest op het welzijnsbeleid. We hebben het dan over de vorming en het wel en wee van de Nederlandse verzorgingsstaat, de decentralisatie van het welzijnsbeleid, de opkomst van het maatschappelijk werk enz. De naoorlogse periode kenmerkte zich door maatschappelijke spanningen. Gezinsverhoudingen begonnen te veranderen, jongeren werden kritischer en mondiger, het gezag werd uitgedaagd en traditionele instituties zoals kerk en huwelijk verloren

aanzien. De verzuilde maatschappij raakte op drift en daarvoor kwam een sterk ontzuilde, geïndividualiseerde, samenleving in de plaats.

De tweede verhaallijn is de Rotterdamse context. Het door oorlogshandelingen gehavende Rotterdam leek na 1945 op een snelkookpan. De wereldhavenstad behoorde tot de *booming cities*, het Manhattan aan de Maas. Er ontstond mede door, of ironisch gezegd: dankzij het Duitse bombardement in mei 1940 op de stad een compleet nieuwe Rotterdamse binnenstad. Uit de wederopbouw en uitbouw van Rotterdam vloeiden allerlei samenlevingsvraagstukken voort die de stad tot op de dag van vandaag zijn blijven tekenen. Lange tijd was het sociale beleid bij het stadsbestuur ondergeschikt aan wat het versterken van de ‘haven- en werkstad’ heette oftewel de economische functie. Het leefbaarheidsvraagstuk begon toen al te knellen. In de oudere wijken leidde dit tot spanningen tussen bevolkingsgroepen. Jongeren verveelden zich en ouders zaten met opvoedings- en huisvestingsproblemen in hun maag.

De tweede helft van de twintigste eeuw is een dynamische tijd geweest. Het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ maakten een bloei- en groeiperiode door, maar ze verdwenen uiteindelijk toch van het Rotterdamse welzijnstoneel. De derde verhaallijn handelt over het katholieke club- en buurthuiswerk in de periode 1957-1986. Dat wil overigens niet zeggen dat de tijd die daaraan voorafging buiten beeld blijft. Het Sint Franciscus Liefdewerk startte in Rotterdam in 1923 met een eerste clubhuis. Het functioneren van het Sint Franciscus Liefdewerk en vanaf 1969 de KSGJ stonden niet los van de Rotterdamse context. De landelijke politiek en het gemeentelijk beleid bepaalden in hoge mate vanaf 1945 het welzijnsbeleid dus impliciet de koers van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ. We staan om die redenen stil bij de opvattingen, de doelstellingen en het beleid van beide stichtingen voor gezins- en jeugdwerk. Het verdwijnen van de KSGJ betekende niet het einde van het club- en buurthuiswerk in Rotterdam.

Alle genoemde verwickelingen zijn nauw verweven met een vierde verhaallijn: de persoonlijke ervaringen van de uitvoerend werkers in de club- en buurthuizen en enkele kopstukken in de staf van de KSGJ. Aan de orde komen: het werk zelf, de bezoekers en de resultaten – succes en nut – van hun werk (achteraf gezien). Hadden de jongeren en gezinnen wat aan het club- en buurthuiswerk?

OPBOUW

Het boek is opgebouwd uit een vijftal hoofdstukken waarin de bovengenoemde verhaallijnen integraal zijn verwerkt. In hoofdstuk 1 staat het katholieke beschavings-offensief van het Sint Franciscus Liefdewerk centraal in de periode 1923-1957. De club- en buurthuizen werden geleid door paters die zich richtten op het bevorderen van de godsdienstige en zedelijke opvoeding van wat wij nu randgroep- en risicojongeren in achterstandsbuurtten zouden noemen. De invloed van kerk en geloof was groot. Na de oorlog dijde het werk uit. Voor het verkrijgen van subsidies en de betaling van beroepskrachten werden de statuten in 1947 en in 1957 aangepast.

Hoofdstuk 2 omvat de periode 1957-1969. Het Sint Franciscus Liefdewerk maakte een forse groei door, maar het pastorale zendingswerk in de clubhuizen kwam door de modernisering van de samenleving onder druk te staan. De katholieke identiteit vervaagde. De paters werden ouder en sommigen besloten zelfs een werelds leven te gaan leiden. Het gezins- en jeugdwerk stond continu bloot aan veranderingen: nieuwe doelgroepen, nieuwe methodieken en niet te vergeten nieuwe en vooral mondig opgeleid personeel lieten van zich horen. De statuten van het Sint Franciscus Liefdewerk werden in 1969 aan de eisen van de tijd aangepast. De KSGJ ontstond als 'nieuwe' professionele organisatie voor club- en buurt-huiswerk en stond niet meer onder leiding van paters.

Hoofdstuk 3 gaat in op de omstandigheden waaronder de KSGJ tussen 1970 en 1986 heeft moeten functioneren. De maatschappelijke problemen rezen in Rotterdam de pan uit. Het club- en buurthuiswerk kwam in de greep van de politiek. Decentralisatie van het welzijnsbeleid, democratisering van 'onderop' en participatie van de bevolking kwamen centraal te staan. De kritiek op het nut en op de effectiviteit van het welzijnswerk zwelde aan. Door de teruglopende economie werden de KSGJ en andere niet-katholieke organisaties geconfronteerd met bezuinigingen. Reorganisaties en fusies konden niet uitblijven. Middenin de jaren tachtig verdween de KSGJ.

Hoofdstuk 4 geeft een overzicht wat er tussen 1986 en 2010 gebeurde met het club- en buurthuiswerk in Rotterdam. In hoofdstuk 5 trekken we enkele conclusies. Drie thema's zullen in deze concluderende terugblik aan de orde komen: kerk, politiek en professionalisering en, ter afronding, de effecten (opbrengsten) van het club- en buurthuiswerk.

VERANTWOORDING

Naast het gebruik van literatuur over de verzorgingsstaat, het welzijnswerk, de verzuiling, de ontzuiling en de geschiedenis van Rotterdam is het boek in belangrijke mate gebaseerd op archiefonderzoek. De archiefbescheiden zijn te vinden in het gemeentearchief Rotterdam. Het is een rijke bron van informatie maar verre van compleet. Veel dossiers zijn door opruimwoede in het verleden verdwenen. Frans Fransen (o.a. oud-directeur) kan zich nog goed herinneren dat hij ergens in 1970 bij de hoofdvestiging aan het Emmaplein kwam aanrijden en langs de kant van de straat dozen met archiefstukken – in ogen van de opruimer waarschijnlijk 'oude en achterhaalde informatie' – voor de vuilophaal aantrof. Een deel daarvan wist Fransen voor het collectieve geheugen te redden. Het KSGJ-archief is dus incompleet. Het archief bevat grotendeels verslagen, notulen, correspondentie en andere stukken waarin de directie, het stichtingsbestuur, het gemeentebestuur en de rijksoverheid als belangrijkste spelers optreden. Daardoor ontstond het 'gevaar' dat het boek vooral een bestuurengeschiedenis zou gaan worden. Andere archieven zoals in het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en de collectie 'Jeugd-zorgwerk en Clubhuiswerk' van KSGJ-staf lid Joop Simonse in het Historisch Do-

cumentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme te Amsterdam leverden geen nieuwe of andere informatie op.

Het archiefonderzoek kon enigszins worden aangevuld door stukken (o.a. krantenknipsels, afscheidboeken, foto's en wat notities) die door oud-werknemers thuis zijn bewaard. Er zijn vrijwel geen archiefstukken overgebleven van de club- en buurthuizen, op enkele jaarverslagen na. Daardoor is het lastig na te gaan wat er binnen de afdelingen van het katholieke gezins- en jeugdwerk gebeurde. Door interviews met een zestiental oud-medewerkers van de KSGJ – stafmedewerkers, directieleden, sociaal-cultureel werkers, opbouwwerkers, maatschappelijk werkers, crèche- en peuterwerkers – is deze leemte een beetje gecompenseerd. Na een gezamenlijke informatiebijeenkomst in december 2009 zijn in de maanden januari en februari 2010 individuele vraaggesprekken gevoerd. Omdat de interviews gaan over herinneringen, belevenissen en gebeurtenissen die enkele tientallen jaren geleden plaatsvonden, zijn deze gesprekken verwerkt in aparte kaders in de tekst. Wat opviel, was dat de bevoegenheid er nog altijd vanaf spatte.

Deze studie is niet echt af. Er zijn nog twee onontgonnen gebieden. Buiten beeld blijven de ervaringen van de toenmalige bezoekers – ouders, ouderen en jongeren – van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ-clubhuizen. Het is een vervolgonderzoek waard. Daarnaast is het nuttig ook het verleden van de andere, niet-katholieke, instellingen voor gezins- en jeugdwerk (o.a. het opbouwwerk) in Rotterdam in kaart te brengen. De KSGJ was niet de enige instelling die zich met de opvoeding van jeugdigen en met samenlevingsopbouw bezighield.

Tot slot rest een dankwoord. Het is niet mogelijk iedereen bij naam te noemen. Het zou een te grote opsomming worden. Duidelijk is dat velen direct of indirect een stimulerende en bemoedigende rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van dit boek. Dank gaat uit naar de directie van het Instituut Sociale Opleidingen van de Hogeschool Rotterdam, in het bijzonder het lectoraat/de kenniskring Opgroeien in de Stad, die mij in staat stelde de werkzaamheden voor dit boek in een deel van mijn werktijd te verrichten. Verder ben ik de oud-medewerkers van de KSGJ schatplichtig voor hun bereidwillige medewerking aan de interviews. Vanzelfsprekend gaat mijn waardering ook uit naar de archiefmedewerkers en mijn naaste collega's.

Toch wil ik een aantal mensen speciaal danken. Zij maakten deel uit van de begeleidingscommissie die mij voorzag van *feedback*, *input* en advies. Veel voordeel heb ik gehad aan het formidabele geheugen van Frans Fransen en Erik Trinconi en de inbreng van Ton Notten (lector bij de kenniskring Opgroeien in de Stad). Als laatste noem ik mijn echtgenote Irma Gouweleeuw. Zij heeft ondanks mijn plechtige beloftes moeten meemaken dat de schrijver dezes het menig weekend en in de vakantie niet kon laten voor de computer te gaan zitten denken voor dit boek. En helaas kan Erik Trinconi als gedreven initiator en inspirator niet genieten van dit 'eindproduct'. Te vroeg is hij van ons heengegaan. Ik draag dit boek ter nagedachtenis aan hem op.

Toby Witte
Rotterdam/Spijkenisse

Léon 14-3-47

Bedreigde Jeugd in onze steden

1872 - Léon Dehon - 1947

Wanneer wij de moed hebben om ten volle te onderschrijven, dat de titel van „christen”, toekomt aan hen voor wie Christus werkelijkheid is, dan zal men het ook erover eens zijn, dat de „massa” van onze grote steden heldens is. Heldens, niet omdat zij niet praktiseert, maar omdat — het werk onder deze mensen spreekt boekdelen — haar mentaliteit heldens is, geheel vreemd aan de christelijke geest, onverschillig voor God en dogma's, onbekommerd om de eisen van de moraal.

Dat een kind uit dit milieu nog gedoopt is of zijn eerste H. Communie heeft gedaan; dat een jongen of meisje nog het huwelijk voor de Kerk sluiten; dat een vader of moeder, na lang praten, nog wijl eens in de kerk komen; dat men moeite doet om een gezinlid nog op gewijde aarde begraven te krijgen, verandert daar niets aan. Veelal is het slechts schijn, louter uiterlijkheid met min of meer materiele bijbedoelingen. Het reële leven van deze mensen is heldens!

En de oorzaken? Wij, katholieken, moeten een welgemeend „mea culpa” spreken! Jacques-Maritin heeft gelijk, wanneer hij in zijn boek Religion et Culture het zich niet storen aan de vermaningen van de Pausen door zoveel katholieken brandmerkt met de woorden: „Een van de meest bedreigende verschijnselen der moderne geschiedenis is het gebrek aan geloof van de katholieken, welke het gevolg is van de materialistische mentaliteit van de menselijke samenleving.”

bekering van deze menselijke samenleving lijk maken.

1. In onze tijd is de godsdienst inderdaad een deel van ons leven, een deel dat niet meer een schijnbaar bestaan heeft.

werk in een patronaatsgebouw. Zelf zegt hij daarvan:

„Sommige denken, dat wij geen andere ambitie hebben dan een stel kinderen te laten spelen. Zij vergissen zich, ons doel ligt veel hoger”.

Zo is het, honderden, duizenden jongeren uit de stad St. Quentin hebben door het patronaat „Oeuvre St. Joseph”, het geloof en daarmee de zielevrrede teruggevonden.

Enorm is het werk, dat Abbé Dehon verrichtte in het kuisbezoek, dat hij als de keur van het apostolaat beschouwde, omdat van Godswegen op de ouders de zware, maar moedplicht van de opvoeding rust.

Onverwachtten verdedigde hij het werk tegen de patronaat: „Al het werk is nutteloos, als er niet een aangestelling heeft in het werk van de arbeiders, als de arbeiders niet kunnen werken. Dit is het enige werk dat nuttig is.”

Geen wonder dat de patroonbaas van St. Quentin, die de patroonbaas van de wereld was, het patroonbaas van de wereld was, dat hij het patroonbaas van de wereld was.

HOOFDSTUK 1

Katholiek beschavingsoffensief in Rotterdam (1923-1957)

Aan de geboorte van de Rotterdamse Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd (KSGJ) in 1969 ging een woelige en onrustige tijd vooraf. Het was geen periode waarin alles van een leien dakje ging. De KSGJ was de voortzetting van de katholieke stichting Sint Franciscus Liefdewerk die in 1923 was gestart in de havenstad. Het gezins- en jeugdwerk werd geconfronteerd met de economische malaise in de jaren dertig en de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Het Duitse bombardement van Rotterdam in mei 1940 vernietigde niet alleen het Rotterdamse stadshart maar ontwrichtte ook het maatschappelijke leven van menig gezin. Dat bleef tot ver na de oorlog zo en het kwam tot uitdrukking in de moeizame samenlevingsopbouw in Rotterdam. De club- en buurthuizen hadden de handen vol aan de opvang van probleemgezinnen en jongeren.

De opvang van het Sint Franciscus Liefdewerk gebeurde aanvankelijk vanuit een strikt katholiek perspectief. De doelstelling van het werk luidde 'het bevorderen van de godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke verheffing van die jongens, wier opvoeding in godsdienstig, zedelijk of maatschappelijk opzicht gevaar loopt of reeds verontachtzaamd wordt, volgens katholieke beginselen (....)'. Het katholieke karakter van dit beschavingsoffensief werd in 1947 en opnieuw in 1957 vastgelegd in de statuten van het Sint Franciscus Liefdewerk.

Het waren de hoogtijdagen van de verzuiling. De katholieke zuil stond onder toezicht van de katholieke geestelijkheid tot 1960 fier overeind. De door sociaal-democraten (PvdA) en progressieve katholieken gewenste 'doorbraak' van het zuilenstelsel was kort na de bevrijding, in 1946, op een mislukking uitgelopen. Er was eerder sprake van herstel dan van vernieuwing. De verwaarlozing van normen en waarden, het ontbreken van orde en tucht in veel gezinnen, het gebrek aan goede zeden en de toenemende verwildering van de jeugd baarden politici en geestelijken zorgen. Hier lag een terrein braak voor het verzuilde particulier initiatief. Het Sint Franciscus Liefdewerk bloeide na de oorlog op. Het gezins- en jeugdwerk dijde uit. Zonder financiële, personele en organisatorische problemen verliep dit groeiproces uiteraard niet.

Hoewel de jaren 1945-1955 in het teken stonden van herstel was er toch sprake van enige vernieuwing. De overheid ging zich intensiever bezighouden met welzijnsvraagstukken. Op aandrang van de Katholieke VolksPartij (KVP) werd in 1952 een speciaal ministerie van Maatschappelijk Werk opgericht dat zich bezighield

met het bevorderen van welzijn. De oprichting had tevens van doen met de kabinetsformatie waarin een evenwichtige verdeling van ministeries en portefeuilles vooral tussen PvdA en KVP een rol speelden. Door regelgeving en subsidies zouden het nieuwe ministerie en de lokale overheden de sociale begeleiding van gezinnen, de opvoeding van kinderen en het jeugdwerk gaan beïnvloeden. Onbezoldigde – kerkelijke – liefdadigheid maakte gaandeweg plaats voor betaald en geprofessionaliseerd welzijnswerk.

TERUGHOUDENDE OVERHEID

Voor de Tweede Wereldoorlog was staatsbemoeienis met sociale kwesties omstreden. De zorg en opvang van verwaarloosde en ontspoorde gezinnen waren toen de verantwoordelijkheid van particuliere en kerkelijke liefdadigheid, in het uiterste geval van de lokale overheid. De overheid stelde zich terughoudend op. Het ‘welzijnswerk’, een term die toen nog niet werd gebezigd, was nauw verbonden aan de kerk of een levensbeschouwing, met andere woorden: het was verzuild. Katholieken, protestanten, socialisten en humanisten hadden hun eigen organisaties en instellingen op het gebied van hulpverlening, onderwijs, volksoontwikkeling en voorlichting. De programma’s werden gekenmerkt door een sterke zendingsdrang. Humanistische en christelijke waarden moesten overgedragen worden aan de gewone man en vrouw op straat. Het ging om verheffing van het volk. In deze jaren kreeg het club- en buurthuiswerk vorm. Het was in 1892 begonnen met de oprichting van Ons Huis te Amsterdam. De nadruk bij Ons Huis lag op de intellectuele, ethische en esthetische vorming van de bezoekers van het clubhuis. De arbeiders moesten zich ontwikkelen en baldadige jongeren in toom worden gehouden. Later, in de jaren twintig van de twintigste eeuw, kwamen in diverse grote steden vele clubhuizen op die zich richtten op de ongeschoolde en toen al als losbandig opgevatte jeugd.

De economische crisis in de jaren dertig sloeg hard toe. In 1936 telde Nederland een ongekend hoog aantal van 475.000 officieel geregistreerde werklozen op een werkende bevolking van 2,4 miljoen (de totale bevolking was 8 miljoen). Gezinnen werden zwaar getroffen in hun dagelijks bestaan. Aanvankelijk volhardde de Nederlandse regering, onder aanvoering van minister-president Colijn (1933-1939), in een beleid van bezuinigingen op de overheidsuitgaven en nam men nauwelijks maatregelen om de sociale ellende te verzachten. De financiële situatie voor armen en hulpbehoevenden was beroerd. De hulpverlening werd in stand gehouden door kleine geldgiften en collectes. Enkele gemeenten, zoals Amsterdam, waren bereid het club- en buurthuiswerk met kleine subsidies te steunen. De verzuilde particuliere en kerkelijke organisaties kregen zo iets meer armslag om zich te concentreren op de hulpverlening, waardoor de armenzorg de trekken ging vertonen van het latere maatschappelijk werk. Rotterdam was echter afkerig van subsidiëren.

In protestants-christelijke kring richtte het werk zich op het betrekken van jongeren bij geloof en kerk. Het waren in belangrijke mate vrijwilligers die vanuit een persoonlijke betrokkenheid aan de slag gingen met de jongeren en kinderen.

De jongeren werden beziggehouden met lessen, clubs, ontspanningsactiviteiten en excursies.¹ De katholieke zuil had zich in de loop van de jaren sterk gepositieerd. Het was de tijd van het 'Rijke Roomsche leven'. Rond 1930 was 36 procent van de bevolking katholiek. Het geboortecijfer onder katholieken was hoog. De katholieke geloofsgemeenschap verschanste zich in een bolwerk van eigen organisaties die de katholieke mens moesten beschermen tegen de gevaren van de moderne wereld. Die zuil vormde voor de katholieke elite een krachtige uitvalsbasis van waaruit politieke acties tegen die diezelfde buitenwereld werden ondernomen. Tussen 1914 en 1939 nam de verzuilingsgraad voor katholieke landelijke organisaties toe van 13,7 naar 18,2 procent.²

<i>Jaar</i>	<i>Alg</i>	<i>RK</i>	<i>Pr.Chr</i>	<i>Ned.H.</i>	<i>Geref</i>	<i>Overig</i>
1914	56,8	13,7	17,7	0,4	5,5	5,9
1939	51,2	18,2	17,6	1,3	5,5	6,2

Die groei zou na de Tweede Wereldoorlog voortduren. In deze periode werd in steden als Rotterdam een stevige grondslag gelegd voor het katholieke gezins- en jongerenwerk. De verstedelijking en de daarmee gepaard gaande bevolkingsgroei en bevolkingsconcentraties in oude wijken hadden inmiddels een schaduw geworpen op de leefbaarheid in de grote stad.

LIEFDEWERK³

Rond 1918 telde Nederland een veertigtal steden met meer dan 20.000 inwoners, in 1940 was dit aantal opgelopen tot zesenvijftig. De bevolkingsomvang nam toe. In 1920 had Nederland 6,8 miljoen inwoners, tegen 1940 was de omvang 8,8 miljoen. Ook Rotterdam had van doen met een groeiend inwonertal. Rond het jaar 1910 stonden 400.000 inwoners in de havenstad geregistreerd (ter vergelijking: in het jaar 2000 zo'n 592.600). Rotterdam beschikte over weinig goede woningen en weinig grondgebied. De ruimte voor huisvesting was krap. Dit kwam mede doordat de sterk uitbreidende haven- en industriële activiteiten een groot beslag legden op de beschikbare grond. Annexatie oftewel inlijving van nabijgelegen buurgemeenten was vanaf de Eerste Wereldoorlog een probaat middel om de ruimtenood te lenigen. Rotterdam-Zuid bleek een geschikte plek te zijn voor het bouwen van grote aantallen arbeiderswoningen in een toen nog landelijke omgeving. Daar was ruimte genoeg en er bestonden weinig infrastructurele belemmeringen. In 1917 woonden in Rotterdam-Zuid circa 75.000 inwoners. Op termijn hield het stadsbestuur rekening met 300.000 inwoners. Rotterdam-Zuid moest vooral een arbeidersstad worden, bestaande uit havens en een migrantenpopulatie van arbeiders uit o.a. het katholieke Noord-Brabant.⁴

In 1922 werden de eerste stappen gezet tot de oprichting van een afdeling van het katholieke Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam-Noord. In 1923 werd pater J. van de Laarschot door de bisschop van Haarlem benoemd om in een oude

politiepost aan de Vijverhofstraat te beginnen met een clubhuisje. De bisschop had de Congregatie van het Heilig Hart van Jezus (SCJ: Sacerdotes Cordis Jesu) gevraagd het Sint Franciscus Liefdewerk te leiden. Dit Sint Franciscus Liefdewerk kwam voort uit de in de tweede helft van de negentiende eeuw in Amsterdam ontstane Sint Vincentiusvereniging en de St. Jozefs Gezellen Verenigingen. Deze verenigingen zagen door de industrialisatie en verstedelijking het aantal armen, zieken, door werkloosheid getroffen gezinnen, ongehuwde moeders en verwaarloosde kinderen toenemen. Door middel van een beschavingsoffensief zouden de arbeidersgezinnen worden aangezet tot orde, netheid, arbeidzaamheid, spaarzaamheid en plichtsbetrachting.

Het Sint Franciscus Liefdewerk richtte zich aanvankelijk op jongens van tien jaar en ouder uit arbeidersgezinnen met een katholieke achtergrond die maatschappelijk uit de boot dreigden te vallen. Het doel was deze jongeren weer terug te brengen in de schoot van de rooms-katholieke kerk. De paters van de Congregatie leken bijzonder geschikt voor dit werk. Zij waren veelal zelf afkomstig uit de kleine burgerij en kenden de jeugd uit de arbeidersklasse van dichtbij. Ze waren gewend in lastige missiegebieden te werken en wisten uit ervaring dat aanpassen aan de omstandigheden noodzakelijk was om succes te behalen. Om die reden werden de jongeren in de volkswijken van onder andere Rotterdam het missiegebied van het Sint Franciscus Liefdewerk. In het kader van de 'goddelijke roeping' en missie onder de gezinnen diende een pater-directeur aan het hoofd te staan van de clubhuizen. De paters werden in hun werk ondersteund door vrijwilligers. De clubhuizen werden niet of nauwelijks door de gemeenten gesubsidieerd. Het geld moest bijeen worden gesprokkeld.

De werkzaamheden breidden zich gestaag uit en richtten zich meer en meer op de verwaarloosde jeugd. Nadruk werd gelegd op het werken *in* gezinnen. De paters verleenden waar nodig en mogelijk materiële ondersteuning aan arme gezinnen in de vorm van kleding, schoeisel en soms geld. De gezinnen kwamen door de huisbezoeken van de paters en vrijwilligers in aanraking met de clubhuizen van het Sint Franciscus Liefdewerk. Ouders werden voorzichtig betrokken bij het beschavingsproces van hun kroost. Eén keer in de week werden de vaders gevraagd naar het club- en buurthuis te komen om een kaartje te leggen, koffie te drinken, pijp te roken en vooral te praten. Voor de moeders werden naaikransjes georganiseerd. Uitsluitend praten over kerkelijke en sociale vraagstukken was er niet bij want dat zou teveel afschrikken. Toch bleef het doel de bezoekers te vormen tot brave katholieken. Zij mochten niet terugvallen of blijven steken in een ongodsdienstig leventje. Ontspanning en vorming (catechismus) gingen in het clubhuis hand in hand. Dat leverde in de praktijk spanning op. De jongens kwamen primair voor ontspanning en scholingscursussen naar het club- en buurthuis en niet voor de godsdienstlessen, die boeiden hen niet.

Liefdewerk in Rotterdam

Na de inzegening van het eerste Sint Franciscus Liefdewerk clubhuis in Rotterdam in 1923, kwam in 1924 een schooltje beschikbaar aan de Schiedamsesingel.

Een buurt waar, volgens zeggen, het missiewerk hard nodig was. Hiermee kwam het tweede clubhuis tot stand. In 1926 werd de doelstelling van het Sint Franciscus Liefdewerk Rotterdam notarieel vastgelegd: een katholieke instelling van weldadigheid die streeft naar de godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke verheffing van jongens uit armlastige gezinnen. Het werk raakte nadien in een stroomversnelling. Aan het Stieltjesplein ontstond in 1927 een nieuwe afdeling, spoedig gevolgd door club- en buurthuizen in de Brabantsestraat en de Borgerstraat. In hetzelfde jaar kregen de bestuurders van het Sint Franciscus Liefdewerk te horen dat in Rotterdam-Zuid grond te koop was. Aankoop werd door het stichtingsbestuur noodzakelijk en nuttig geacht omdat op Zuid veel katholieke Brabanders woonden. De expansie van het liefdewerk bracht met zich mee dat in 1931 een administratieve kracht toetrad tot de organisatie in de persoon van frater, later pater, G. van der Hoeven.⁵ In 1933 werd Van de Laarschot opgevolgd door pater H. Nieland. In 1937 vertrok Nieland en werd hij vervangen door pater H. Bos. Het president-directeurschap van Bos was overigens van nog veel kortere duur.

Het werken met jongeren en gezinnen bleek zonder meer zwaar te zijn. Geldgebrek teisterde permanent het uitvoerend werk van de club- en buurthuizen. Bovendien was men driftig op zoek naar de 'ware soort' kinderen en jongeren waarvoor de paters en de vrijwilligers zich in de clubhuizen wilden inspanssen. Al te lichte sociale gevallen en niet-roomsen vielen in beginsel af. De vrijwilligers hadden tot taak door huisbezoeken de weg te effenen voor het pastorale werk van de pater en de jongens op te vangen in het clubhuis. Het programma in de clubhuizen kende een vast schema en ritueel. Voor de jongens was er tekenen, spel, sporten, figuurzagen en voor de meisjes (waar het Sint Francesca Romanawerk voor was opgericht) kook- en naailessen, gymnastiek en toneel. Eén en ander werd afgewisseld met een uitstapje. De clubhuizen waren in de avond open, vriendjes waren in principe welkom behalve op de zondag. Van de deelnemers, jong en oud, werd verwacht dat ze op zondag de heilige mis bijwoonden. Het aantal biechten, dopen en communies werd keurig bijgehouden als bewijs van het resultaat van het kersteningswerk. De avondindeling in de clubhuizen had een vast stramien. Van 17.30 tot 19.30 uur de jongens beneden de twaalf jaar, daarna tot 21.00 uur de als 'wanhoop' aangeduide groep puberende dertien- tot achttienjarigen, vervolgens de iets braveren achttienplussers. De groepsbijeenkomsten bestonden uit spel gevolgd door godsdienstles en de avondafsluiting met voorlezen.

Het aantal mutaties onder de paters en vrijwilligers was groot. Gemiddeld hielden ze het zware werk slechts enkele jaren – gemiddeld vijf jaar – vol. Het was een lastige en vooral energievretende doelgroep waarmee zij werkten. Tussen 1923 en 1945 vertrok in Rotterdam een niet gering aantal van 54 paters. Niet alle paters waren geschikt voor het omgaan met moeilijke jongens. Ze waren daar niet voor geschoold. De een had er meer *feeling* voor dan de andere. De paters moesten het veelal met vallen en opstaan leren. De vrijwilligers waren afkomstig uit de middenklasse (kantoor mensen, winkeliers en onderwijzers). De eisen die het bisdom van Haarlem stelde aan vrijwilligers waren niet gering: minimaal 21 jaar, in drie

maanden geschikt blijken, een onbesproken gedrag, kennis van catechismus en het katholieke huwelijk en, tot slot, moesten vrijwilligers verplicht een opleidingscursus volgen.

In 1938 kwam pater R.A.A.M. Kwanten als president-directeur leiding geven aan het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam. Bij zijn komst stond een niet geringe schuld open van 150.000 gulden. Kwanten, die als econoom bij een jongensinternaat had gewerkt, wist op behendige wijze de financiën weer op de rails te krijgen. Door het versneld aflossen van lopende leningen en het aangaan van nieuwe leningen tegen een lagere rente wist hij de schuldenkwesitie op te lossen. De uitbreiding van het aantal club- en buurthuizen ging onder zijn regime door. Eind 1939 telde het Sint Franciscus Liefdewerk zeven afdelingen in Rotterdam.

Het uitbreken van de oorlog in mei 1940, het bombardement van de binnenstad van Rotterdam en de daaropvolgende Duitse bezetting betekenden niet het einde van de werkzaamheden. De clubhuizen vormden geen bedreiging voor de Duitse autoriteiten, omdat het Sint Franciscus Liefdewerk een kerkelijk karakter had. De bezetters hielden zich bovendien graag afzijdig van asociale gezinnen die mogelijkerwijs ziekten en allerlei ander ongerief onder de soldaten konden verspreiden. Zolang er geen verzet werd gepleegd en de organisatie zich verre hield van politieke stellingname tegen Hitler-Duitsland mocht het katholieke club- en buurthuiswerk doorgaan. Naar buiten toe werd dit braaf gedaan maar uit het feit dat pater C. van Gisbergen na de oorlog door bewoners in Rotterdam-Zuid geëerd werd voor zijn (ondergrondse) werk gedurende de bezetting, blijkt dat hier niet geheel de hand aan is gehouden.

De oorlog en bezetting waren hoe dan ook een rem op veel activiteiten. In juli 1941 was het Sint Franciscus Liefdewerk genoodzaakt het clubhuis in de Borgerstraat te verlaten vanwege de huisvesting van gebombardeerde Rotterdamse gezinnen. Een alternatief werd gevonden in een winkeltje aan de Mathenesserstraat. Ondanks handicaps en barre omstandigheden bleef het werk zich uitbreiden. Er kwamen nieuwe afdelingen bij. Aan het eind van de oorlog telde het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam tien clubhuizen. Ze werden zo goed en kwaad als het ging, aangestuurd door president-directeur Kwanten, een administrateur en tien paters-directeuren geholpen door circa 200 vrijwilligers. Het laatste oorlogsjaar was bijzonder zwaar. Het was een angstige en barre toestand met veel luchtalarm en ondervoeding. Kinderen waren door de hongerwinter er erg aan toe. De clubhuizen zorgden ervoor dat de meest mentaal ontregelde en ondervoede kinderen naar gezinnen op het platteland werden overgebracht voor rust en fysieke versterking.

VERZUILDE VERZORGINGSSTAAT

Tijdens de oorlogsjaren legde de Nederlandse regering in ballingschap te Londen de basis voor de latere verzorgingsstaat. Geïnspireerd door het Engelse Beveridge-rapport *Social Insurance and Allied Service* (1942) werkte men in Londen een plan uit voor de inrichting van een Nederlands stelsel van sociale zekerheid.⁶ Het was

een reactie op de economische crisis en de massale werkloosheid van de jaren dertig, de opkomst van het fascisme plus de ellende van de bezetting en de regering wilde anticiperen op de toekomstige wederopbouw van Nederland zodra de oorlog voorbij zou zijn. Het lang gehuldigde principe van een terughoudende overheid werd verlaten. Het besef was gegroeid dat een grotere rol voor de staat nodig was. De rol van de overheid zou in het belang van het welzijn en de welvaart van de bevolking moeten toenemen.

Gedurende de bezetting van Nederland leek het er op dat de verzuiling over haar hoogtepunt heen was. Het ondergrondse verzet tegen de Duitse bezetters en de gevangenschap van Nederlandse bestuurders en intellectuelen in Sint Michielsgestel hadden de zogenaamde 'doorbraakgedachte' gestimuleerd. Jonge katholieken en socialisten vonden elkaar in een nieuwe mens- en maatschappijopvatting waarin gepleit werd voor de opheffing van de gesloten katholieke, socialistische en protestant-christelijke organisaties. De wens was een systeem van overheidszorg op te bouwen dat zich garant stelde voor het collectieve welzijn. Deze garantie beoogde willekeur in de sociale bedeling tegen te gaan. Kortom, sociale ondersteuning voor eenieder die dat nodig heeft, ongeacht afkomst en kerkelijke gezindte. De godsdienstige en levensbeschouwelijke hokjesgeest moest worden doorbroken. Na de bevrijding poogden de Nederlandse Volksbeweging (NVB) en de PvdA, de opvolger van de socialistische SDAP, deze gedachte te verwerkelijken. Dit streven liep vast. De oude verzuilde kaders herstelden zich vrijwel meteen na afloop van de oorlog met name die van de katholieken. De katholieke zuil maakte een groei door die alle vooroorlogse verhoudingen overtrof. Tussen 1939 en 1956 nam de verzuilingsgraad voor katholieke landelijke organisaties toe van 18,2 tot 21,5 procent.

<i>Jaar</i>	<i>Alg</i>	<i>RK</i>	<i>Pr. Chr</i>	<i>Ned.H</i>	<i>Geref</i>	<i>Overig</i>
1939	51,2	18,2	17,6	1,3	5,5	6,2
1956	47,3	21,5	14,7	3,5	5,6	7,4

Bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1946 kwam de Katholieke Volkspartij (KVP) – de opvolger van de Rooms Katholieke Staatspartij (RKSP) – als grootste uit de bus en wist dit succes jarenlang te handhaven. De katholieke vakbond (KAB) beleefde een ongekende ledenaanwas. Hetzelfde gold voor katholieke jeugdorganisaties en de KRO, de Katholieke Radio Omroep.⁷

In de periode van de wederopbouw (1945-1955) werd een politieke bemoeizucht van de overheid, zoals de geleide loonpolitiek, als vanzelfsprekend beschouwd. Weinigen verzetten zich hiertegen, met uitzondering van de communistische partij (CPN) en de Eenheids Vakcentrale (EVC). Het ontwrichte Nederland ging na 1945 een proces in van gestage modernisering zich uitend in een versneld tempo van industrialisering en verstedelijking. De bevolking groeide tussen 1945 en 1964 van negen naar twaalf miljoen inwoners. De *baby boom*, niet alleen onder katholieken, droeg hieraan bij. De bestuurlijke elite aan de toppen van de zuilen maakte ondertussen met elkaar uit wat goed en slecht was voor de ontplooiing van de mens. De wederopbouw was gericht op beheersing en ordening van het sociale

leven. Dat doel diende bereikt te worden door een sturende overheid met behulp en onder leiding van de verzuild gebleven maar nu wel gesubsidieerde uitvoerend maatschappelijke organisaties. Politici, bestuurders en geestelijk leiders maakten zich zorgen over de 'massajeugd' en haar 'onmaatschappelijkheid'. De reactie op het veronderstelde morele verval van veel Nederlanders was, opnieuw, een beschavingsoffensief. De vraag wie wat en hoe regisseerde leidde aanvankelijk tot competentiestrijd en controverses binnen de overheid.

Na de oorlog werd het Directoraat-Generaal Vorming Buiten Schoolverband (de latere afdeling Vorming Buiten Schoolverband, VBS) binnen het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OK&W) ingesteld. Het kreeg de taak het jeugdwerk te stimuleren. Vanaf 1949 ging OK&W zich ook bemoeien met de jeugdwerkloosheid en het clubhuiswerk. Het initiatief kwam daarmee in het vaarwater van het ministerie van Sociale Zaken dat zich eveneens met de moeilijke jeugd bezighield. Sociale Zaken subsidieerde rechtstreeks het uitvoerend sociaal-pedagogische werk van de club- en buurthuizen, terwijl OK&W (VBS) de subsidies indirect toekende via landelijke welzijnskoepels. Het beleid werd er niet overzichtelijker op. Zelfs het ministerie van Binnenlandse Zaken hield zich bezig met de bestrijding van onmaatschappelijkheid. De departementale interventies in het jeugd- en gezinswerk waren een nieuw fenomeen evenals het ontstaan van verzuilde landelijke welzijnskoepels die de belangen van het club- en buurthuiswerk gingen behartigen.

Sowieso waren de katholieken en gereformeerden niet verheugd over de overheidsbemoeiens met hun particulier initiatief en liefdadigheidswerk. Binnen de katholieke zuil werd de koepelvorming bovendien bemoeilijkt door meningsverschillen. De opvattingen en visies van de geestelijkheid botsten met die van meer progressief ingestelde jonge katholieken. De kerk wenste nadrukkelijk het godsdienstige karakter van het beschavingsoffensief niet los te laten en wilde het club- en buurthuiswerk niet overlaten aan leken. Bisschoppen hamerden op de godsdienstige en geestelijke opvoeding van jongeren terwijl de wat meer vooruitstrevende katholieke stichtingsbesturen een opener jeugdzorg nastreefden. Na veel discussie kwam de katholieke welzijnskoepel er toch, maar dat gebeurde eigenlijk onder druk van de Rijksoverheid die de verdeling van de subsidies uitsluitend wenste toe te kennen aan de koepels. In 1949 kwam een koepel voor het jongenswerk tot stand, de Katholieke Nationale Jongens Jeugdzorg (KNJJ) en in 1950 een koepel voor het meisjeswerk, de Katholieke Nationale Meisjes Jeugdzorg (KNMJ).⁸

Het jeugd- en gezinsbeleid dreigde al met al een onontwarbare kluwen te worden van tegenstellingen en het toneel van machtsstrijd. Coördinatie tussen de departementen was gewenst. De Commissie Interdepartementaal Overleg nam deze taak op de schouders en adviseerde in 1952 meer eenheid en samenwerking rond de jeugdzorg. Dat was koren op de molen van de KVP. Vanuit katholieke hoek werd gepleit voor een apart ministerie voor maatschappelijk werk dienstbaar aan het verzuilde particulier en kerkelijk initiatief. De PvdA was bepaald niet enthousiast omdat de sociaal-democraten, onder leiding van W. Drees, zich juist

sterk maakten voor een grotere rol van het ministerie van Sociale Zaken. Drees meende overigens dat jeugd- en gezinswerk een verantwoordelijkheid was van de gemeenten en provincies en niet van de Rijksoverheid. Het ministerie van Sociale Zaken was een sociaal-democratisch bolwerk waar hard gewerkt werd aan de uitbouw van de sociale zekerheid. De overheid moest de burger beschermen tegen bestaansonzekerheid. Dit stond lijnrecht tegenover de visie van het ministerie van Binnenlandse Zaken, in handen van KVP-ministers, waar de opvatting heerste dat het primaat van het gezins- en jeugdwerk moest liggen bij het kerkelijk en particuliere initiatief. De overheid behoorde slechts het werk van het particulier initiatief te stimuleren en te financieren; dan zou vanzelf alles goed komen.

De oprichting van het ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952 was een overwinning van de katholieke zuil en tevens het resultaat van de onderhandelingen tijdens de kabinetsformatie waarin een evenredige verdeling van ministerposten van belang was. De onmaatschappelijkheidsbestrijding en het buurthuiswerk vielen onder de beleidsverantwoordelijkheid van de minister van Maatschappelijk Werk. De bestuurlijke problemen waren daarmee niet opgelost, want OK&W zag het nieuwe ministerie als een indringer en beleidsconcurrent. In 1954 werd de strijdbijl voor even begraven. De ministeries maakten afspraken wie wat subsidieerde. Het buurt- en gezinswerk gingen naar het ministerie van Maatschappelijk Werk, het jeugdzorgwerk was een aangelegenheid van OK&W. Veel duidelijkheid schiep deze taakverdeling niet want de beide departementen zouden elkaar tot 1965 inzake het buurthuiswerk, het latere sociaal-cultureel werk, blijven dwarsbomen.⁹

ROTTERDAM: HAVENS OF WELZIJN

Gedurende de wederopbouw legde het Rotterdamse gemeentebestuur de nadruk op het herstel van de verwoeste binnenstad en havens. De ontwrichting van het maatschappelijk en economisch leven was groot. Er heerste een onvoorstelbare nood onder een groot deel van de bewoners. De prioriteit in het gemeentelijke beleid kwam echter te liggen bij de vernieuwing en de uitbreiding van de havens. De havens dienden snel weer voor de scheepvaart en handel open te gaan. De Rotterdamse havenbedrijvigheid was immers van nationaal belang, en de economische kurk waarop Nederland in belangrijke mate dreef. Een en ander had tot gevolg dat het sociaal herstel voorlopig ondergeschikt werd gemaakt aan de wederopbouw van de economie.

Rotterdam werd de eerste decennia na de oorlog bestuurd door een brede politieke coalitie bestaande uit de PvdA, de ARP, de KVP, de CHU en de VVD. De bestuurders voelden zich verantwoordelijk voor het wel en wee van de stad. Consensus en gemeenschapszin voerden de boventoon binnen het gemeentebestuur. Het maakte voor het beleid weinig verschil uit dat Rotterdam in die jaren een PvdA-burgemeester, G.E. van Walsum, telde en de sociaal-democraten de grootste fractie hadden in de gemeenteraad. Politieke principes speelden een onderge-

schikte rol, grote politieke confrontaties bleven uit. De raadsleden en wethouders leken zich meer Rotterdammer dan partijlid te voelen. De meerderheid van de gemeenteraad schaarde zich dan ook moeiteloos achter het dominante en kostbare havenindustriebeleid van het College van B&W.

Een van de weinige dissidenten was wethouder A. J. van der Vlerk (PvdA). Hij verzette zich als verantwoordelijk portefeuillehouder van onderwijs en volkswikkeling tegen de gigantische financiële investeringen voor de aanleg en de uitbreiding van de havengebieden. Expansie van de economie was belangrijk maar dat waren naar zijn oordeel volksgezondheid, sociale zorg, onderwijs en vorming van jeugd ook. De tamelijk eenzijdige financiële *input* in de havens, verkeersinfrastructuur en economie gingen ten koste van het gewone gezin in Rotterdam. Van der Vlerk vond het achterblijven van het welzijnswerk oftewel de tekorten aan speelvelden, sportvelden, zwembaden, gymnastieklokalen, wijkvoorzieningen, bibliotheken, volkstuinten en het tekort aan wijkhuizen onacceptabel. Hij was een sterke en unieke verdediger van het opkrikken van het onderwijs- en opleidingsniveau in de havenstad. Maar het welzijnsbeleid in Rotterdam bleef voorlopig achter bij dat van de economie en de fysieke infrastructuur.¹⁰

Wonen en wijkgedachte

Het woningvraagstuk was één van de grootste problemen in Rotterdam. Zo'n 30.000 huizen waren door het bombardement van 1940 weggevaagd en nog een veel groter aantal woningen verkeerde door verwaarlozing in slechte staat. De woningnood was hoog en daaruit vloeide veel sociale ellende voort. Honderden Rotterdammers woonden noodgedwongen in allerlei gebouwtjes, bijkeukens en schuurtjes. Pasgehuwde stelletjes woonden in bij (schoon)ouders. Voor gezinnen in de volkswijken met weinig geld, relaties en middelen waren de leefomstandigheden treurig. Er stonden vlak na de oorlog ruim 18.000 woningzoekenden geregistreerd, hoofdzakelijk arme gezinnen. De bouw van woningen bleef tot ver in de jaren zestig achter bij de vraag.

Het naoorlogse woningbouwprogramma was aanvankelijk gebaseerd op een maakbaarheidsideaal: het bouwen van sociale wijken. Sommige bestuurders waren ervan overtuigd dat de stadsbewoners gemeenschapsgevoel, beschaving en burgerzin konden worden bijgebracht. Dit ideaal stond bekend als de 'wijkgedachte'. De stichting Rotterdamse Gemeenschap en de zogeheten Studiegroep-Bos, vernoemd naar de directeur van de Rotterdamse gemeentelijke dienst Volkshuisvesting, koesterden de wens wijkbesturen op te richten met een sociale en culturele functie gericht tegen de gevaren van vervlakking, verwildering en anomisering in de grote stad. De wijk als integratiekader waarin katholieken, protestanten, socialisten enz. het met elkaar samen moesten gaan rooien. Deze gedachte was een soort lokale pendant van de op de ontzuiling gerichte landelijke doorbraakgedachte. Door bewoners samen te laten werken met maatschappelijke organisaties zou een samenbindend kader ontstaan in de wijk. Het bieden van geborgenheid kreeg een belangrijke plaats binnen de wijkgedachte van de stedenbouwers. Zij gingen idealistisch uit van kleine overzichtelijke leefgemeenschappen waar stads-

bewoners zich thuis en comfortabel voelden in eigen wijken met een intieme sfeer.

De 'wijkgedachte' was echter gedoemd te mislukken. In een tijd waarin de protestantse en vooral de katholieke verzuiling nog zegevierde maakte dit idee weinig kans van slagen. Het gepropageerde eenheidsideaal stuitte tegen de borst van dominees en pastoors die waakten over de eigen kudde. De bedenkers verkeken zich op de kracht van de zuilen maar vooral ook op de heterogeniteit van de bevolking en de worteling van bewonersgroepen in bepaalde stadsdelen. Sommige groepen woonden in Rotterdam generatie op generatie bij elkaar. Zij lieten zich niet zomaar uit elkaar jagen en mengen met anderen, laat staan een-twee-drie integreren. Bovendien was de 'gemeenschap' die Rotterdam in zijn nieuwe sociale modelwijken Pendrecht, Zuidwijk en Lombardijen op Zuid wenste toe te laten strikt omschreven. Niet elke arbeider uit de oude volkswijken kwam in aanmerking voor een huis in zo'n woongemeenschap. Onmaatschappelijke (asociale) gezinnen werden geweerd.¹¹

Verwaarloosde jeugd

De angst voor de slechte invloed van de grote stad op de jeugd en het vermeende verband met verderf, armoede, criminaliteit en massaliteit speelden een rol in de wijkgedachte. Onmaatschappelijkheid van gezinnen en ontsporing van de jeugd dienden te vuur en te zwaard te worden bestreden. Het waren de jaren van tucht en ascese. Een onderzoek in 1946/1947 maakte tot schrik van de gevestigde orde duidelijk dat jongens graag tot voorechtelijk geslachtsverkeer zouden willen overgaan met hun verloofden. Bijzonder verontrustend in deze was dat de meisjes te kennen hadden gegeven op dit punt niet pal te staan en het in zekere zin als onvermijdelijk beschouwden. Een morele paniek brak uit. In landelijke en lokale kranten en tijdschriften werd bij herhaling diepe bezorgdheid uitgesproken over de verwilderde jeugd en de vrijwel ongreepbare onmaatschappelijke gezinnen.¹² Het werd een beleidsprioriteit van de overheid. Het club- en buurthuiswerk werd gezien als instrument in de strijd tegen de zedelijke en sociale aftakeling. Het werk van de buurt- en clubhuizen diende zich nadrukkelijk te richten op het opvoeden van jongeren, het bijbrengen van orde en netheid bij gezinnen en het bieden van toekomstperspectief.

Op de secretarie-afdeling Onderwijs en Volksontwikkeling van de gemeente Rotterdam bestond in 1945 zorg over het ontrustbare aantal verwaarloosde kinderen, afkomstig uit de sloppen en stegen van de oude – verwoeste – binnenstad. De meeste overlast werd veroorzaakt door puberende jeugd uit armlastige gezinnen die vanwege een gebrekkig normbesef, verveling en onvrede in de avonduren in Rotterdam vandalisme bedreef. Het gemeentebestuur wenste het jeugd vandalisme tegen te gaan. In 1947 probeerde het stadsbestuur een 'korps stadsdiensten' op te richten dat niet alleen politionele maar ook opvoedkundige taken kreeg toebedeeld. De functionarissen moesten de jeugdige vandalen aanspreken en hen tegelijkertijd motiveren aan sport te doen, een clubhuis te bezoeken of lid te worden van een jeugdorganisatie. Het idee strandde omdat de oprichting van een korps

stadsdiensten op bezwaren stuitte van de politie. Het gemeentebestuur restte niet anders dan terug te vallen op de activiteiten van de verzuilde jeugdorganisaties in de stad. Dat ging niet eenvoudig omdat de gemeente de club- en buurthuizen mondjesmaat subsidieerde.

In 1946 begrootte het stadsbestuur een luttel bedrag van 5000 gulden voor deze voorzieningen. Dat bedrag zou de volgende jaren oplopen, maar het zou tegelijkertijd tot zeker 1953 aanleiding geven tot boekhoudkundige strubbelingen tussen de subsidiegevers en de ontvangers. Traag kwam het overleg tussen de gemeente en het inmiddels opgerichte overkoepelende orgaan van jeugdorganisaties, de Rotterdamsche Jeugd Gemeenschap (RJG) over de subsidiëring en subsidievoorwaarde van het jeugdwerk op gang. In de notitie *Overheid en Particulier Initiatief* nam de RJG het standpunt in dat het inhoudelijk en uitvoerend jeugdwerk in handen moest blijven van het verzuilde particulier initiatief. Centralisatie en verambtelijking van het jeugdwerk waren uit den boze. Het bracht het risico met zich mee dat de particuliere en kerkelijke jeugdorganisaties zich van lieverlee zouden terugtrekken. De lokale overheid behoorde, aldus de RJG, door subsidieverstrekking het vrije en zelfstandige initiatief te bevorderen.¹³

NAORLOGS MISSIE- EN ZENDINGSWERK

Het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam continueerde na de oorlog het jeugdwerk in de club- en buurthuizen. Het was zeker niet de enige organisatie die actief was op sociaal terrein en zich bezig hield met de leniging van de noden van de medemens. Het R.K. Parochiaal Armbestuur van Rotterdam, opgericht in 1857, hield zich bezig met (buitengewoon) onderwijs en vooral de zorg van armen, wezen, bejaarden en zwakzinnigen. Ook vanuit de Hervormde Kerk waren jeugdwerkers en wijkpredikanten in de bedreigde gebieden, zoals in de volksbuurten van Crooswijk en Charlois, in de weer om jongeren en gezinnen op het goede pad te houden of te brengen. Missie en zending bleven in het werk van de katholieke, gereformeerde en hervormde gezins- en jeugdorganisaties een belangrijke rol spelen. Gekozen werd voor een *comprehensive approach*: een combinatie van zendingswerk, zorg, opvang en onderwijs gericht op de mens in zijn totale leefomgeving.¹⁴

Godsdienstige opvoeding bleef een voorname doelstelling in het katholieke club- en buurthuiswerk. De vooroorlogse traditie van moeder- en vaderavonden werd voortgezet. De vaders bleken overigens moeilijk te enthousiasmeren. Ouders toonden weinig interesse in de godsdienstige zending van het Sint Franciscus Liefdewerk. Die desinteresse kwam tot uiting in een dalend kerkbezoek en afnemend aantal communicanten. Gemengde huwelijken tussen katholieken en protestanten en gelovigen en niet-gelovigen kwamen steeds vaker voor. Het aantal niet-kerkelijke huwelijken nam toe. De tijden waren duidelijk aan het veranderen.

Het publiek van de club- en buurthuizen bestond hoofdzakelijk uit de laagste sociaal-economische klasse. De toeloop van jongens en meisjes was de eerste jaren na de oorlog nog redelijk te noemen. De jongeren keken overigens wel eerst naar

het programma-aanbod en baseerden daarop hun keuze en deelname. De katholieke, gereformeerde, hervormde of neutrale identiteit van het clubhuis interesseerde hen niet. Bepalend waren de activiteiten, feesten en instuiven die werden georganiseerd. Het aanbod bestond uit film, muzieklessen (gitaar), volksdansen, houtbewerken, gymnastiek, naailessen en modeshows. Het programma van de Sint Franciscus clubhuizen week eigenlijk nauwelijks af van die van bijvoorbeeld de Hervormde Gemeente in Crooswijk. De overeenkomsten qua doelgroep, opzet en inhoud zijn frappant. Wilden de club- en buurthuizen de jongens en meisjes uit de volksbuurten binnenhalen dan moesten ze wel, zij het soms met enige tegenzin, meegaan met 'moderne' trends. Films moesten aantrekkelijk genoeg zijn om de jongeren vast te houden en te voorkomen dat ze naar een ander clubhuis overstapten. Dansen was de meest lastige kwestie. Het 'moderne' dansen met allerlei wulpse bewegingen bleef lange tijd taboe. Directe ontmoetingen tussen jongens en meisjes moest naar toenmalige maatstaven minimaal blijven en goed gekanaliseerd zijn. Pas tegen 1952 kwam er 'beweging' in de danskwestie. Dansen was alleen toegestaan in georganiseerd verband tussen de Rotterdamse afdelingen van het Sint Franciscus Liefdewerk en alleen op voorgeselecteerde muziek (Engelse walsen), swingen op jazz was niet toegestaan. Al met al begon de leiding wat minder star te doen over het samenzijn van jongens en meisjes.

De clubhuizen stonden onder leiding van paters-directeuren. Door de statutaire wijziging in 1947 kwamen de paters wat onafhankelijker en dus sterker te staan tegenover de pastoors van de parochies in Rotterdam. Dat leidde tot afgunst en *dédain*. De pastoors hadden niet veel op met de straatschoffies en lastige gezinnen waarmee de club- en buurthuizen van doen hadden. Een doorn in het oog was dat de paters ten behoeve van hun missiewerk priesterlijke taken vervulden die eigenlijk thuishoorden in het takenpakket van de pastoors. Sommige afdelingen hadden een eigen kapel vlakbij of aan het club- en buurthuis. De pastoors verweeten het Sint Franciscus Liefdewerk een parochie in de parochie te zijn.¹⁵

Door de uitbreiding van het jeugd- en gezinswerk werd naarstig gezocht naar grotere en betere behuizing. Ook was er behoefte aan een hoofdkantoor. Voor de vestiging van het hoofdkantoor werd een pand gehuurd, en later gekocht, aan het statige Koningin Emmaplein. Het aantal club- en buurthuizen dijde tussen 1945 en 1955 uit. Rond 1955 waren er dertien afdelingen met clubhuizen verspreid over Rotterdam. De meeste panden en gebouwen werden met eigen verzameld vermogen aangekocht. Daar kwam de bouw van diverse kamphuizen in de provincies Noord-Brabant en Zuid-Holland (Oosterhout, Dorst, Molenschot, Best, Reek, Lage Mierde, Hellevoetsluis en Monster) voor het houden van jeugd- en zomerkampen bij.

Met de uitbreiding van het aantal afdelingen en de groei van de omvang van de werkzaamheden namen de inhoudelijke, organisatorische, financiële en coördinerende verantwoordelijkheden van de paters-directeuren toe. Daar waren de meeste paters niet echt op voorbereid. Het was daarom voor president-directeur Kwanten niet makkelijk samenhang en lijn te brengen in het club- en buurthuiswerk van zijn organisatie. De paters-directeuren behoorden zijns inziens van al-

les op de hoogte te zijn en zij dienden dat onverwijld aan hem te rapporteren. Onderonsjes binnen de afdelingen 'met een of andere heer of dame' waren niet toegestaan. De paters werden verzocht zich aan de regels, afspraken en instructies te houden die van het hoofdkantoor kwamen. De clubhuizen werden geacht jaarplannen, jaarverslagen en een cursusprogramma op te stellen zowel voor de jeugd als voor de vaders en moeders. 'Elke afdeling moet goed in het oog houden dat juist onze vaders en moeders ook het hunne nodig hebben om zelf goed te leven en hun kinderen goed op te voeden en dat wij er niet van af zijn met onze vaders maar wat te laten kaarten en biljarten en onze moeders wat te laten kletsen.' Nuttig en opvoedend bezig zijn, was het parool van Kwanten. Hij hamerde er op dat zijn paters-directeuren hun pastorale taak – het missiewerk – onder geen beding mochten verwaarlozen: '... ik wil de directeuren en assistent-directeuren (...) op het hart drukken dat het huisbezoek een der voornaamste dingen is. De kunst is zelf hierin het voorbeeld te geven en alles zo te verdelen dat alle gezinnen op regelmatige tijden aan de beurt komen.'¹⁶

De opvoeding van de jeugd was alleen zinvol en kon alleen resultaat boeken wanneer ook de ouders op een hoger beschavingspeil werden gebracht. Het een kon niet zonder het ander. Het was een taak die de paters niet alleen aankonden. Maatschappelijk werkers, veelal vrouwen, deden tussen 1946 en 1955 hun intrede bij het Sint Franciscus Liefdewerk. Zij werden vooral ingezet voor huisbezoeken om zicht te krijgen op de toestand waarin de gezinnen verkeerden. Met het oog op de ondersteuning en uitvoering van het jeugd- en gezinswerk was scholing van belang vooral ook omdat de overheid in veel gevallen voor subsidiëring een erkend diploma eiste. Medewerkers en vrijwilligers kregen een opleiding aangeboden. De plicht tot het volgen van een cursus plus een stage en een afsluitend examen brak menigeen op. Geen wonder dat er een tekort was en het verloop groot. Voor de beroepskrachten was het werk allesbehalve makkelijk en aantrekkelijk. Hun opleiding – de School voor Maatschappelijk Werk – sloot onvoldoende aan bij de praktijk. Inzichten uit de pedagogiek en supervisie waren nodig om de juiste methodiek te vinden om jongeren en hun ouders op het rechte spoor te houden. Ook hier zou wethouder Van der Vlerk een betekenisvolle rol vervullen door ijverig te streven naar verbetering van de sociale en pedagogische opleidingen. Vanaf 1955 beschikte Rotterdam over een Nutsacademie voor Pedagogische en Maatschappelijke Vorming, een (deeltijd)onderwijsinstituut dat zich richtte op sociaal-pedagogische en sociaal-agogische scholing van professionals.¹⁷

FINANCIËLE PERIKELEN

Het in 1952 ontstane ministerie van Maatschappelijk Werk had in het kader van de opbouw van de verzorgingsstaat een machtig sturingsinstrument tot zijn beschikking. Via subsidies en de daaraan gekoppelde voorwaarden drong de Rijks-overheid door in het hart van het verzuilde kerkelijke en particuliere initiatief en daarmee indirect tot de privé- en persoonlijke levenssfeer van burgers. In 1955

kwam de eerste subsidieregeling *Richtlijnen voor de subsidiëring van het uitvoerend maatschappelijk werk* gereed. Als voorwaarde werd gesteld dat de maatschappelijk werker in het bezit moest zijn van een diploma van de School voor Maatschappelijk Werk of in ieder geval de speciaal daarvoor ingestelde urgentieopleiding moest hebben gevolgd.

Een andere subsidieregeling was die voor de *Samenwerkingsorganen op levensbeschouwelijke of algemene grondslag* (1955). Het ministerie van Maatschappelijk Werk wilde structuur brengen in de lappendeken van kleine kerkelijke en particuliere welzijnsorganisaties. De verzuiling werd door deze maatregel aangemoedigd want binnen de zuilen werd de onderlinge samenwerking hierdoor versterkt.¹⁸ Het verzuilingsstreven had in 1954 een hoogtepunt bereikt met het bisschoppelijk mandement *De katholieke in het openbare leven van deze tijd*. De bisschoppen veroordeelden, op initiatief van het bisdom Roermond, in niet mis te verstane woorden de doorbraakbeweging. De katholieke kudde moest bijeengehouden worden en mocht niet worden uiteengedreven door ontzuilende en ongodsdienstige tendensen en initiatieven. Het lidmaatschap van de PvdA werd katholieken ten stelligste ontraden en het lidmaatschap van de socialistische vakbeweging – het NVV – werd op straffe van weigering van de sacramenten verboden, evenals het lezen van ‘linkse’ tijdschriften en dagbladen en het beluisteren van de VARA-programma’s. Het bisschoppelijk mandement was, achteraf gezien, een mislukte poging om de katholieke bevolkingsgroep in bescherming te nemen tegen de uitwassen van de vernieuwingsdrang en modernisering. Het mandement kon deze ontwikkelingen op termijn niet tegenhouden.¹⁹

Tot 1954 was het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam financieel vrijwel geheel op zichzelf aangewezen geweest. Het geld voor het clubhuiswerk werd uit eigen middelen opgebracht via collectes, loterijen, schenkingen van weldoeners en het aanschrijven van fondsen (het Koningin Juliana Fonds, Stichting Benevolentia, Kinderpostzegels, Fonds Massajeugd, Scheepvaartvereniging-Zuid, Stichting De Bruyn). Deze bijdragen waren ontoereikend om het clubhuiswerk in stand te houden. Dit ging zo niet langer. Het werk had zich in hoog tempo uitgebreid en maakte inhoudelijk snelle ontwikkelingen en veranderingen door. Meer financiële armslag was absoluut noodzakelijk. De overheid moest bijspringen. Dat verliep bepaald niet gladjes en leidde tot het nodige touwtrekken.

De bekostiging van het gezins- en jeugdwerk bleef tot 1957 aan de magere kant. Het gemeentebestuur Rotterdam was niet van zins veel te betalen. Financiering was een taak van de Rijksoverheid en niet van gemeenten, zo luidde het standpunt van de gemeente. De gezamenlijke club- en buurthuizen in de havenstad gaven rond 1954 uit eigen vermogen en opbrengsten ruim 850.000 gulden uit, terwijl de gemeente een luttel bedrag van 95.000 gulden bijdroeg, waarin 20.000 gulden voor kadervorming en scholing was inbegrepen. Dat wekte irritatie omdat de indruk bestond dat de verdeling van de gelden tussen de jeugdwerkorganisaties allesbehalve eerlijk was. In augustus 1955 klom pater Kwanten in de pen. In een brief aan de katholieke gemeenteraadsfractie van Rotterdam deed hij op verbolgen toon de suggestie dat het de moeite waard zou zijn de subsidiëring van de

jeugdzorg en het gezinswerk kritisch onder de loep te nemen. De gemeentelijke Dienst van Onderwijs en Volksontwikkeling verdeelde de middelen zijns inziens niet fair. 'De organisaties, die uitgesproken tot de Partij van de Arbeid behoren, worden op meer dan redelijke wijze bevoordeeld (...). In Rotterdam kan men niets bereiken; men loopt (...) tegen een paar ambtenaren op die het maar voor het zeggen hebben en die alles bepalen (...). Men wil trachten het grote katholieke werk kapot te krijgen.' Bovendien, zo vervolgde Kwanten, had Rotterdam vergeleken met andere steden geen beste reputatie. De wereldhavenstad deed slechts een schamele 11% bovenop de subsidie van 40% die het ministerie van OK&W gaf voor de heropvoeding van de ongeorganiseerde jeugd en gezinnen. De financiële steun van Rotterdam viel in het niet bij wat Den Haag (35%), Amsterdam (28%) en Schiedam (30%) uitgaven. Het stak Kwanten des te meer omdat de sociaal-democratische Volkshuizen in Rotterdam een subsidie ontvingen van bijna 30%. Kwanten wenste volkomen gelijkstelling, 'ook al zijn wij dan geen leden van de Partij van de Arbeid'.²⁰

Ongelijk had Kwanten niet want de sociaal-democratische bestuurders van Rotterdam hadden de neiging het kerkelijke en particuliere initiatief waar mogelijk te passeren. In september 1954 had Van der Vlerk de gemeenteraad het voorstel gedaan om tot de oprichting van een gemeentelijke school voor werkende (ongeschoolde) jongeren te komen. De KVP-fractie vroeg zich verwonderd af, waarom de wethouder dit initiatief niet overliet aan particuliere instellingen.²¹ Tot op hoog niveau kaartte Kwanten de eenzijdige behandeling en vooral de magere financiële bijdrage van de gemeente Rotterdam aan. In 1957 spuugde Kwanten opnieuw zijn gal: 'Het is toch eigenlijk een schande, dat Rotterdam de belangrijkheid van dit noodzakelijke werk niet inziet (...) Elke dag opnieuw zwerven duizenden jongeren op straat en richten vernielingen aan. Elk jaar komen vele jongens en meisjes bij de kinderrechtter en in gestichten of tuchthuizen terecht. De asocialiteit neemt met reuze schreden toe'. Kwanten riep op het subsidiepercentage voor de jeugdzorg te brengen op het niveau van 20 tot 25 procent teneinde de laagste bevolkingsgroep van Rotterdam tot bruikbare mensen te maken.

De hoogte en het verkrijgen van subsidies mochten een probleem zijn maar even lastig was het toegekende geld tijdig gestort te krijgen op de eigen rekening. De subsidies werden pas uitgekeerd nadat de uitgaven door het Sint Franciscus Liefdewerk (en dit gold ook voor de andere Rotterdamse jeugdorganisaties) waren gedaan. Met andere woorden, de club- en buurthuizen moesten hun gezins- en jeugdwerk voor-financieren. Dat stelde onder andere het Sint Franciscus Liefdewerk voor liquiditeitsproblemen. Als oplossing bedacht Kwanten in 1957 een 'schommelfonds' van ongeveer 65.000 gulden eigen middelen om lopende uitgaven te kunnen bekostigen. Onwennig was dat de gemeente inzage eiste in verlies- en winstrekeningen plus balansen en accountantsrapporten wilde hebben.

Het ontbrak de meeste jeugdorganisaties aan financiële deskundigheid. Sommige organisaties beschikten niet over een deugdelijke boekhouding. Dat was vroeger nooit nodig geweest. Het leidde tot gesteggel tussen de jeugdorganisaties en de gemeentelijke overheid. De kwestie sleepte zich voort, maar rond 1955 bogen de jeugd-

organisaties onder druk van de overheid het hoofd. Zij dienden hun financiële administratie en organisatie op orde te hebben. Voor Kwanten was het een mooie gelegenheid de financiële touwtjes binnen het Sint Franciscus Liefdewerk strak aan te trekken. Dat was wennen voor de paters. Ze waren gewend veel op eigen houtje te regelen. In vergaderingen met de paters-directeuren wees Kwanten erop dat de financiële administratie van de clubhuizen niet best was. Er werd naar zijn mening te veel gerommeld. Daarom moesten de kasboeken, vergezeld van de maandstaten, elke vijfde van de maand binnen zijn op het hoofdkantoor aan het Koningin Emma-plein. ‘Wanneer een werkster loon wordt uitbetaald moet dit officieel worden opgegeven,’ zo herinnerde hij de paters. Bijzonder kwalijk vond Kwanten dat enkele paters-directeuren in de schuld stonden bij leiders en leidsters. Dat was beslist verboden. In noodgevallen konden zij een lening sluiten bij Kwanten.²²

VERWILDERDE JEUGD

We constateerden reeds dat na de oorlog de verwaarloosde jeugd een *hot issue* werd. De overheid was verontrust over het geestelijke en morele verval van de jeugd. Zo bezorgd zelfs dat het ministerie van OK&W in 1948 aan pedagogische instituten van zeven universiteiten opdracht gaf een onderzoek in te stellen naar het ontstaan en de beïnvloeding van de mentaliteit van de zogenaamde massajeugd. Het waren door armoede kapotgeslagen gezinnen, wonend in een krottenbuurt of een achterafwijk, die veel overlast veroorzaakten. Uit deze gezinnen kwamen kinderen voort die een goede opvoeding misten en school ontliepen.

Het gevreesde verval van normen en waarden leek te verergeren door de snelle economische ontwikkeling en industrialisatie die na 1947, door de impuls van de Amerikaanse financiële en materiële hulpverlening (Marshallplan), in Nederland plaatsvonden. Alom werd gewaarschuwd dat fabriekswerk leidde tot afstomping. Het gevaar bestond dat ongeschoolde jonge werknemers zich in de avond zouden afreageren in danszalen en andere (drank)gelegenheden. Vaders en moeders hadden hun opgroeiende zoons en dochters niet meer in de hand. Het katholieke blad *Herstel* schreef op bezorgde toon: ‘De orde en tucht in onze gezinnen laat veel te wensen over. De verantwoordelijkheid voor de opvoeding van hun kinderen wordt niet begrepen, de omgang van jonge mensen getuigt niet van een fijne opvatting, de gemengde baden, de dancings enz. getuigen van sensuele brutaliteit. Onze arbeiders volgen de lege decadentie van andere standen. Hoe is het mogelijk ’s morgens de kerk te bezoeken en ’s avonds een kitschfilm te zien? Hoe kan men de gezellige huiskamer laten ontwijden door (...) jazz? Bestrijdt het liberalisme en het communisme – al die corruptie in de mensenziel – maar begin bij jezelf!’

In 1953 kwam het langverwachte rapport uit waarvoor het ministerie van OK&W in 1948 opdracht had gegeven. Het was allemaal nog veel erger dan men had gedacht. Eindredacteur en pedagoog M.J. Langeveld formuleerde: ‘De verwilderde jeugd leeft in een wereld, die verregaand gestalteloos genoemd mag worden (...)

men leunt, hangt, slentert; er is vaak een ongedurige bewegingsoverdaad zonder doel (...). Men loeit, brult, kletst als een eindeloos geleuter, men gilt en tiert, men jengelt en zeurt.' Het was een weinig verheffend beeld van de jeugd eind jaren veertig, begin jaren vijftig. De rapportage werd ontvangen met veel kritiek en scepsis, lachlust zelfs.²³

In Rotterdam bundelden de verzuilde buurt- en clubhuisorganisaties hun krachten. In 1945 werd de Rotterdamse Stichting Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ) opgericht waarvan het Sint Franciscus Liefdewerk (katholiek), de stichting De Jeugdhaven (gereformeerd), het Centrale Hervormde Jeugdzorgwerk (hervormd), de Arend, de Zeemeeuw (neutraal) en stichting Het Vlot deel van uitmaakten. Pater Kwanten werd vice-voorzitter van het RSOJ. De nadruk kwam te liggen op de beïnvloeding en opvoeding van de ongeorganiseerde jeugd, via onderwijs en vorming. Nieuwe pedagogische en psychologische inzichten en methodieken werden in het werk beproefd. Onder invloed van Amerikaanse methoden als het *social case work* en *social groupwork* richtte het jeugdwerk zich op het ondersteunen van de jongere om zich te kunnen bewegen in gezin, familie, school, werk, club en jeugdbeweging. Dat mocht niet door jongeren uit hun eigen milieu te halen maar ze er juist in terug te plaatsen, de weg terug te laten vinden in de gemeenschap door jongeren te leren daar hun leven op een andere manier te leiden. Het groepswerk ging een buitengewoon belangrijke rol spelen. Deze nieuwe opvattingen en manier van werken met jongeren spraken wethouder Van der Vlerk aan. Herstel en vernieuwing van onderwijs en welzijn stonden bij hem in aanzien evenals de vorming en ontplooiing van de persoonlijkheid van jongeren. Dit was zijns inziens nodig in een tijd van ontsporing van de moderne cultuur, ontkerkelijking, materialisme en massaproductie.²⁴

Het Sint Franciscus Liefdewerk bleef niet achter bij deze trend. Ouders werden in de clubhuizen uitgenodigd en thuis bezocht om te praten. Deze werkzaamheden vormden de basis voor het maatschappelijk werk voor die tijd. Stap voor stap sloeg het Sint Franciscus Liefdewerk deze nieuwe weg van hulpverlening in. Het maatschappelijk werk werd een belangrijke pilaar voor het clubhuis, het godsdienstig en het gezinsleven. Deze nieuwe beweging noopte tot professionalisering.²⁵

De opvang van de ongeorganiseerde – verwilderde – jeugd en de personele inzet vergden van de clubhuizen de nodige investeringen. De RSOJ vroeg subsidie bij de gemeente Rotterdam. De honorering van die aanvragen verliep niet zonder horten en stoten. In 1955 richtte Kwanten zich tot de wethouder van Sociale Zaken, A. Hogeweg. De pater benadrukte dat de RSOJ zich tot het uiterste inzette voor jongeren uit zwak- en onmaatschappelijke gezinnen. Het werk ging gepaard met hoge kosten. Het ministerie van Maatschappelijk Werk had toegezegd 40% van het methodische werk te willen bekostigen. Op grond van die toezegging was o.a. door het Sint Franciscus Liefdewerk een sociaal-psycholoog aangetrokken die supervisie hield over een vijftal maatschappelijk werksters. Om de opvang en begeleiding van de ongeorganiseerde jongeren volledig uit te voeren, was een aanvullende subsidie van 40% van de gemeente Rotterdam noodzakelijk. De overblijvende 20% was

voor eigen rekening. De toekenning verliep traag. Binnen de RSOJ klaagde pater Kwanten dat het te lang duurde, hij maande tot spoed. Daar was een reden voor. Het Sint Franciscus Liefdewerk was de grootste organisatie op het gebied van gezins- en jeugdwerk in Rotterdam. Uit een verdeling van de gemeentelijke subsidie voor het werken met de ongeorganiseerde jeugd blijkt dat het katholieke gezins- en jeugdwerk dan ook het merendeel van de financiën kreeg toebedeeld.

Voorstel RSOJ verdeling subsidiegeld t.b.v.

ongeorganiseerde Jeugd/Gemeente Rotterdam (1955)

St. Franciscus Liefde werk	27.664	(gulden)
Arend-Zeemeeuw	14.034	
Centr. Herv. Jeugdraad	15.890	
Jeugdhaven	12.700	
Het Anker	5.334	
Het Vlot	3.000	
Leger des Heils	6.700	

In januari 1957 deed pater Kwanten binnen de RSOJ de suggestie om wethouder Van der Vlerk voor te stellen een overbruggingsregeling in te voeren in afwachting van een definitieve, structurele, subsidieregeling. Het College van B&W had te kennen gegeven de subsidies voor het jeugdwerk te willen verhogen en een aanvullend voorschot beschikbaar te stellen van bijna 80.000 gulden. Eind 1957 besloot de gemeenteraad zelfs het bedrag naar 215.000 gulden te verhogen. Het leek veel maar het bleef minimaal vergeleken bij de enorme bedragen die naar de uitbreiding van de Rotterdamse havens gingen.²⁶

ONMAATSCHAPPELIJKHEID

Een zaak waarmee het ministerie van Maatschappelijk Werk zich intensief bezighield was het onmaatschappelijke gezin. Onder onmaatschappelijkheid werd verstaan: werkschuheid, verwaarlozing van kinderen, drankmisbruik, criminaliteit en immoraliteit. Onmaatschappelijke gezinnen voldeden in geen enkel opzicht aan het ideaalbeeld van arbeidzaamheid, spaarzin, reinheid, kuisheid en gehoorzaamheid aan kerk en staat. Deze als asociaal bekend staande gezinnen moesten de mores van de nette en brave middenklasse worden bijgebracht. Dit gebeurde door deze gezinnen apart op te vangen en tijdelijk te isoleren van de beschaafde wereld. De angst bestond dat onaangepaste gezinnen met hun normafwijkende levenswijze andere gezonde gezinnen konden besmetten. Om de onmaatschappelijken weer in het gareel te krijgen, werden ze ondergebracht in aparte gezinsoorden, de zogenaamde woonscholen. De overtuiging bestond dat 'woonbeschaving' bijgebracht kon worden desnoods met harde interventies. De professionele betrokkenheid kenmerkte zich door een hoge mate van bevoogding (paternalisme) en bemoeizorg. Jeugdwerkers en maatschappelijk

werkers kenden de ouders en kinderen, zocht ze thuis op en zaten erbovenop. De werkers waren begaan met het lot van de gezinnen en wilden ze vooruit helpen.²⁷

Ook in Rotterdam was men huiverig voor de ontwrichte gezinnen uit de krottenwijken van de gebombardeerde binnenstad. De als asociaal bestempelde gezinnen werden in Rotterdam ondergebracht in aparte 'opvoedingsdorpen': o.a. het Brabantse dorp, het Utrechtse dorp en het Gelderse dorp. De straatjes van de dorpscomplexen kregen alfabetische letters die naar de ernst van de status van de inwoners verwezen. De nog redelijk aan spreekbare gezinnen in a tot en met d, de overgangsgevallen in e tot en met h, de echte hopeloze gevallen in j tot en met n. Het Brabantse dorp op het Zuidplein was al 1946 ingericht als 'woonschool'. Ruim 600 onaangepaste gezinnen werden hier ondergebracht.²⁸ De directeur van de gemeentelijke dienst van Sociale Zaken, J. van Mil, vroeg aan de verzuilde gezins- en jeugdorganisaties gezamenlijk op te trekken. Dit resulteerde midden jaren vijftig in de oprichting van de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam. Binnen de stichting werkten de diverse levens- en geloofsovertuigingen met elkaar samen op het terrein van wat toen heette 'opheffingsarbeid'.

Omdat de meeste gezinnen op het Zuidplein van huis uit katholiek waren werd het Sint Franciscus Liefdewerk gevraagd mee te werken en te participeren in de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam. Kwanten werd tot vice-voorzitter benoemd. Het Sint Franciscus Liefdewerk kreeg toestemming om onder leiding van pater-directeur C. van Gisbergen, op het Zuidplein een clubhuis neer te zetten. Kwanten hechte eraan dat de katholieke identiteit herkenbaar bleef in het opheffings- en bijzonder gezinswerk in en rond de noodwoningen in het Brabantse dorp. Hij zag dat de levensbeschouwelijke achtergrond hoe langer hoe meer als iets bijkomstigs werd beschouwd. Voor het Sint Franciscus Liefdewerk was het een essentiële waarde. 'U begrijpt,' zo schreef Kwanten aan wethouder van Sociale Zaken, A. Hogeweg, 'dat het voor ons niet mogelijk is deze gezinnen toe te vertrouwen aan iemand, die, zullen we het maar ronduit zeggen, atheïstisch is. Maatschappelijk werk kan niet los worden gezien van het levensbeschouwelijke.' Zo hechte Kwanten eraan eigen zomerkampen voor Zuidpleinkinderen te organiseren en wenste hij daar natuurlijk ook subsidie voor te krijgen.²⁹

Die levensbeschouwelijke gevoeligheid rond de begeleiding van onmaatschappelijke gezinnen was naar voren gekomen in 1954. Op 28 mei van dat jaar vereerde koningin Juliana het Zuidplein met een bezoek. Zij bezocht het Sociaal Cultureel Centrum dat formeel een samenwerking was tussen de gemeente en de kerkelijke particuliere maatschappelijke instellingen. Er ging echter één ding mis. De organisatoren van het koninklijke bezoek – het gemeentebestuur – hadden al dan niet bewust de katholieke bijdrage aan het opheffingswerk genegeerd. De bestuurders van de Stichting Bijzonder Gezinswerk waren tevoren niet op de hoogte gebracht van het hoge bezoek met als gevolg dat het koninklijke gezelschap alleen de neutrale – niet-christelijke – afdelingen van het Sociaal Cultureel Centrum bezocht. Een boos schrijven aan het College van B&W haalde niets meer uit. Het was mosterd na de maaltijd.³⁰

Maar er waren andere ontwikkelingen die Kwanten en de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam zorgen baarden. Het gemeentebestuur was voornemens het Brabantse dorp op het Zuidplein te offeren voor de bouw van een hoogwaardig winkelcentrum en woonomgeving. In augustus 1956 schreef de directeur van de gemeentelijke dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw aan het College van B&W dat de uitvoering 'vooral wordt belemmerd door de aanwezigheid van het noodwoningencomplex (...)'. Naar zijn oordeel waren van de 617 aanwezige gezinnen er ongeveer 200 maatschappelijk normaal te noemen. Hij pleitte voor een geleidelijke en gefaseerde afbouw van het noodwoningencomplex. De directeur van Sociale Zaken was een andere mening toegedaan. De sociaal zwakke gezinnen kwamen niet in aanmerking voor een gewoon huis omdat 'dit de groep (...) te zeer zou bevoorrechten boven normale woningzoekende gezinnen'. De werkelijke reden was een andere: wie eenmaal in het Brabantse dorp had geleefd was in principe voor zijn leven gestigmatiseerd als asociaal en bijna nergens anders welkom. Voor de voorzetting van het opheffingswerk moest worden omgekeken naar een ander complex. Als meest geschikte locaties voor noodwoningen werden de polder Zestienhoven (Overschie) genoemd en de Afrikaanderwijk (Feijenoord). De sanering van het noodwoningencomplex Zuidplein en de verplaatsing van de sociaal labiele gezinnen naar de Zestienhovense polder en Afrikaanderwijk noopten tussen 1957 en 1963 tot intensieve samenwerking tussen de gemeentelijke overheid en de verzuilde jeugd- en gezinsorganisaties. Zestienhoven had eerder gediend als noodwijk voor slachtoffers van het bombardement. Nu werd het buurtje met circa 120 woningen, vanwege de omheining het Indianendorp genoemd, toegewezen aan onmaatschappelijke gezinnen alwaar ze in een buurthuis opvoedkundige en huishoudelijke vaardigheden kregen bijgebracht.³¹

KATHOLIEK GEZINSWERK

Het gezinswerk kreeg een steeds prominenter plek in het Sint Franciscus Liefdewerk. Die koers had zich vanaf 1952 ingezet. Het ministerie van Maatschappelijk Werk toonde in toenemende mate belangstelling voor de maatschappelijke kant van het Sint Franciscus Liefdewerk, met name de zogenoemde gezinsopbouw. Het departement vroeg Kwanten een subsidiabel programma op te stellen. Dat was een kolffe naar zijn hand. Het programma dat het Sint Franciscus Liefdewerk rond 1956 voor het gezinswerk ontwierp, paste naadloos in de katholieke verzuilde traditie: de naaste te helpen een goed zichzelf verzorgend katholiek mens te worden. Een goede katholieke opvoeding in gezinsverband was voor het volgroeien van jonge mensen van groot belang. Het gezin moest geholpen en gesteund worden door school, kerk en clubhuis. 'Het clubhuiswerk heeft geen zin zonder het gezinswerk en andersom ook niet.' De primaire taak van de maatschappelijk werkster lag bij het gezinswerk en vooral in het omgaan met onmaatschappelijke gezinnen. Het werken met probleemgezinnen viel de maatschappelijk werksters niet licht en vergde geduld. Het ging erom, zo verwoordde een van hen: 'de mens als vrije,

zelfstandige persoonlijkheden te behandelen, die je niet “bedoet”, maar waar je in vrije samenwerking wat mee tracht te bereiken. Dat is een zaak van groot geduld, maar soms zie je na een contact van een-, twee- of driemaal, gedurende maanden of een jaar, ineens een enkele verandering. Het gaat er meestal om de mensen weer vertrouwen in zichzelf te geven’.

Een effectieve registratie van gezinnen en een sociale kaart (sociogram) van straten, buurt en wijk vormden belangrijke basisvoorwaarden voor de uitvoering van het werk. Via deze ‘röntgenfoto’ kon men vaststellen welk gezin direct vatbaar was voor verbetering en welk gezin niet. Een groeiend probleem zag men in de ‘werkende moeder’. Dit verschijnsel had in ogen van het Sint Franciscus Liefdewerk een onrustbarende omvang gekregen. In sommige buurten werkte meer dan 30% van de gehuwde vrouwen. Uiteenlopende factoren droegen bij tot het naar katholieke normen niet-gewenste verschijnsel van de werkende moeder, zoals het duurder worden van het leven, de verleiding van luxe en uitgaan, de slappe huwelijksband en tot slot de woningnood. De gevolgen waren funest, waarschuwde het Sint Franciscus Liefdewerk: de werkende moeder zal leiden tot maatschappelijk onaangepastheid en ontwrichting van het gezinsleven. Voor opvang en opvoeding wenste Kwanten in Rotterdam een programma te verwezenlijken voor kinderen die nog niet de leeftijd hadden bereikt voor de kleuterschool. Gedacht werd aan ‘kinderbewaarplaatsen’ waar de werkende moeder haar kinderen in bewaring kon geven tijdens haar activiteiten buitenshuis. Voor plaatsing werden harde sociale criteria opgesteld. Een moeder kon niet puur omwille van geldelijk gerief haar kind bij de bewaarplaats brengen. Plaatsing kon alleen geschieden nadat de pater-directeur en de maatschappelijk werkster het gezin hadden bezocht en concludeerden dat kinderopvang nodig was voor het welzijn van het kind.³²

NIEUWE KOERSEN

De activiteiten waren vanaf het midden van de jarig vijftig in het teken van de onmaatschappelijkheidsbestrijding en het gezinswerk komen te staan. Naast het club- en buurthuiswerk kwam de jeugd- en gezinszorg op als taakveld. Gepoogd werd het onderscheid tussen enerzijds gezins- en jeugdzorg en anderzijds club- en buurthuiswerk niet te scherp te trekken. De maatschappelijk werksters hielden zich in hun dagelijks werk in de gezinnen bezig met een grote hoeveelheid taken: curatief, preventief en activerend. De laatste twee konden, zo leerde de ervaring, beter worden overgelaten aan het vormingswerk en het sociaal-cultureel werk. Deze ontwikkelingen vormden ook de voorbode van het buurt- en opbouwwerk dat in de tweede helft van de jaren vijftig onder invloed van de Amerikaanse methode van *community organization* in Nederland wortel schoot. De methode ging onder meer uit van de idee dat de sociale omgeving van het individu beïnvloedbaar is.

Deskundigheid en scholing werden steeds belangrijker. Niet alleen om in aanmerking te komen voor subsidie maar ook omdat het voor een professionele uitvoering van het werk noodzakelijk was. Kwanten was zich hier bewust van.

Voor de functies van pater-directeur of assistent-directeur was voortaan sociaal-pedagogische scholing noodzakelijk. Dat was nog niet voldoende. Onderricht in bedrijfsorganisatie en bedrijfsvoering was voor het functioneren van het clubhuis onvermijdelijk. Personeelsbeleid ging tot de kerntaak behoren van de paters-directeuren die daar tot dan toe allesbehalve goed op waren voorbereid. Omdat tijdens huisbezoeken gezinsstoringen werden gesignaleerd zoals het niet goed kunnen huishouden en opvoeden van kinderen, besloot het Sint Franciscus Liefdewerk gezinsverzorgsters aan te trekken. Zij stonden het gezin een- tot tweemaal per week met praktische adviezen bij. Op de crèches kwamen kleuterleidsters te werken. Lastig bleef dat er moeilijk aan geschoold personeel te komen was.

Rond 1957 had het Sint Franciscus Liefdewerk een president-directeur, paters-directeuren, maatschappelijk werksters, gezinsverzorgsters, crècheleidsters, jeugdleiders en secretariael personeel in dienst. Voor Kwanten en zijn paters-directeuren waren de groei en uitbreiding nauwelijks meer te behappen. Geconstateerd werd dat het leidinggevende werk vanuit het hoofdkantoor aan het Emmaplein niet meer alleen kon worden overgelaten aan Kwanten. Staffunctionarissen traden tot de organisatie toe. De directie werd ondersteund door de socioloog A.J.M. van Tienen, de latere directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, en de pedagoog F.L.Th. Brakkee. Er werden drie 'ministeries' opgericht: 1. Gezinswerk, 2. Jeugdwerk en 3. Financiën, met Kwanten als overkoepelend president-directeur.³³

De expansie en de toenemende eis van professionalisering hadden binnen de Congregatie van het Heilig Hart van Jezus de vraag doen rijzen of het wenselijk was in de toekomst een leek, een niet-pater, als directeur aan te stellen. De oude statuten van 1947 vermeldde immers dat te allen tijde een pater aan het hoofd van een afdeling/clubhuis van het Sint Franciscus Liefdewerk diende te staan. In 1957 verscheen een intern rapport waarin geconstateerd werd dat het zwaartepunt van het werk altijd de zielzorg was geweest maar dat in de loop van de jaren maatschappelijk werk en pedagogiek vaste onderdelen waren geworden van het takenpakket in de clubhuizen. De paters kwamen nauwelijks meer toe aan hun pastorale taak. Ook organisatorische zaken slokten hun tijd op. In het rapport werden twee opties aan de hand gedaan. *Of* op elke afdeling moest een leidinggevend team worden samengesteld bestaande uit een pater, een maatschappelijk werkster en de hoofdleidster van de crèche, *of* de pater moest zijn taak naast die van zielzorger uitbreiden met die van pedagoog en maatschappelijk werker. Gekozen werd voor de laatste optie. De zielszorg bleef het hoofddoel. Met andere woorden voorlopig geen leken aan de leiding van de clubhuizen want dan zou 'de katholieke sfeer er praktisch niet meer te handhaven' zijn. Wat restte waren kleine statutaire wijzigingen zoals het samenvoegen van het Sint Franciscus Liefdewerk (jongenswerk) en Sint Francesca Romana (meisjeswerk). Ook kwamen paters-directeuren ingevolge de subsidievoorwaarden op de salarislijsten te staan. De Congregatie was niet blij want het vrijwillige liefdewerk werd verdrongen door betaald werk. De angst bestond dat de overheersing van betaalde krachten het pastorale werk voorbij zou streven. Liefdewerk moest eigenlijk liefdewerk blijven.³⁴

Vanaf 1956 viel het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam niet langer onder het bisdom Haarlem. De katholieken in de havenstad kregen een eigen bisdom en bisschop. De katholieke zuil had zich stevig verankerd in Rotterdam, 40 % van de bewoners was katholiek. De eerste bisschop in Rotterdam werd Mgr. M.A. Jansen. Zijn aantreden werd niet door iedereen enthousiast begroet. Burgemeester Van Walsum gaf Mgr. Jansen te kennen dat een deel van de Rotterdammers – protestanten en socialisten – een sterke katholieke kerk wantrouwde. Zij zagen de komst van het bisdom als een poging om het katholicisme in de wereldhavenstad te doen domineren.³⁵

Toch wilde dit niet zeggen dat er geen samenwerking was tussen de zuilenorganisaties. De vele overeenkomsten tussen de activiteiten van deze instellingen op het gebied van jeugd- en gezinswerk en de gedeelde problemen, vooral de confrontatie met de overheid, leidden tot een schuchter samen optrekken. Vanaf 1954 begonnen de verzuilde scheidslijnen langzaam te vervagen. De oprichting van de Sectie Jeugdzorg van de Nederlandse Jeugd Gemeenschap (NJG) was zo'n ontzuilend signaal. In 1957 ontstond door fusie tussen KNJM en KNJJ één landelijke katholieke koepelorganisatie: de Katholieke Nationale Stichting voor Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk (KNS). Hoewel het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam een eigen koers bleef volgen, vonden tussen de KNS en andere landelijke confessionele koepels voorzichtige ontmoetingen plaats. De KNS oriënteerde zich op een bredere samenwerking, omdat de pastorale zorg geen nieuwe methoden bood voor het maatschappelijk werk en het club- en buurthuiswerk. In 1958 vergaderden KNS met de Hervormde Jeugdraad en de Evangelische Herstel en Opbouw over uitwisseling van gedachten, ervaringen en plannen rond het jeugd- en gezinswerk.

IN 'N VOGELKOOI BEGON DE VICTORIE.

EEN KRACHTIG OFFENSIEF.

HERINNERING AAN DE DRIEKONINGEN.

— Pang!..... Een bal knalt door een ruit. Glasgerinkel. Kees, die Piet geen voorrang wilde verleen, vlucht in huis. Een rijwielagent had echter de wandaad gezien. Belt aan, leest de wet voor. Betalen.....

Komt terug..... fiets weg. Piet, peddelt er op rond, om uiteindelijk onder hilariteit der buurt heel netjes het vehikel terug te geven....

— Filip komt binnen. Druipnat. Pacter hij het met zijn kerriejer in de Schie geseten. Filmtroestel en pak films ook. Hij had gheen met 'n kerriejer rajen! De suffert. Ikke wel, pacter.

— Ik gong de hol bij het Hofplein en de Schie op. Ik kwam an een kerkje en kwam komp met geweld zo'n rampdage van 'n auto an. Ruise vaort had in. Ik had niet wegkomme, gopi me bakfiets gau naar links. Me kinne tussehen de bak..... It sat geen rem an en veul gauwer dan ik 't kon vertellen. Hoog ik met 't heele gevalletje de plempert in.

— En heb in het nu met toetel en film...

Hij had gheen met 'n kerriejer rajen!

2. 1. 1900

29 Aug. 1900

HOOFDSTUK 2

Vervagende identiteit en professionalisering (1957-1969)

Tussen 1950 en 1970 bereikte de economische groei in Nederland een hoog niveau. De werkloosheid was laag en de levensstandaard steeg. De welvaart had zowel negatieve als positieve effecten op de ontstane verzorgingsstaat. In progressieve kringen werd geroepen dat de verzorgingsstaat faalde. Er was sprake van 'welzijnsnood' en er heerste gebrek aan medezeggenschap van burgers. Uitbreiding van voorzieningen, meer subsidiëring en democratisering (inspraak) waren de remedie voor het probleem.

Een aantal ontwikkelingen tekende zich af met betrekking tot het jeugd- en gezinswerk in de eerste helft van de jaren zestig. Ten eerste wijzigde de relatie tussen overheid en het verzuilde particulier initiatief aanzienlijk. Ten tweede werden de contouren van de decentralisatie van het welzijnswerk zichtbaar. Ten derde oefende het ministerie van Maatschappelijk Werk door subsidieregelingen een steeds grotere invloed uit op de werksoorten. Ten vierde zette het proces van ontzuiling zich met kracht voort. De nadruk binnen maatschappelijke organisaties kwam te liggen op het belang van professionele normen: niet naastenliefde maar deskundigheid stond voorop. In 1965 werd het ministerie van Maatschappelijk Werk omgedoopt tot het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM). Het nieuwe departement ontpopte zich tot aanjager van een herstructurering van het verzuilde particulier en kerkelijk initiatief.

Rotterdam was een onbehaaglijke haven- en verkeersstad. Nogal wat Rotterdammers woonden in slechte huizen en verwaarloosde stadswijken. De sociale opbouw had voor het stadsbestuur niet de hoogste prioriteit. Jeugd- en gezinsproblematieken bleven daardoor voortbestaan. Ook begon de bevolkingssamenstelling te veranderen. Door de komst van gastarbeiders begonnen oude woonbuurten te 'verkleuren'. Bewoners trokken weg naar nieuwbouwwijken in en buiten Rotterdam. Ook daar was het geen rozengeur en maneschijn. Eind jaren zestig kondigde het gemeentebestuur grootschalige sanering (sloop) van de oude wijken aan. Deze voornemens kregen geen warm onthaal. Het begon te broeien binnen de Rotterdamse samenleving.

Het katholieke gezins- en jeugdwerk hinkte in dit tijdsgewricht op twee gedachten, het zat ingekneld tussen traditie en vernieuwing. De leiding van de clubhuizen was nog altijd in handen van paters die niet allemaal even soepel mee konden met de veranderingen. Vanaf het midden van de jaren zestig ontstond binnen het

Sint Franciscus Liefdewerk onvrede. Medewerkers namen ontslag of kwamen in verzet. De nieuwe generatie beroepskrachten was mondig en verschilde van visie met de paters over de organisatie, de aanpak en de invulling van het werk. De politiek-maatschappelijke druk van buitenaf en binnenuit noopte tot het volgen van een andere koers. Dit leidde er uiteindelijk toe dat in 1969 de statuten van het Sint Franciscus Liefdewerk opnieuw werden gewijzigd. Een nieuwe stichting ontstond: de Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd (KSGJ).

HART VAN DE VERZORGINGSSTAAT

De op volle toeren draaiende motor van de economie en de exploitatie van de ontdekte aardgasbel bij Slochteren versterkten de uitbouw van de verzorgingsstaat. Behalve de uitbreiding van de sociale zekerheid expandeerden ook de gezondheidszorg, het welzijnswerk en het onderwijs. De economie groeide en bloeide. De levensstandaard nam toe. Jongeren kregen via onderwijs meer maatschappelijke kansen. De sociale ongelijkheid nam geleidelijk af. Het betreden van een hogere sport op de maatschappelijke ladder was niet langer uitgesloten en niet meer het exclusieve voorrecht van de hogere sociale klasse. Het ging goed met de werkgelegenheid. Zelfs zo goed dat tijdelijke arbeidskracht uit het buitenland moest worden aangetrokken teneinde minder aantrekkelijk maar wel noodzakelijk werk te continueren.

De uitbreiding en verankering van de verzorgingsstaat verliepen langs drie wegen. Ten eerste door de uitbreiding van het soort *risico's* dat door middel van collectieve regelingen gedekt moest worden. Aanvankelijk slechts ziekte, werkloosheid en bedrijfsongevallen, later kwamen daar ouderdom, armoede en niet-bedrijfsgebonden ongevallen bij. Ten tweede door de uitbreiding van het aantal *gerechtigden*. Eerst alleen premiebetalende werknemers, later ook andere niet-premiebetalers. Ten derde door de uitbreiding van het aantal *sectoren* waaraan de overheid via subsidies, voorzieningen of regelingen steun ging verlenen zoals bijvoorbeeld het onderwijs (studiebeurzen), de welzijns- en gezondheidssector en woningcorporaties (huursubsidies). De vijfdelige studie *Welvaart, Welzijn en Geluk. Een katholiek uitzicht op de Nederlandse samenleving* die onder redactie van de KVP'ers W.K.N. Schmelzer en G.M.J. Veldkamp in de periode 1960-1963 verscheen, ademde tevredenheid over de krachttoer van de verzorgingsstaat: 'de zekerheid (...) van continuïteit in het inkomen (heeft) de mens vrijer gemaakt van zorgen en vormt een bijdrage voor een grotere mensontplooiing (...) van aantasting van het persoonlijke verantwoordingsbesef is zeker geen sprake.' Toch was er kritiek. De toegenomen staatsinterventies maakten maatschappelijke organisaties en burgers afhankelijk van de overheid. De goedbedoelde zorg- en welzijnsarrangementen leidden tot overmatige regelzucht, inkrimping van de vrijheid en ontnamen het eigen initiatief van burgers. Weer andere critici wezen erop dat de verzorgingsstaat bij lange na nog geen sociale rechtvaardigheid en zelfontplooiing in het bestaan van de mens had weten te bereiken. Er heerste welzijnsnood. Daarom moesten burgers meer zeg-

genschap krijgen over hun eigen bestaan. De oplossing voor dit falen werd gezien in niet minder maar juist meer overheid door een verdere uitbreiding van welzijnsvoorzieningen en democratisering.³⁶

Het ministerie van Maatschappelijk Werk vormde in de jaren zestig het hart van de verzorgingsstaat. Het departement belandde in een fase waarin de verhouding tussen overheid en particulier (kerkelijk) initiatief begon te kantelen ten gunste van een grotere staatsbemoeyenis. Was rond 1952 de machtsverhouding tussen het departement en het verzuilde particulier initiatief min of meer gelijkwaardig, nadien traden er wijzigingen op die een onbalans veroorzaakten. Door subsidies oefende het ministerie van Maatschappelijk Werk krachtig invloed uit op het welzijnswerk. Ambtelijk werd met man en macht gewerkt aan subsidieregelingen. In 1956 werden door het ministerie 332 professionals gesubsidieerd in 156 instellingen, in 1963 was dit aantal opgelopen tot 908 werkzaam in 481 instellingen. Een groot deel van de instellingen had een katholieke signatuur.

In 1965 maakte het ministerie van Maatschappelijk Werk plaats voor het ministerie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM). Onder dit tijdens het kabinet-Cals tot stand gekomen nieuwe departement maakte de verzorgingsstaat een geweldige bloei door maar tegelijkertijd werd het particulier en kerkelijk initiatief verder aan banden gelegd. CRM nam beleidsmaatregelen die het traag op gang gekomen ontzuilingsproces bespoedigden.³⁷ De impact hiervan op de katholieke zuil was groot.

WANKELENDE ZUIL

Rond 1960 leek de katholieke zuil zich stevig te hebben verankerd. Ondanks dit succes waren de eerste signalen van desintegratie waarneembaar. Roomse tradities en rituelen schoven vanaf 1950 geleidelijk naar het tweede plan en raakten zelfs van lieverlee in onbruik. In de kerk werd bijna geen wierook meer gebrand. Heiligenverering door middel van openbare processies verdween, beelden kregen een mindere prominente plek in de kerk. De populariteit van de bedevaart daalde. De muziek in de kerk veranderde, de *beat*mis kwam op. Het Latijn in de mis werd vervangen door het Nederlands. De katholieke jeugdorganisaties trokken minder vaak in uniform door de straten. Deze ontwikkelingen zetten zich het krachtigst door in de grote steden. Vanaf 1960 en vooral na het Tweede Vaticaanse Concilie nam de katholieke ontzuiling een 'revolutionaire' vorm aan.

Een periode van vernieuwing en ontbinding startte. *De Katholieke Illustratie*, symbool van de roomse zuil, verdween. *De Volkskrant* liet zijn katholieke identiteit los. De doelstellingen van katholieke jeugdorganisaties werden gewijzigd. De Katholieke Universiteit Nijmegen riep een commissie in het leven die zich bezon op de confessionaliteit in het wetenschappelijk onderwijs. De Katholieke Volkspartij (KVP) leed sinds 1962 bij landelijke en lokale verkiezingen stelselmatig pijnlijke verliezen en werd rond 1968/1969 geconfronteerd met de uittocht van leden naar de progressieve Politieke Partij Radicaal (PPR). De ooit zo zelfbewuste katholieke

gemeenschap viel uit elkaar. Ontmoetingscentra en volkshogescholen, waaronder bijvoorbeeld het Katholieke Gemeenschapsoord en de Volkshogeschool Drakenburgh in Baarn, kregen het moeilijk. Het gemeenschapsdenken dat in de jaren vijftig nog volop bloeide maakte plaats voor het idee van individuele ontplooiing. Katholieke jeugdorganisaties kregen te maken met een forse neergang in het ledental. Tussen 1950 en 1963 liep het aantal jeugdleden met ruim 33 procent terug.

	<i>Totaal</i>	<i>Katholiek</i>	<i>Protestant</i>	<i>Overige</i>
1950	885.754	387.868	313.082	154.804
1963	638.600	257.900	252.700	128.000

In 1966 vond een landelijk *Margriet*-onderzoek plaats waarin de vraag werd gesteld of omroep-, sport-, vak- en jeugdverenigingen van een godsdienstig beginsel moesten uitgaan. Vrijwel alle ondervraagden gaven, ongeacht hun gezindte/geloof, blijk van eenzelfde voorkeurspatroon: sportvereniging het minst, gevolgd door vakvereniging en daarna omroepvereniging en tot slot scoorde de godsdienstige voorkeur het hoogst bij jeugdverenigingen. Jeugdverenigingen werden klaarblijkelijk nog het meest geassocieerd met levensbeschouwing en geloof. Ondanks de mening van de respondenten liet de jeugdsector, die een grote affiniteit kende met levensbeschouwelijke en kerkelijke organisaties, een scherpe daling zien in ledental.

Het wankelen van de katholieke zuil vond in belangrijke mate zijn oorzaak in het wankelen van de katholieke kerk. Het was een ingewikkeld en tegenstrijdig proces van enerzijds ontkerkelijking en anderzijds toch ook kerkelijke opleving. De jaren zestig brachten voor katholieken in Nederland de liquidatie van veel rooms kleingoed, en tegelijk de bevrijding van taboes. De kerk maakte noodgedwongen een heroriëntatie door. Een exponent van deze nieuwe richting was bisschop W.M. Bekkers die tijdens uitzendingen van de katholieke televisiezender KRO in het actualiteitenprogramma *Brandpunt* openhartig sprak over onderwerpen waarop in katholieke kringen een taboe rustte. In 1963 roerde Bekkers een gevoelig thema aan: het gebruik van voorbehoedsmiddelen. Geheel tegen de officiële katholieke leer in zei Bekkers dat de grootte van het gezin en het gebruik van voorbehoedsmiddelen 'persoonlijke kwesties' waren, waarin gelovigen hun eigen geweten mochten volgen.

Het tij was desondanks niet meer te keren. De verzwakking van de katholieke kerk in Nederland kwam tot uiting in een dalend kerkbezoek, een afname van het aantal priesterroepingen en een toename van het aantal ambtsverlatingen. Tussen 1961 en 1970 steeg het aantal uittreedende priesters van 30 naar 243. Eenzelfde verschijnsel deed zich voor bij de broeders (van 54 naar 156) en bij de zusters (van 72 naar 268). Ze kozen voor een wereldlijk leven in familieverband met vrouw, man en eventueel kinderen. Het aantal priesterwijdingen daalde tussen 1955 en 1970 dramatisch van 345 naar 48, het aantal intredende broeders van 118 naar 21 en van zusters van 468 naar 90.³⁸ De ontkerkelijking trof niet alleen de katholieke

zuil. De secularisatie sloeg ook toe bij de hervormde en gereformeerde geloofsgroepen. Alleen de snelheid waarmee het daar gebeurde verschilde aanzienlijk: bij de katholieken ging de ontkerkelijking na 1960 het snelst, terwijl dit proces bij de gereformeerden en hervormden geleidelijker verliep.

VERANDERENDE VISIES EN NIEUWE WERKERS

De verzorgingsstaat had mensen minder afhankelijk van hun zuil gemaakt. Alle burgers konden een beroep doen op rechten en garanties die voortvloeiden uit overheidsregelingen. Ze waren niet meer aangewezen op de welwillendheid van kerkelijke of andere charitatieve hulpinstellingen. De welvaart maakte mensen financieel onafhankelijker zowel in de invulling van hun vrije tijd als in hun bestedingsruimte. De mobiliteit nam toe. In de grote stad, op het werk deden mensen meer en vooral andere contacten op. In nieuwe woonwijken leefden verschillende geloofs- en levensovertuigingen door elkaar heen. De televisie bracht de wereld in huis. De scheiding tussen de zuilen, die jarenlang door politieke en kerkelijke gezagsdragers was gekoesterd, werd doorbroken.

Deze ontzuiling had grote invloed op de opvattingen van de werkers in het veld, zeker op de houding van de nieuwopgeleide gezins- en jeugdwerkers die aan de sociale academies studeerden. De professionele norm begon te wijzigen. De wereld veranderde dus ook de methodiek van de werkers. Het welzijnswerk kwam niet meer in het licht te staan van beschavende geborgenheid, onmaatschappelijkheidsbestrijding en bescherming tegen de uitwassen van de moderne tijd, maar in het teken van zelfontplooiing. Het beschavingsoffensief uit de jaren veertig en vijftig werd gezien als een misplaatste bevoogding en betutteling. De mens mocht zelf weten wat goed en niet goed was – dat bepaalde niet de kerk of de overheid. Termen als ‘participatie’, ‘inspraak’ en ‘medezeggenschap’ doken op. Nieuwe beleidsconcepten deden opgeld: leefbaarheid, sociale redzaamheid, sociale actie, permanente educatie en vooral democratisering van onderop. Burgers hadden het volstrekte recht hun eigen koers te bepalen en daar waren democratische structuren voor nodig. Alles was bij wijze van spreken politiek.³⁹

‘Welzijn’ kreeg eveneens een bredere invulling. De betekenis van het welzijnswerk verschoof van een aanvulling op individueel gebrek door gezinsverzorging, maatschappelijk werk en jeugdwerk naar de spreiding van kennis, macht en emancipatie. In plaats van een beheersinstrument van de overheid te zijn wenste menig welzijnswerker vanaf nu te werken vanuit het perspectief en het belang van de bevolking. Het was onacceptabel dat hun werk een door de overheid gearachteerd en geleid project was dat geen weerklank vond bij groepen waarvoor zij zich inzetten en graag wilden opkomen. Radicaal werd gebroken met oude methoden en benaderingswijzen. Nieuwe instellingen werden gesticht die van de gevestigde traditionele orde weinig moesten hebben. Het opbouwwerk ging zich richten op de vormgeving en beïnvloeding van de sociale omgeving en op het dichten van de kloof tussen bestuur en burgers. Het werk draaide om de opbouw van de samen-

leving – de stedelijke omgeving en buurten – als geheel en minder om specifieke individuele problemen. Ook het jongerenwerk ontkwam niet aan het vernieuwingsvirus. Het ontstaan van ‘open jongerencentra’ was bijvoorbeeld een reactie op het ouderwets paternalistische – verzulde – clubhuiswerk. Open jongerencentra werden in de jaren zestig het antwoord op de behoefte van een nieuwe generatie jongeren oftewel het trefpunt van *underground*, subcultuur, hippie- en provobeweging.⁴⁰

SAMENLEVINGSOPBOUW IN ROTTERDAM

In Rotterdam werd de wijkgedachte aan het eind van de jaren vijftig vervangen door de uit de Verenigde Staten geïnspireerde en geïntroduceerde *community organization* (het opbouwwerk). Deze methodiek kwam neer op mobilisatie van de gemeenschap en de versterking van de democratie van onderop. De samenlevingsopbouw in wijken en buurten behoorde vorm te krijgen via ‘sociale planning’. In Rotterdam vielen deze nieuwe denkbeelden en opvattingen in vruchtbare aarde. Om de betrokkenheid van de bewoners bij eigen wijkwelzijnsvraagstukken te bevorderen kende het gemeentebestuur een belangrijke rol toe aan wijkorganisaties. Zij stonden immers dicht bij de bewoners.

Hieruit vloeide wel een probleem voort. Er waren op het gebied van welzijn en samenlevingsopbouw, buiten de club- en buurthuizen, inmiddels twee organisaties in enkele wijken actief: de wijkraad en het wijkopbouworgaan. De vraag begon te knellen wie nu de meeste zeggenschap kreeg en wie de bewoners rond samenlevingsvraagstukken het beste vertegenwoordigde. De wijkraden hadden de oudste rechten. Zij waren als reactie op het onpersoonlijke, anonieme, grote-stadsleven na 1945 ontstaan. Ze waren een bescheiden vorm van binnengemeentelijke decentralisatie. De gedachte was dat een wijk bestuurd zou moeten worden door een wijkraad. De wijkraad was er voor de bewoners. De wijkraadleden werden benoemd door de gemeenteraad en kregen een adviserende bevoegdheid. In 1947 was in Hoek van Holland de eerste wijkraad ingesteld, gevolgd door andere wijken. Vanaf 1960 waren echter in de nieuwbouwwijken Prins Alexanderpolder, Lombardijen, Pendrecht, Schiebroek en Zuidwijk naast de wijkraden ook zogenaamde wijkopbouworganen opgericht. Daar kwam in 1964 nog een stedelijk opbouworgaan bij. Er ontstond een frictie tussen de verworven rechten van de aan de gemeentepolitiek gelieerde wijkraden enerzijds en de opkomende wijkopbouworganen en door deze gemobiliseerde burgers anderzijds.⁴¹

De samenlevingsopbouw beperkte zich niet tot de nieuwbouwwijken van Rotterdam. De oude vooroorlogse stadswijken voldeden niet meer aan de eisen en verwachtingen van een moderne woon- en werkstad. Deze wijken moesten hoognodig worden gesaneerd. Tot dan toe had de bouw van moderne winkels en kantoorpanden in de binnenstad en de havenuitbreidingen de saneringsplannen vertraagd en het budget grotendeels opgeslokt. In de jaren zestig brak bij het gemeentebestuur het besef door dat er echt iets moest gebeuren met de oude stadswijken. De woonomstandigheden in het Oude Noorden, het Oude Westen, Crooswijk en de

Afrikaanderwijk waren uitermate slecht. Huisjesmelkers spendeerden in de verouderde stadswijken weinig aan het onderhoud van hun woningen. Het moest ze zoveel mogelijk geld (huur) opleveren en zo min mogelijk kosten.

Gemeenteraadslid J.G. van der Ploeg (PvdA) vroeg, evenals destijds wethouder Van der Vlerk, aandacht voor de misstanden in deze wijken. In 1956 had de gemeenteraad beslist dat de sanering diende te worden aangevat. Volgens een keurig schema zou vanaf 1958 met Cool, Rubroek en Feijenoord worden gestart. Daarna – rond 1962 – met Crooswijk, Pernis en IJsselmonde. Tot slot zouden na 1968 Zwaanshals, Oude Westen, Delfshaven, Overschie en Charlois aan de beurt komen. Het bleef grotendeels een papieren oefening, de operatie kwam niet van de grond. Geld was niet het enige probleem. De uitvoering bleek complexer te zijn dan de bestuurders hadden gedacht. Waar moesten de bewoners heen die door sloop van hun woning gedwongen waren tijdelijk of definitief te verhuizen en van wie sommigen zelfs het stigma van asociaal hadden? De woningnood was immers in Rotterdam groot. Bovendien was het de vraag of al die bewoners na de sanering in staat waren hogere huren op te brengen voor een betere en mooiere woning. Daarom was op aandringen van Van der Ploeg al in 1958 besloten een Saneringscommissie in te stellen die de problematiek nader ging bestuderen en advies zou uitbrengen. Dat bleek niet zo eenvoudig te zijn. Pas in 1966 deed de Saneringscommissie verslag van haar bevindingen aan het College van B&W. Het duurde daarna zelfs nog drie jaar voordat de adviezen door de gemeenteraad integraal werden opgenomen in de Saneringsnota. Rond 1969 barstte er niettemin geen luid gejuich los. Sterker, de bewoners van enkele oude stadswijken waren woedend. Met name in het Oude Westen, Rubroek en Crooswijk protesteerden zij tegen de nogal technocratische en weinig democratische aanpak van de gemeente Rotterdam. De toenmalige bestuurders dachten voorbij te kunnen gaan aan de wensen van de bewoners. Daar vergisten ze zich in. De bewoners eisten inspraak.⁴²

GASTARBEIDERS

De onvrede had ook van doen met de veranderende bevolkingssamenstelling in de wijken. Bewoners die het zich financieel konden veroorloven hadden de verouderde negentiende-eeuwse stadswijken verlaten en keerden zelfs in veel gevallen Rotterdam de rug toe. Het aanbod goedkope (huur)woningen was groot en dat was weer aantrekkelijk voor buitenlandse arbeidsmigranten en studenten. Het vertrek van bewoners en de gestage instroom van nieuwe bewoners met andere (etnische) achtergronden verhoogden de onrust in de oude wijken. De achterblijvende bewoners waren boos op de stadsbestuurders. Het gemeentebestuur leek hun problemen gewoonweg te negeren. Voor verbetering van de woon- en leefomstandigheden was nauwelijks ruimte. De arbeidsmigranten – gastarbeiders – werden ondergebracht in pensions of gastgezinnen en werden het slachtoffer van huisjesmelkers. Het Rotterdamse migrantenbeleid, voorzover daar al sprake van was, was verder in het geheel niet gericht op de integratie van de buitenlandse

werknemers. De gastarbeiders zouden immers na gedane arbeid te zijner tijd terugkeren naar het land van hun afkomst. Taallessen werden niet nodig geacht net zomin als aanpassing aan Nederlandse normen en waarden.

De opvang van de gastarbeiders werd uitbesteed aan de toenmalige Stichting Hulp aan Buitenlandse Werknemers (SHBW), die in 1962 was opgericht. Deze stichting kwam aanvankelijk voort uit het katholieke bedrijfsapostolaat dat zich voornamelijk richtte op katholiek Italiaanse, Spaanse, Griekse en Joegoslavische gastarbeiders. Door een nijpend gebrek aan deze handarbeiders waren Rotterdamse bedrijven overgegaan op het massaal ronselen van arbeidskrachten buiten Nederland. Procentueel zag de samenstelling van buitenlandse werknemers naar etnische afkomst in Rotterdam tussen 1961 en 1965 er als volgt uit:

	1961	1965	(procenten)
Spanjaarden	30,5	65,2	
Turken	1,5	10,6	
Joegoslaven	3,3	1,3	
Portugezen	3,0	5,0	
Marokkanen	0,0	1,0	
Italianen	48,2	11,9	
Grieken	13,5	5,0	

Het was een nieuwe doelgroep voor onder andere de afkalkende katholieke kerk. In de *Katholieke Muurkrant* van 1963 werd deze arbeiders als 'onze broeders' betiteld. De hulpverlening dreef in die jaren voornamelijk op vrijwilligers. Naarmate het aandeel Turkse en Marokkaanse migranten steeg, ontwikkelde de SHBW zich tot een professionele welzijnsinstelling. Het personeelsbestand werd geleidelijk uitgebreid met geschoolde maatschappelijk werkers.⁴³

OP ZOEK NAAR HOUVAST

Het katholieke jeugd- en gezinswerk in Rotterdam bleef zich uitbreiden, hetgeen niet vreemd was gezien de sociaal-economische en demografische ontwikkelingen. Katholieke organisaties op het terrein van dienstverlening aan ouderen en gezinnen voelden in toenemende mate de noodzaak tot samenwerking. Het Interparochiaal Centrum hield zich bezig met opbouwwerk in de parochies. De Katholieke Federatie van Sociale Dienstverlening, het latere Katholiek Maatschappelijk Centrum, was actief op het gebied van maatschappelijk werk en de gezinszorg. Het Sint Franciscus Liefdewerk was dus niet de enige katholieke instelling in Rotterdam die zich bezighield met gezinnen.

Het bestuur van het Sint Franciscus Liefdewerk voorzag in 1959 dat door de snering van de oude wijken een trek van bewoners, waaronder tal van sociaal zwakke gezinnen, uit de oude buurten naar nieuwe wijken op gang zou komen. De Meeuwenplaat in Hoogvliet was zo'n nieuwe plek waar zulke gezinnen terecht zouden

komen. Daar bleven de bewoners verstoken van sociale contacten. Het ontbreken van een clubhuis als ontmoetingsplek in de nabije woonomgeving kon leiden tot sociale ontworteling, zo werd gevreesd. Binnen het club- en buurthuiswerk stond rond 1960 nog altijd de presentie van de kerk, het geloof, centraal en was het aanbod van activiteiten nog altijd vrij traditioneel. Toch breidden de werkzaamheden en het aanbod zich langzaam uit. Een nieuw fenomeen, het 'groepswerk', kwam op. Onder leiding van instructeurs werden judo, groepsdans en manuele expressie beoefend. Het inschakelen van instructeurs had nog een bedoeling. Dat bleek uit een waarschuwing die president-directeur Kwanten naar zijn paters liet opgaan: 'Nog eens wordt er op gewezen dat op de afdelingen de paters-directeuren *niet* met meisjes of dames mogen dansen. Dit veroorzaakt moeilijkheden'. Kwanten stelde de eis dat bij dansavonden in de clubhuizen buiten de pater altijd iemand aanwezig moest zijn, een instructeur, die de jongens en meisjes goed kende.⁴⁴

Het crèchewerk was sterk in opkomst. Het was bij uitstek een geschikt instrument in de strijd tegen de ontmaatschappelijkheid. Over de kindertjes uit die gezinnen in de crèche maakte Kwanten zich zorgen. Daar zaten nogal wat psychisch en lichamelijk verwaarloosde kinderen onder. Voor de geestelijke en fysieke gezondheid en verzorging van die kinderen waren een arts en een kinderpsycholoog nodig. Dat kostte geld. In 1961 verzocht Kwanten de wethouder van Sociale Zaken & Volksgezondheid, G.Z. de Vos, de crèches te subsidiëren. Het ministerie van Maatschappelijk Werk deed dit deels al maar nu nog moest de gemeente Rotterdam over de brug komen. Intensieve begeleiding van de probleemgezinnen en hun kinderen was nodig. Het gemeentebestuur reageerde traag en lauw op het verzoek van Kwanten. Pas in 1963 onderschreef de gemeente dat de crèches eenmaal per week door een arts dienden te worden bezocht, ter controle van de kinderen. Veel wenste de dienst Sociale Zaken & Volksgezondheid niet bij te dragen. Immers de kosten voor de artsen werden deels gesubsidieerd door het Rijk. De overige kosten vielen niet binnen de begroting van De Vos. Ook de gemeentelijke dienst voor Onderwijs & Volksontwikkeling, waartoe Kwanten zich voor de zekerheid had gewend, weigerde de subsidie aan te vullen. Deze dienst verwees terug naar Sociale Zaken & Volksgezondheid. Het werd een slepende zaak die uiteindelijk in 1969 werd opgelost doordat het toezicht op de crèches werd geplaatst onder de gemeentelijke dienst van gezondheidszorg, de GG&GD.⁴⁵

KNELPUNTEN

Met het voortschrijden der jaren nam het aantal knelpunten in het werk van de clubhuizen toe. Begin jaren zestig was er een financieel tekort van ruim 400.000 gulden. De clubhuizen zaten krap bij kas. De salarisverhogingen (het waren de beroemde jaren van de 'loonexplosies') de stijgende sociale lasten en de late uitbetaling van subsidies dreven tussen 1960 en 1966 het stichtingsbestuur van het Sint Franciscus Liefdewerk in het nauw. Maar er was ook een andere reden waarom het financieel niet lekker liep. Het was niet altijd even duidelijk waaraan het geld werd

bestede en of dit verantwoord was. In menig clubhuis rammelden de administratie en de boekhouding. Kwanten moest samen met zijn financiële rechterhand, Frans Fransen, herhaaldelijk de paters-directeuren terechtwijzen dat het goed bijhouden van de kasboeken en maandrapportages van de clubhuizen noodzakelijk was.

Fransen memoreert veel gesprekken te hebben gevoerd met de paters-directeuren over de financiële huishouding. Er stonden zaken op de rekeningenlijsten die niets van doen hadden met het werk, zoals een scheerapparaat of tien kratten bier waarvan er vijf qua kosten gedekt waren. De gesprekken handelden veelal over verantwoorde besteding en de materiële voorwaarden voor de uitvoering van het clubhuiswerk.

Omdat de stichting in liquiditeitsproblemen verkeerde, adviseerde de accountant 'een uiterst conservatief investeringsbeleid te hanteren'. De administratieve werkwijze van de clubhuizen voldeed niet aan de eisen die gesteld mochten worden aan een grote instelling voor gezins- en jeugdwerk. De interne controle op de afdelingen was beneden de maat, oordeelde de accountant.⁴⁶

Tegen 1966 telde het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam een achttiental afdelingen met totaal 112 personeelsleden, onder wie 18 paters-directeuren, 31 maatschappelijk werkers, 40 jeugdleiders en 23 crècheleidsters plus nog eens 275 vrijwilligers en 67 instructeurs. Deze forse personele omvang werd mogelijk gemaakt door de subsidieregeling *Opbouwwerk in Bijzondere Situaties* van het ministerie van CRM. Het departement was tot het inzicht gekomen dat een dergelijke regeling noodzakelijk was voor club- en buurthuizen die zich wilden richten op maatschappelijk zwakke milieus. De subsidieregeling was bestemd voor: 1. directe hulp- en dienstverlening (maatschappelijk werk, sociaal-cultureel werk voor jongeren plus crèchewerk en gezinsverzorging op sociale indicatie), en 2. de verbetering van het woon- en leefmilieu van achterblijvende groepen in de oude stadswijken. Meer dan de helft van de afdelingen van het Sint Franciscus Liefdewerk werd door CRM erkend en viel onder de regeling.

De verandering van de maatschappij en de zich wijzigende visies op de omgang met buurt, gezin en jeugd veroorzaakten in de jaren zestig onrust onder de gezins- en jeugdwerkers. Ze vereisten een omslag in het denken en handelen van de paters en hun medewerkers. Kwanten voerde groeps gesprekken met zijn paters-directeuren. Allerlei maatschappelijke en kerkelijke thema's kwamen gedurende deze gesprekken aan de orde. Zo was de verhouding tussen de clubhuizen en de parochies nog altijd problematisch. Als er al sprake was van goed contact dan was dit meestal op grond van persoonlijke sympathie tussen de pater en de pastoor. Er bestond echter doorgaans weinig onderling begrip. Het idee bij menig pastoor bestond dat de clubhuizen van het Sint Franciscus Liefdewerk zwommen in het geld. De frustraties van de pastoors werden extra gevoed doordat veel bewoners de parochies niet meer zagen als hun geloofsgemeenschap. Bij de pastoors heerste, aldus de paters, 'een kinderlijk optimisme' dat in de nieuwe woonwijken van Rotterdam een grote behoefte zou bestaan aan traditionele kerkgebouwen: 'Dat is

onjuist. In de nieuwe wijken, samengesteld uit 'oude' bevolking (uit Cool, Oude Noorden, Crooswijk) is slechts 30% van de katholieke bevolking bezoeker van de kerk. De Kerk kan daar alleen bekend raken door de (...) mens (...) te benaderen en hem te dienen met clubwerk, maatschappelijk werk en sociaal-culturele activiteiten'. Een heikel punt in de groeps gesprekken was de onmiskenbare terugloop van het clubhuisbezoek. Gesignaleerd werd dat lang niet alle katholieke gezinnen hun kinderen naar het clubhuis stuurden. Kwanten opperde een nauwkeurige registratie bij te houden. Bij clubverzuim zouden de werkers onmiddellijk eropaf moeten gaan. De oorzaken van de teruggang waren legio: de verhoogde welvaart en mobiliteit van jongeren, het aanbod van de clubhuizen sloot niet aan bij de moderne wensen van de jeugd en het angstvallig vasthouden aan de katholieke identiteit in een periode van ontzuiling en ontkerkelijkheid.⁴⁷

In weerwil van dit alles bleef Kwanten propageren dat de paters-directeuren in de eerste plaats geestelijke leiders waren. Het leiderschap behoorde tot uitdrukking te komen 'in de richting van de aan onze zorgen toevertrouwde mensen (zielszorg en opvoedende beïnvloeding van de jeugd); in de richting van de medewerkers (zielszorg, scheppen van menselijke verhoudingen onder de medewerkers)'. Zielszorg en het afleggen van huisbezoeken bleven van groot belang. Toch had Kwanten zeker oog voor de professionalisering van zijn paters-directeuren. Goede taakomschrijvingen en functieprofielen waren noodzakelijk voor het leidinggeven aan het clubhuis. Hij drong bij de paters aan op het volgen van cursussen personeelsbeleid.⁴⁸

EEN BLIK IN EN ROND HET CLUBHUIS

Het clubhuis was de spin in het web van de wijk en de basis van waaruit gezins- en jongerenwerkers hun activiteiten verrichtten. Hoe zagen die werkzaamheden in en buiten het clubhuis er rond 1961/1962 uit?

Een clubhuis bediende gemiddeld 300 gezinnen. De maatschappelijk werkster had met circa 40 van die 300 gezinnen intensief contact over complexe problematieken. Naast huisbezoeken hielden de werksters spreekuur. Nieuwe cliënten, veelal huisvrouwen, meldden zich vrijwel nooit op het spreekuur. Als er een probleem was kwamen ze meestal langs het clubhuis. Vaak werd dan een briefje achtergelaten met 'of de juffrouw eens dringend langs wil komen'. Kortom, nieuwe gevallen werden bijna altijd aangebracht via het clubhuis, die drempel was klaarblijkelijk laag. De methodiek die de maatschappelijk werksters behoorden toe te passen was die van, zoals het letterlijk werd genoemd, de *aggressive approach* oftewel 'het maatschappelijk werk met de voet tussen de deur'. De cliënten moesten bewust worden gemaakt van de nood waarin zij verkeerden op een zodanige manier dat zij gemotiveerd raakten hun gedrag anders te reguleren. De opgave was dus het 'onbehegen op te wekken (...) met de bestaande situatie, teneinde een proces van hulpverlening op gang te kunnen brengen(...)'. Positieve medewerking van de huisvrouw was nodig, anders had hulp geen enkele zin. Afhankelijk van de zwaarte

van de problematiek en bereidwillige medewerking kon op sociale, dikwijls medische indicatie een gezinsverzorgster worden ingezet.

Het werken met volwassenen, vaders en moeders, was anno 1961/1962 nog altijd een belangrijk onderdeel van de werkzaamheden in het clubhuis. Ongeveer 200 vaders namen in de clubhuizen deel aan ontspanningsactiviteiten. In de meeste gevallen kwam het net als alle jaren daarvoor niet verder dan biljarten en klaverjassen. De moederclubs werden beter bezocht en hadden een beduidend serieuzer karakter. Gemiddeld bezochten 350 moeders de ontspanningsactiviteiten. In veruit de meeste gevallen hadden de maatschappelijk werksters geheel of gedeeltelijk de leiding over de moederclubs. Vorming, huishoudelijke en gezinsvoorzorg stonden centraal op sommige bijeenkomsten. De naaiclubs en de lichamenteel ontspannende gymnastiek, *Keep fit*, stonden onder leiding van vakleerkrachten en speciaal aangestelde instructeurs.

Het jeugdwerk speelde zich af rond vijf kerngroepen: 1. vrije, 2. creatieve, 3. sportieve, 4. systeem- en 5. losse groepen. De vrije groepen (circa 2400 deelnemers over het jaar gerekend) kenden een vrije programmakeuze die in overleg met de jeugdigen tot stand kwam. De creatieve groepen – waarin talentontwikkeling werd gestimuleerd – concentreerden zich op handenarbeid, toneel, muziek, ballet en vrije expressie. Nadrukkelijk werd gesteld dat deze groepen geen ‘hobbyclubs’ mochten worden genoemd. Hieruit zou een gering begrip kunnen blijken ‘voor het pedagogische belang van deze *education through art*’. De creatieve activiteiten trokken bijna 1200 jongeren. Bij de sportieve jeugdgroepen kwamen judo, indoor-training, volksdans en gymnastiek aan bod. De sport wist ruim 600 jeugdigen te interesseren. Het grote nut lag niet alleen in de fysieke maar ‘vooral in de mentale training van onze jongens en meisjes die een zekere *fighting spirit* en *pushing power* goed kunnen gebruiken’ in het dagelijks leven. Onder systeemgroepen verstond men de padvinderij: gidsen, kabouters, verkenners en welpen. Het aantal deelnemers liep op tot ruim 200. En de losse groepen kwamen bijeen bij door het clubhuis georganiseerde activiteiten als instuiven, voorstellingen, feesten, shows enz. Al met al namen in 1962 ruim 4500 jongeren deel aan één van de vaste groepen plus nog een dikke 1200 aan de losse activiteiten.

Een voor de clubhuisbezoekers niet te onderschatten ervaring was het zomerkamp. In het blad *De Oud-Rotterdammer* (maart 2010) vertelt mevrouw E. van Ewijk-Laurens hoe zij als jongere het zomerkamp in het kamphuis De Singel van Sint Franciscus Liefdewerk in Oosterhout beleefde. ‘De bus kwam voorrijden en altijd ging een dame voor de keuken mee en een pater/priester voor de mis op zondag. Het was een groot kamphuis, middenin het bos, met een grote zandvlakte ervoor. Een slaapzaal voor de jongens, een voor de meisjes en een paar kleinere voor de leiding. Een soort hangmatten als stapelbed en dan in zo’n slaapzak met een lakenzak erin, die altijd verkeerd lag. Vrijwilligers sliepen op de jongenszaal om orde te houden, zodat er ’s nachts werd geslapen. Er werd veel gewandeld, spelletjes en toneel gedaan. Het eten in de grote zaal was altijd feest. Afwassen, schoonmaken en corvee per groep,

hoorden erbij. Evenals een nachtwandeling in het pikkedonker in het bos. De laatste avond was er een groot kampvuur, griezelverhalen vertellen en zingen onder begeleiding van een gitaar. De volgende dag naar huis. Het waren fantastische vakanties en mijn ouders konden, toen ook de jongste van hun zeven kinderen mee ging op kamp, eindelijk zelf eens een weekje weg.'

Ondanks het succes constateerde de clubhuisleiding een probleem: de binding van jongeren met het clubhuis werd steeds lossler. Doordat jongeren het financieel beter gekregen konden ze keuzes maken uit een breed assortiment van ontspanningsmogelijkheden. 'Grote meisjes en jongens treft men meer en meer aan op zeer vrijblijvende (...) feest- en dansavonden.' Met de brommer konden ze gemakkelijker uitzwermen over de stad waardoor de buurtbinding en die aan het clubhuis verzwakte.⁴⁹

NOODZAAK TOT PROFESSIONALISERING

In 1963 oefende de staffunctionaris en pedagoog F.L.Th. Brakkee kritiek uit op het functioneren van de club- en buurthuizen. De aanpak schoot volgens hem volstrekt tekort. Er bestond geen uitgewerkte methodiek om de jeugd in het clubhuis te halen of te houden. Het ontbrak aan doelgerichtheid, aan onderling overleg tussen de diverse werksoorten in het clubhuis en aan samenwerking met andere jeugdorganisaties in de wijk. Volgens Brakkee werd er vrijwel niet ingespeeld op de behoefte van de volksjeugd in Rotterdam. Hij somde een waslijst op van zaken die niet lekker liepen. Het groepswerk kwam niet goed uit de verf. Bij het crèche-werk ontbrak het aan inzicht in wat peuters nodig hadden, wat er dagelijks met de kinderen gedaan zou moeten worden, wat de ideale groepsgrootte was en wat de kinderarts precies deed. Van systematische rapportage was geen sprake. Wat betreft de zielszorg, waarop Kwanten zo hamerde, was het nodig een studie te maken van moderne pastorale denkbeelden en van de religieuze vragen die leefden onder de jeugd. Daarnaast diende de interne communicatie hoe dan ook te worden verbeterd. Van grote betekenis was dat er een eind kwam aan de ondermijning van het gezag aan het Emmaplein. 'Ik ben soms werkelijk geschokt geweest over de wijzen waarop soms bestuursleden op de afdelingen worden ontvangen en behandeld... De directies dienen besluiten als besluiten werkelijk te aanvaarden.' Brakkee had het gevoel dat hij als supervisor niet overal echt welkom was. Structurele professionalisering van beroepskrachten en vrijwilligers was onvermijdelijk.⁵⁰

De kritiek en oproep van Brakkee waren niet nieuw en uniek. De vraag naar goedgeschoolde professionals was groeiende in Rotterdam. Er was een permanent tekort aan maatschappelijk werkers, gezinsverzorgsters en jeugdwerkers. Aangezien er in België een overschot was aan welzijnswerkers besloot Kwanten met het ministerie van Maatschappelijk Werk te overleggen om te kijken of een Vlaams diploma in Nederland erkend kon worden en zelfs tot vrijstelling van militaire dienstplicht kon leiden. De nood was hoog. Ook de al bij het Sint Franciscus Lief-

dewerk werkzame medewerkers moesten beter worden bijgeschoold. Het versneld kwalificeren van de medewerkers door inleidingscursussen en tweejarige urgentieopleidingen was noodzakelijk om te voldoen aan subsidievoorwaarden en het tekort aan personeel in de clubhuizen op te heffen. De bestaande opleidingen en academies, bijvoorbeeld in Amsterdam en Breda, leverden te weinig mensen af. Daarenboven bleken de afgestudeerden toch niet geheel voorbereid te zijn op de harde praktijk. Om die reden had de landelijke koepelorganisatie Katholieke Nationale Stichting voor Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk (KNS) aan het begin van de jaren zestig in haar rapport *Hogere sociale pedagogische opleidingen* al aangedrongen op een eigen opleiding met erkende diploma's. Het lukte echter niet zo'n opleiding van de grond te krijgen. Wel kwam er een Academie voor Sociale Wetenschappen en Maatschappelijk Werk (de voorloper van de sociale academie aldaar) in Rotterdam die een tweejarige voortgezette kadercursus 'sociale arbeid' organiseerde. Gemeenteraadslid J.G. van der Ploeg, later wethouder, werd directeur van deze academie en trad zelfs nog in zijn wethoudersperiode op als docent en examinator. Deze academie had echter geen katholieke identiteit. De medewerkers en paters van het Sint Franciscus Liefdewerk werden door Kwanten bij voorkeur gestuurd naar de Rooms-Katholieke School voor Maatschappelijk Werk in Den Haag of een andere katholieke opleiding.⁵¹

Binnen het gezins- en jeugdwerk werd het belang van sociaal-pedagogische, sociaal-culturele en maatschappelijke opleidingen ten zeerste onderschreven. Een moeilijkheid was dat het werk in de clubhuizen en binnen de gezinnen dermate arbeidsintensief was dat er voor studeren nauwelijks tijd over bleef. De studieresultaten bleken ongunstig uit te vallen. De optie om de werktijd te verkorten was onbespreekbaar. De werkdruk liet dit niet toe. Velen stopten met de studie omdat de last te zwaar werd. Sterker, het gerucht deed de ronde: 'Bij het (katholieke gezins- en jeugdwerk) kunnen ze geen krachten houden, goede krachten lopen weg. Er is veel verandering van personeel'. Het ministerie van CRM stelde eind 1965 vast 'dat in anderhalf jaar bij het Katholiek Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk 70 van de 90 personeelsleden waren verplaatst'. Na 1966 zou het tij enigszins keren. Het aantal geschoolde beroepskrachten nam toe.

De professionalisering van het club- en buurthuiswerk had ook een keerzijde. De sociale academies leverden nieuwe werkers af die kritisch stonden tegenover de traditionele aanpak en aansturing van de clubhuizen. Naar de overtuiging van opbouwwerkers, maatschappelijk werkers en sociaal-cultureel werkers was de kerkelijke identiteit niet meer opportuun omdat het geloof grotendeels vreemd was aan de bewoners in de wijken.⁵² Bovendien waren kerk en religie een instrument van de onderdrukkende – kapitalistische – heersende klasse. De nieuwgeschoolde beroepskrachten meenden dat een te exclusieve benadering van probleemgezinnen en de bestrijding van onmaatschappelijkheid uit de mode waren. Naar hun maatstaven diende bij de hulpverlening rekening te worden gehouden met het gezin, de familie en de buurt – het sociaal systeem – waarbinnen het gedrag zich afspeelde. Het ging om groepsgedrag en minder om het individu.

LIJNBAANJEUGD EN ANDER ONGERIEF

De progressieve geest kreeg niet alleen de werkers in de greep. Ook een deel van de jongeren liet zich er graag door inspireren. De traditionele gezagsverhoudingen kwamen onder druk te staan. Niet alleen binnen het gezin, maar ook daarbuiten. Halverwege de jaren zestig kwam in Amsterdam Provo op. Deze beweging werd onder de puberende en studerende jongeren populair omdat Provo het gezag – bestuurders, politici en politie – uitdaagde en voor gek probeerde te zetten. De autoriteiten moesten worden ontmaskerd als tegenstanders van de democratie. De gewone burger – Jan met de pet – moest inzien dat hij leefde in een hebzuchtige, saaie en fantasieloze consumptiemaatschappij.

De provo's vormden de voorhoede van een bredere beweging onder de jeugd die zich in de tweede helft van de jaren zestig bewust anders ging manifesteren. Ouders en autoriteiten reageerden aanvankelijk geschokt op het normafwijkende gedrag van deze losgeslagen jeugd. Die kanteling was eigenlijk al begonnen met de 'nozems' in de jaren vijftig. De nozems waren jongens (en meisjes) in de leeftijd van 16 tot 18 jaar met voornamelijk alleen lagere school als opleiding en afkomstig uit de laagste sociaal-economische bevolkingsgroepen. Ook zij provoceeden het gezag door kleding en gedrag.

De emancipatie van de jongeren vloeide ook voort uit de stijgende welvaart. Ze hadden meer te besteden. Tussen 1955 en 1965 gingen de jeugdlonen met 150% omhoog. Schoolgaande kinderen kregen over het algemeen meer zakgeld. Daarnaast beschikten ze over meer vrije tijd. Ook het opleidingsniveau nam toe. Jongeren zaten langer op school. Het werd normaler om tot je achttiende de school te bezoeken. De jeugd werd minder dan vroeger klaargestoomd om onmiddellijk aan het werk te gaan. Een deel van deze emanciperende jongeren was bereid om actie te voeren tegen 'misstanden' in de wereld. Zij beschouwden het als een recht en een plicht om te protesteren tegen onderdrukkende instituties als de overheid, de kerk en andere gezagsorganisaties.⁵³

In Rotterdam ontmoetten jongeren elkaar op alternatieve plekken zoals bij ijsalon Capri, café De Turk aan de Karel Doormanstraat en De Fles aan de 's-Gravendijkwal. Ook de patatkraam en tearooms waren gewilde verzamelplekken. De jongeren hingen rond op de West-Kruiskade en zwermden uit over de Lijnbaan. De zogenaamde 'Lijnbaanjongeren' waren de nozems van Rotterdam en een doorn in het oog van het winkelende publiek dat zich stoorde aan hun onaangepaste en antimaatschappelijke gedrag. De spaarzame en gezagsgetrouwe volwassen Rotterdammer wist zich geen raad met de Lijnbaanjeugd die zich weinig scheen aan te trekken van de deugden van hun ouders. Het was alsof het na 1945 ingezette beschavingsoffensief, dat zich had gericht op de ongeorganiseerde arbeidersjeugd, niet veel zoden aan de dijk had gezet. Toch was het scholingsniveau onder de jongeren fors gestegen. In 1957 bedroeg het aandeel kinderen dat enige vorm van vervolgonderwijs kreeg 57% en in 1962 was dit 94%. Niet alleen de 'onbeschaafde' Lijnbaanjeugd veroorzaakte problemen. Tot ontsteltenis van velen demonstreerden in maart 1957 de nette en deftige leerlingen van keurige onderwijsinstituten

als het Libanon Lyceum, het Marnix Gymnasium en het Erasmiaans Gymnasium luidkeels voor het stadhuis van Rotterdam. Gewapend met spandoeken waarop te lezen viel 'De Vlerk doe nu je werk' spoorden de scholieren de onderwijswethouder aan tot het geven van meer vakantiedagen.

Terugkijkend op de protestgeneratie in Rotterdam mag geconcludeerd worden dat de fanatieke vonken van de Amsterdamse provo's nauwelijks oversloegen naar Rotterdam. Het ontbrak Rotterdam klaarblijkelijk aan de culturele dynamiek, een voedingsbodem voor provo, die in Amsterdam wel aanwezig bleek te zijn. De moderne en vrij doodse Rotterdamse binnenstad bood weinig intieme plekjes die zich leenden voor happenings in de openlucht. Een van de zeldzame uitingen van provocatuur in Rotterdam vond plaats in 1966, toen de provo's bij het beeld van Fikkie op het Eendrachtsplein protesteerden. De onschuldige happening werd door de politie hardhandig in de kiem gesmoord. In Rotterdam kwam het protest van jongeren later op dan in Amsterdam en dan ook nog in vrij bescheiden mate. Het verzet richtte zich vanaf 1969 merendeels op de nadelen van de materiële stad en de economische groei, die beide nog altijd prioriteit kregen van het stadsbestuur. De ergernissen betroffen vooral de zeehavenpolitiek, de verkeersdoorbraken en de sanering van de oude stadsdelen. Terwijl in Amsterdam en andere steden het protestvuur tot begin jaren zeventig voor onrust zorgde en daarna langzaam doofde, begon in Rotterdam juist toen het vuurtje aan te wakkeren.⁵⁴

Het werken met de ongeorganiseerde jeugd in club- en buurthuizen ging niettemin gewoon door. Een welkome ontwikkeling was dat de gemeente Rotterdam aan het begin van de jaren zestig de gemeentelijke subsidie opnieuw verhoogde. Het totale budget werd door de gemeentelijke afdeling Onderwijs & Volksontwikkeling begroot op ruim 2 miljoen gulden. Het Sint Franciscus Liefdewerk ontving als grootste organisatie ruim 700.000 gulden. Met dit geld kon het werk worden voortgezet, hoewel er sprake bleef van tekorten. In 1961 werd Kwanten de nieuwe voorzitter van de in 1945 opgerichte Rotterdamse Stichting Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ). De samenwerking binnen RSOJ liep klaarblijkelijk goed, want tijdens een nieuwjaarstoespraak in januari 1964 keek voorzitter Kwanten tevreden terug. De RSOJ mocht dan een riant zuilencomplex zijn, bestaande uit een bundeling van 62 werkeenheden in Rotterdam en er werd door de topfiguren en vertegenwoordigers van het verzuilde particuliere en kerkelijke initiatief harmonieus samengewerkt: 'Ze hebben immers een gemeenschappelijk doel: de leefbaarheid van het bestaan voor duizenden jeugdigen bevorderen, de opbouw van krachtige gezinnen en het helpen van gezinnen die in sociale nood verkeren'. Kwanten kondigde aan dat de RSOJ zich zou gaan bezinnen op de functie van het jeugdzorgwerk en meer in het bijzonder op het gezins- en maatschappelijk werk in Rotterdam. Er was behoefte aan methodische verdieping en verbreding van het werk plus versteviging en versterking van het beroepskader. Terloops meldde Kwanten dat fysieke verbetering van de gebouwen waarin de clubhuizen waren gehuisvest die op zijn zachtst gezegd beneden peil waren, bitter hard nodig was.⁵⁵

DAN MAAR NIET

Zo goed als het ging binnen de RSOJ, zo slecht liep de samenwerking in de onmaatschappelijkheidsbestrijding. De heropvoeding van probleemgezinnen bleek niet erg succesvol te verlopen. Dit lag niet alleen aan de aard van de doelgroep, maar het had tevens van doen met allerhande andere zaken. Het werk met de onmaatschappelijke gezinnen concentreerde zich hoofdzakelijk op het, in het vorige hoofdstuk genoemde, Brabantse dorp aan het Zuidplein. De deelnemende verzuilde organisaties hielden hardnekkig vast aan de eigen levensbeschouwelijke inbreng. In de jaren vijftig was, zoals we zagen, voor het zogenaamde Zuidpleinwerk een aparte samenwerkende organisatie opgericht: de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam.

Vanaf het begin was er geen eensgezindheid over de aanpak. De maatschappelijk werkers vreesden dat deze stichting een – uniforme – werkwijze zou opleggen waarmee hun professionele autonomie werd aangetast. Die vrees was niet geheel ongegrond want het individuele gezinswerk dreigde te moeten wijken voor modern team- en groepswerk. Ook de eigen identiteit van de deelnemende organisaties kwam onder druk te staan. Daar kwam bij dat vanaf het begin van de jaren zestig twijfel ontstond over de daadwerkelijke effectiviteit van de gezinsopvoeding. De onmaatschappelijkheidsbestrijding kwam onder vuur te liggen.

De bewoners van het nooddorp aan het Zuidplein moesten, zoals eerder was besloten, uiterlijk in 1965 weg zijn om plaats te maken voor een groot winkelcentrum. Vele gezinnen, niet de meest onmaatschappelijke, werden verplaatst naar Zestienhoven. De echt moeilijke gezinnen kwamen o.a. terecht in de buurt van Bloemhof, achter de Dordtselaan, in Rotterdam-Zuid. Een *hot issue* in de samenwerking was de verplaatsing en vooral de begeleiding van deze sociaal labiele gezinnen. De vraag was of de verzuilde organisaties voldoende capaciteit en onderlinge binding hadden om hulp aan deze bewoners te blijven bieden. Tot verontwaardiging van het Katholiek Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk had het College van B&W besloten geen terrein toe te kennen bij Zestienhoven voor het bouwen van een katholiek clubhuis. Er moest immers volgens het stadsbestuur worden samengewerkt. Het door de PvdA gedomineerde gemeentebestuur achtte christelijke beïnvloeding (pastoraal werk) *not done*. Een geïntegreerde samenwerking, waarin de eigen identiteit verloren ging, werd daarentegen door het stichtingsbestuur van het Sint Franciscus Liefdewerk principieel van de hand gewezen. Het bestuur was hooguit bereid een paar maatschappelijk werkers en een jeugdwerker aan te stellen om het katholieke bevolkingsdeel bij Zestienhoven niet in de steek te laten 'en alle andere gezinnen over te laten aan niet-katholieken'. De gemeente Rotterdam bleef bij haar standpunt en schroefde zelfs de eisen op die gekoppeld waren aan de bekostiging van het maatschappelijk werk. Voor bijzondere sociale projecten, zoals het werken met onmaatschappelijke gezinnen, werd een Voorgezette Opleiding in het sociaal werk verplicht gesteld. Dit was in ogen van het Katholiek Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk en andere deelnemende organisaties een onmogelijke en een onredelijke verwachting. Het was al buitengewoon moeilijk aan gediplomeerde

maatschappelijk werkers te komen, laat staan aan professionals met een diploma Voortgezette Opleiding op zak. Indien de gemeente Rotterdam vasthield aan deze eis, was het beter om te stoppen. Dat gebeurde ook in 1966. De zuilenorganisaties trokken zich massaal terug uit de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam. Zij meldden geen kans te zien met de zwaar sociaal labiele gezinnen aan de slag te gaan vanwege het tekort aan beroepskrachten en de keiharde eis van een Voortgezette Opleiding. Onder de huidige bezetting en mogelijkheden was het al lastig genoeg om minder zware probleemgezinnen in de wijken en buurten van Rotterdam op weg te helpen.⁵⁶

DE FRONTLIJN

Het uitvoerend werk werd grotendeels gedaan in en vanuit de club- en buurthuizen, de 18 afdelingen van het Sint Franciscus Liefdewerk. De clubhuizen vormden letterlijk een frontlijn. In de wijken en buurten kon het af en toe botsen en knetteren. Het clubhuis vormde het contactpunt tussen de bewoners, de jongeren en de werkers. Over het algemeen worstelden vrijwel alle clubhuizen en hun werkers, op enkele uitzonderingen na, met dezelfde problemen. Het was niet eenvoudig, zo bleek uit menig jaarverslag. Er waren heel wat hindernissen en hobbels te nemen in de dagelijkse uitvoering.

De omstandigheden waren niet ideaal. Het ontbrak aan structurele werkbegeleiding en menig werker had het gevoel dat in het hoofdkantoor aan het Emmaplein, de 'zetel' van Kwanten, zonder ruggespraak beslissingen werden genomen. Het contact tussen de afdelingen en het hoofdkantoor bleek incidenteel van aard te zijn en inhoudelijk niet altijd even adequaat. Het onbehagen over de leidinggevenden en het management begon te groeien. Taakomschrijvingen waren onduidelijk en met name de positie van de jeugdwerkleiders was onhelder. Tussen het sociaal-cultureel, het maatschappelijk, het buurtopbouw-, het crèche-, het peuter- en jeugdwerk bleek sporadisch onderling contact en afstemming te zijn over de inhoud van het werk. Het ontbrak aan gezamenlijkheid. Deze interne verbrokkeling leidde tot spanningen onder de werkers. Tussen het maatschappelijk werk, de crèche- en de jeugdleiding boterde het in enkele clubhuizen niet. Voor een deel kwamen de strubbelingen voort uit de werkinhoudelijke omwenteling die vanaf 1965 plaatsvond. Deze omslag had te maken met het feit dat bepaalde methodieken als achterhaald werden beschouwd en plaats dienden te maken voor een andere benadering: het opheffen van belemmeringen in de ontplooiing (het emanciperen) van het individu. Emancipatie won meer en meer terrein. Individuele hulpverlening raakte op de achtergrond, de integrale aanpak, het groepswerk was de nieuwe trend. Deze koerswijziging viel niet in goede aarde bij alle werkers. Zij vonden dat hun professie werd uitgekleet en een steriel karakter kreeg.

Opmerkelijk is dat de clubhuizen in hun jaarverslagen stuk voor stuk aangaven ook onderling weinig tot geen contacten te hebben. De afdelingen werkten zelden samen. Zo spaarzaam de contacten tussen de clubhuizen binnen de eigen stichting

waren, zo belangrijk werd in de jaren zestig de afstemming met welzijnsorganisaties van andere gezindten in de wijken. De problemen in sommige woongebieden waren generiek van karakter en noopten tot het ineenslaan van de handen. De ontzuiling deed ook hier haar werk. Zo was clubhuis De Singel in het Oude Westen rond 1968 druk doende om te komen tot een gezamenlijke wijkaanpak. Om aan de behoeften van de bewoners te voldoen, was samenwerking tussen de verzuilde zorg- en welzijnsinstellingen in het Oude Westen onvermijdelijk. Het was de intentie toe te groeien naar één wijkorgaan, verenigd in de Stichting Samenwerkingsopbouw Oude Westen (SSOW). De frontlijn van het uitvoerend werk lag in sjofele buurten in Rotterdam-Noord en Rotterdam-Zuid.

Clubhuizen in Rotterdam-Noord

Ongeveer de helft van de afdelingen van het Sint Franciscus Liefdewerk bevond zich in Rotterdam-Noord. De clubhuizen waren gehuisvest in veelal aangekochte panden in het Oude Noorden, Centrum, Cool, Spangen, Delfshaven, Oude Westen, Crooswijk en Kralingen. Het werkgebied bestreek vooral de verouderde vooroorlogse wijken. Clubhuis De Bark in het Oude Noorden kampte met de programmering. Met de bezoekers vielen geen plannen te maken. Het type bezoeker waarmee De Bark te maken kreeg, kenmerkte zich door gebrek aan doorzettingsvermogen, een gerichtheid op het eigen ik, strevend naar zelfbehoud en was tamelijk radicaal van inslag. De bewoners waren conformistisch, emotioneel en wijkvoelend. Het Oude Noorden bestond, aldus De Bark, uit gesloten buurten met redelijk benaderbare gezinnen. Er diende ernstig rekening te worden gehouden met de gevoelens van de bewoners in de wijk want voor kinderen, pubers en volwassenen had het clubhuis aan betekenis ingeboet. Daarom streefde De Bark ernaar het clubhuis te maken tot een plek waar iedereen zich thuis kon voelen en waar een gezellig klimaat heerste. Leuke activiteiten organiseren die aan een goede onderlinge sfeer bijdroegen, genoten voorrang. Geen hoogdravende doelstellingen: eerst de gewone dagelijkse zaken onder de knie krijgen en daarna meer diepgang geven aan het werk.

Adrie Snelders werkte als teamleidster bij De Bark. 'Het clubhuis was gehuisvest in een oude school. Er waren jeugdgroepen en volwassenengroepen. De moedergroepen startten om 20.00 uur. De activiteiten bestonden uit een haakwerkje, een gezellige babbel, creativiteit en heel af en toe een serieus gespreksonderwerp. Het was meer een gezelligheidsgroep. Er kwamen op die avonden uiteraard verhalen los over die en die in de buurt. Als er iets mis was schakelde je voorzichtig de maatschappelijk werker in. De Bark kende een bloeiende toneelgroep. Die toneelgroep was vrij gesloten, daar kwamen geen vreemden binnen. De Bark was een clubhuis waar bijna altijd dezelfde families over de vloer kwamen. Het publiek was constant qua bezoek en samenstelling. Bezoekers kwamen via de kerk, de crèche, het maatschappelijk werk en het clubhuiskrantje binnen. Ze bepaalden zelf wat er gebeurde. Op de Soos en de dansavonden kwam iedereen, het was meestal volle bak. De

vrijwilligers kwamen uit de buurt, draaiden met de activiteiten mee en verrichtten hand- en spandiensten. Zo waren de koster en de poulie vrijwilligers die veel ontzag genoten bij de bezoekers.'

In het Oude Westen, een wijk waar de woon- en leefsituatie veel te wensen overliet, stond clubhuis De Singel. In de buurten van het Oude Westen stonden aan het eind van de jaren zestig de straten al vol met auto's. Er was weinig speelruimte voor de jeugd. De straten waren slecht verlicht, slecht onderhouden en vervuild. Groenvoorziening was er nauwelijks. De huizen waren van een ondermaatse kwaliteit. De bewoners leken te berusten in deze situatie. De 'betere' bewoners waren weggetrokken of waren van plan dit te doen. Het Oude Westen werd grotendeels (70%) bevolkt door arbeiders en voornamelijk jonge gezinnen in de leeftijd van 20 tot 29 jaar. Volgens De Singel bestond er een samenhang tussen het grote aantal jonge gezinnen met kinderen en de toenemende omvang van opvoedingsvraagstukken en huwelijksproblemen. Uit buurtonderzoek was naar voren gekomen dat de bewoners meer speelmogelijkheden wilden voor de jeugd en dat ze graag zagen dat het clubhuis frequenter en langer open bleef ten behoeve van de jongeren, zeker tijdens de schoolvakanties.

Ook de bewoners in de omgeving van clubhuis De Open Haard aan de Mathenesserstraat woonden niet comfortabel: slechte huizen, weinig ontspanning, gebrek aan recreatie, een laag onderwijsniveau waren obstakels voor de ontplooiing van de vergrijzende bevolking, die daar in een isolement leefde. Het isolement werd fysiek in de hand gewerkt omdat de bewoners in door dijken en andere hindernissen vrij afgesloten buurten woonden. Het werkgebied van De Open Haard omvatte ongeveer 44.000 inwoners (circa 10.000 gezinnen). Enkele buurten lagen tamelijk ver van het buurthuis. De bevolkingsomvang nam door het vertrek van jonge gezinnen af. De bewoners vertoonden weinig verantwoordelijkheid, hadden een gering zelfvertrouwen en waren agressief. De bezoekers van De Open Haard werden omschreven als mensen die zich buitengesloten voelden. Jongeren bevonden zich in een achterstandspositie. Voor culturele activiteiten hadden ze van huis uit geen interesse. Hun ouders waren onzeker, onzelfstandig en onmachtig in de opvoeding van hun kroost. Als ouders maakten ze spaarzaam gebruik van de aanwezige voorzieningen in de wijk. Het wantrouwen tegenover werkgevers, de politiek en de politie was hoog. Het clubhuis richtte de activiteiten daarom op jongeren en gezinnen die zich gedupeerd voelden en het mikte op het bevorderen van de zelfredzaamheid van de buurtbewoners. Via clubs werd gepoogd een groepsproces in gang te zetten. Het sociaal-cultureel werk van de Open Haard trok gemiddeld 160 tot 190 deelnemers per week. Het clubhuis stond open voor iedereen en diende als platform voor ontmoeting. Cultuur, gezelligheid en ontspanning voerden de boventoon.

Erik Trinconi liep in 1968-1969 als student uit het Belgische Gent stage bij de Open Haard: 'Nederland stond destijds in Vlaanderen bekend om zijn vooruitstrevendheid. Een soort gidsland op sociaal terrein. Sociaal-cultureel werk

was toen nog in ontwikkeling in Vlaanderen. Bij de Open Haard maakte ik kennis met volkse types en vooral de beruchte kerstbomenjacht. De bezoekers van het clubhuis kwamen voor het merendeel voort uit de lage sociale klasse. De jongeren waren ronduit schoffies. De jongensgroepen mochten zelf hun programma vaststellen maar ze leerden ook daar zelf verantwoordelijkheid voor te dragen, het ging immers om ontplooiing en emancipatie. Soms liep het uit de hand’.

Ria Daeter-Vermeulen, die van 1967 tot 1969 werkte bij de Open Haard vond de sfeer in het clubhuis goed. ‘Het imago van “geitenharenwollensokken” was daar een stuk minder, vergeleken bij andere clubhuizen. Samen met vrijwilligers maakten de jeugdleiders het programma, kochten ze materiaal in en leidden de activiteitengroepen. Natuurlijk organiseerde we ook zomerkampen met een regen- en zonprogramma.’

Clubhuis De Branding stond in Crooswijk. Deze wijk kenmerkte zich door een vrij homogene bevolkingssamenstelling hoofdzakelijk bestaande uit arbeidersgezinnen met relatief veel probleemgezinnen. Over Crooswijk werd in 1952 nog alarmerend gerapporteerd door de gemeente: ‘een vijandige, antikerkelijke wijk, anarchistisch getint, vol ressentimenten; in de oorlog een centrum van negatieve elementen en zwarte handel (...) Werkschuweid en futloosheid spannen samen. In een wijk van vervallen huizen, veel inwoning en veel verleiding teelt misdaad snel voort (...) van kruimeldiefstal tot abortus provocatus, roofoverval, moord, chantage’. De Branding concentreerde zich vooral op het katholieke volksdeel van Crooswijk. Vanaf 1967 bleek dat het steeds moeilijker werd jongeren naar het clubhuis te trekken.⁵⁷

In Rotterdam-Zuid

De overige afdelingen bevonden zich in Rotterdam-Zuid zoals in Feijenoord, Hillesluis, Katendrecht, Charlois, Bloemhof, Zuidplein, Afrikaanderwijk, Pendrecht, Lombardijen en Hoogvliet. Deze woonwijken hadden een jongere bouwdatum dan die in Rotterdam-Noord. In de wijk Hillesluis woonden rond 1968 ongeveer 21.000 mensen, circa 6000 gezinnen. Het was een laaggeschoolde arbeidersbuurt. Er heerste ongenoegen onder de bewoners. De overgrote meerderheid van de inwoners stemde ‘links’, zo meldde het jaarverslag. Clubhuis Stereo bediende met zijn activiteiten zo’n 350 bezoekers uit de wijk plus ruim 240 van buiten Hillesluis. De problemen waarmee de uitvoerend werkers in aanraking kwamen hadden vaak te maken met opvoeding, financiën, huwelijk en school. Het pastorale werk was net als bij alle andere afdelingen duidelijk op zijn retour. De ‘zieltjeswinnery’ was verschoven naar een meer algemene menselijke benadering. Het jaarprogramma van Stereo was niet hoogdravend: ruimte en ontspanning bieden aan de clubhuisbezoekers was het doel.

Niet ver van Hillesluis lag Katendrecht, toen nog bekend om de prostitutie. Katendrecht telde aan het eind van de jaren zestig een gering aantal van 5100 inwoners. De problemen waren des te groter. Het sterk afgesloten havenwijkje werd,

naast prostitutie, sterk gedomineerd door haven- en handelsbedrijven. Ook hier bleken de bewoners politiek 'links' georiënteerd te zijn. Met kerk en geloof hadden de bewoners weinig van doen. De Katendrechtters voelden dat zij tot de onderste laag van de stadssamenleving behoorden. Stijgen op de maatschappelijke ladder leek onmogelijk. Deze troosteloosheid straalde af op de opvoeding van de kinderen.

Ada Lovisa liep rond 1969 stage bij clubhuis De Tol in Katendrecht en herinnert zich de probleemgezinnen en verwaarloosde kinderen levendig: 'Op een keer kregen we een klein ventje op de crèche die van top tot teen onder de schimmel zat en vreselijk smerig was. Hoewel het niet tot onze taak behoorde hebben we het manneke gewassen, het vuil voorzichtig van zijn huid moeten schrappen en hem in de olie gezet. De kinderen van prostituties kregen te maken met het nachtwerk van moeder en leidden dus een ongeregeld en ongestructureerd leven. Ze werden door ma en pa, in zoverre de laatste te bekennen was, meegenomen naar de kroeg. Gebeurde dit niet dan wilde het wel eens voorkomen dat kindlief uit het raam klom of op het dak zat. Wij probeerden een beetje structuur te brengen in het leven van die kleintjes en vingen overdag ook de dames van lichte zeden op.'

Katendrecht bood de jeugd weinig perspectief en vertier. Jongeren zagen voor zichzelf geen grootse toekomst weggelegd. Zodra ze de leeftijd van 14, 15 jaar hadden bereikt, gingen ze werken in de havens en werden ze beschouwd als volwassenen. De behoefte aan leren was niet groot. Het ontbrak hun aan zelfrespect, meldde het jaarverslag. In deze omgeving bediende De Tol circa 1000 gezinnen en poogde het beste ervan te maken. Het programma had geen hoge pretenties. De behoeften en vraag van de bezoekers stonden centraal. In 1972 zou het jeugdwerk bij De Tol verdwijnen vanwege het afnemend aantal jeugdbezoekers en de concurrerende aanwezigheid van een tweetal niet-katholieke clubhuizen binnen het kleine Katendrecht.

Ook de clubhuizen De Dijk en Sarto, in Charlois en Feijenoord, werkten met doelgroepen voor welke de toekomst er niet erg rooskleurig uitzag. De Dijk had in het jeugdwerk te maken met jongeren tussen de 14 en 17 jaar 'die geen enkel voortgezet onderwijs volgden of hadden gevolgd'. Het hoogst behaalde niveau was doorgaans de ambachtsschool of de havenvakschool. Charlois telde in 1968 ongeveer 19.000 inwoners en werd gekenmerkt door sombere woningbouw, een tekort aan speelgelegenheid en ontspanningsmogelijkheden. De oudere bewoners waren sterk aan Charlois gebonden. Jongeren daarentegen trokken snel weg. Godsdienst speelde onder de bewoners nauwelijks een rol. Clubhuis Sarto, gevestigd in de Afrikaanderwijk, werkte vrijwel uitsluitend met probleemgezinnen. Het waren voor een deel gezinnen die na opheffing van het (opvoedings)nooddorp Zuidplein in Feijenoord waren geplaatst. Na het stopzetten van de bijzondere sociale projecten met onmaatschappelijke gezinnen tastte het maatschappelijk werk vanaf 1965 in het duister: 'praktisch alles zit in de mist'. Sarto stak veel energie in het crèchewerk, jongerenwerk en buurtopbouwwerk.

Clubhuis Ricardo was gehuisvest in Smeetsland en lag in een hechte volksbuurt, een sterk gesloten gemeenschap. Buitenstaanders, zeker buitenlanders, zagen in die jaren geen kans Smeetsland binnen te dringen. De sociale status van de bewoners was laag, de werkloosheid hoog. Familienetwerken domineerden de wijk. De kliekvorming binnen Ricardo was om die reden groot. Het clubhuis stond er al sinds 1947 en sommige families kwamen er generatie op generatie over de vloer. Smeetsland was na de oorlog als noodwijk ontstaan om er dakloze gezinnen uit het gebombardeerde stadscentrum en Crooswijk tijdelijk te kunnen opvangen. Het nooddorp stond in principe op de nominatie om tegen de vlakke te gaan.

Oud-werkers van Ricardo herinneren zich: 'De clubjes in Ricardo waren hecht van samenstelling. Daarbinnen prevaleerde het eigenbelang tamelijk sterk. Binnen het clubhuis ontpopte zich een tweespalt tussen enerzijds het jongerenwerk dat meer ruimte en zeggenschap opeiste, dus geen autoritaire leiding van de pater-directeur duldden, anderzijds het maatschappelijk werk en het crèche-werk die deels op de hand van de pater waren. Het boterde niet tussen beide. De pater was bevriend geraakt met een van de crècheleidsters dat maakte de situatie complexer: je was voor of tegen de pater. Het gevolg was protestmarsen, spandoeken en zelfs bezetting van het clubhuis. Na het vertrek van de pater keerde de rust weer terug. Totdat de herstructurering van Smeetsland de kop opstak. Het Woningbedrijf Rotterdam wilde de noodwoningen platgooien en nieuwbouw plegen. Daartegen ontstond verzet. Het waren aanvankelijk niet de dorpsbewoners die hiertegen weerstand boden maar de bewoners van de omliggende flats. Buurtopbouwwerk werd een nieuwe dimensie van Ricardo. De bewoners moesten de regie over het eigen leven en de wijk krijgen.'

De context waarin clubhuis De Rotonde in Hoogvliet werkte, week af van de andere afdelingen van het Sint Franciscus Liefdewerk. De Rotonde nam een bijzondere positie in. Het oude dijkdorp Hoogvliet was in 1947 door het gemeentebestuur aangewezen als een satellietstad van Rotterdam. Er moesten, volgens becijferingen, ongeveer 60.000 mensen gaan wonen. Het zou een vestigingsgebied worden voor arbeiders en hun gezinnen die in de nabijgelegen havens en het Botlekgebied werkten of gingen werken. De petrochemische bedrijvigheid trok enorm aan en bood veel werkgelegenheid. Door de werknemers in Hoogvliet te huisvesten zouden ze minder tijd kwijt zijn aan het pendelen tussen Rotterdam en hun werkplek. Hoogvliet breidde na 1955 uit met zevental nieuwe woonwijken. Voor de opvang van katholieke gezinnen werd in 1962 een oude kerk verbouwd tot clubhuis. Het clubhuis moest in 1965 wijken. In 1966 werd een gloednieuw clubhuis aan de Max Havelaarweg, in de Westpunt van Hoogvliet, in gebruik genomen. Elders bevonden zich clubhuizen met een protestant-christelijke en algemene 'neutrale' signatuur. Hoogvliet was qua leefomgeving anders dan de oude Rotterdamse stadswijken. De monotone nieuwbouw leverde andersoortige vraagstukken op. De samenhang die in sommige oude stadswijken bestond, was ver te zoeken in de saaie hoogbouw-wijken. Veel jonge gezinnen met schoolgaande kinderen woonden in de krappe

behuizing van de inderhaast uit de grond gestampte kleine flatjes. Er was weinig speelruimte. Kinderen kwamen weinig buiten en raakten in een sociaal isolement. De vraag naar peuterspeelzalen en crècheplekken was groot. De behoefte aan recreatie en ontmoeting steeg onder de bewoners van Hoogvliet en daar speelde De Rotonde kundig op in. De Rotonde wist rond 1968 circa 600 gezinnen te bereiken. Ruim 80% van de bezoekers bestond uit jeugdigen. De Rotonde week in nog een opzicht af. Het was het eerste clubhuis van het Sint Franciscus Liefdewerk dat onder leiding van een leken-directeur kwam te staan en tevens, veelzeggend voor de ontzuiling, de eerste afdeling zonder kapel.⁵⁸

HET AFSCHUDDEN VAN DE PASTORALE VEREN

Tussen 1965 en 1969 volgden moeilijke jaren voor Kwanten en zijn paters-directeuren. Nederland veranderde razendsnel. In Rotterdam knaagde het ontzuilingsproces aan de wortels van het katholieke geloof, maar ook aan die van de hervormden en gereformeerden. De ontkerkelijking was onder andere een gevolg van de veranderde samenstelling van de oude stadswijken. Gezinnen die nog gevoelig waren geweest voor het woord van de pastoor, verhuisden vanaf het midden van de jaren zestig naar de buitenwijken in Rotterdam of gingen in een rianter huis wonen in randgemeenten als Vlaardingen, Schiedam, Capelle aan den IJssel en Spijkenisse. Het vergde van de pastoors en de paters veel inspanning om de achterblijvende, veelal kansarme bewoners en de instromende nieuwkomers uit het buitenland te behouden voor en hen te betrekken bij het katholieke geloof. Jongeren hadden sowieso weinig op met het geloof. Voor veel paters gingen de veranderingen in een te hoog tempo. Zij klampten zich tevergeefs vast aan het oude en vertrouwde. Het was het roeien tegen de stroom in. Veel kwam op losse schroeven te staan. De katholieke identiteit van het gezins- en jeugdwerk leek gegarandeerd te zijn door de permanente aanwezigheid van de paters maar veel uitvoerend werkers hadden, evenals de bezoekers, niet veel op met het geloof. In 1964 stelde pater J. Rohof in een notitie de vraag: 'Is heel het Sint Franciscus Liefdewerk zielszorg?' Hij beantwoordde deze vraag enigszins omzichtig: 'Al kan men niet het hele werk (...) zielszorgwerk noemen, het is wel in zijn geheel kerkelijk apostolaat'. Het kwam neer op ja en nee, een beetje wel en een beetje niet. Wat betekende deze constatering voor de positie en het functioneren van de paters in de clubhuizen? In 1965 werd geconstateerd dat het aantal specialismen en werksoorten toenam. Het accent was bovendien komen te liggen op het coördineren en managen. Taken die tijd opsloten en als zodanig met het religieus werk niets te maken hadden. Werde het toch langzaam niet tijd om leken-directeuren te gaan benoemen?

Hoewel dit niet principieel van de hand werd gewezen, gaf het stichtingsbestuur van het Sint Franciscus Liefdewerk de voorkeur aan 'de priester als directeur van de afdeling, die met de leken als zelfverantwoordelijke medehelpers in teamverband samenwerkt'. Kwanten klampte zich hieraan vast. Hij hechtte aan de katholieke identiteit van zijn afdelingen. Inherent aan het werk was, zo con-

stateerde Kwanten, 'dat wij bezig zijn met mensen en werken onder mensen, die wij ontmoeten in clubhuis, gezin en buurt en die wij trachten uit te nodigen naar de weg, de waarheid en het leven, Christus!' Hij achtte het pater-directeurschap een noodzakelijke voorwaarde voor het katholieke clubhuiswezen. De paters en medewerkers moesten bijdragen aan de zielzorgelijke, pedagogisch-culturele en maatschappelijke inhoud van het Sint Franciscus Liefdewerk. Het maatschappelijk werk mocht onder geen beding los komen te staan van het gezins- en jeugdwerk: 'Leniging van een bepaald soort nood moet bij ons uitgaan van charitas. Daar hangt godsdienst mee samen (...).' Al was er een schreeuwend gebrek aan gediplomeerde werkers, in personeelsadvertenties werd nadrukkelijk gesteld dat het clubhuis opzoek was naar *katholieke* werkers. Afhankelijk van de reacties kon altijd nog worden afgeweken van dit principe.⁵⁹

Het was niet vol te houden. De werkdruk werd menig pater-directeur te veel. Soms misten ze de bekwaamheid om leiding te geven maar er speelde nog wat. Sommige paters besloten hun oorspronkelijk geestelijke levenskeuze, het werken voor kerk en geloof, te herzien en maakten een nieuwe start in hun leven. Het aantal uittredende paters nam een hoge vlucht.

Frans Fransen: 'Rond 1968-1969 was het Sint Franciscus Liefdewerk een soort duiventil. De paters fladderden naar binnen en buiten, kwamen en gingen. De Congregatie bepaalde welke paters waar en hoe lang ergens mochten werken. Belangrijker was dat de samenleving veranderde. Veel paters hadden het moeilijk en kozen voor een compleet ander leven en/of werkplek. Kwanten heeft de paters die eruit wilden stappen altijd geholpen en nooit laten vallen. Voor veel paters waren de turbulente jaren zestig een soort gekke wereld aan het worden. Steeds meer paters hadden geen behoefte meer aan het streng sociaal gecontroleerde leven in het klooster aan de Calandstraat, dat kloosterleven was kwetsbaar. Ze zochten zelfstandige behuizing.'

De problemen voor het Sint Franciscus Liefdewerk namen toe. De bijeenkomsten tussen de paters-directeuren en de staf kregen een treurig karakter. Het stichtingsbestuur beklaagde zich in 1966 over een 'onbegrijpelijke houding' van de directeuren. 'Men wist niet wat men wilde en had geen visie. Het gevoel van een goede vergadering was miniem.' Een jaar later – 1967 – was het niet veel beter gesteld. Tijdens besprekingen waren uitlatingen gedaan die het bestuur weinig plezier deden en die 'niet in overeenstemming waren met de werkelijkheid'. Het begon Kwanten zwaar op de maag te liggen.

DE OMSLAG

Op 7 september 1967 schreef Kwanten een vertrouwelijke en persoonlijke brief aan de leden van het stichtingsbestuur. Kwanten schreef dat hij wekenlang worstelde met de gedachte dat voor de stichting een andere oplossing noodzakelijk was.

Meer dan de helft van de paters-directeuren had te kennen gegeven weg te willen. Daarenboven stond een aantal paters als directeur niet sterk in de schoenen. Het gezag bleek zoek te zijn evenals hun motivatie voor het clubhuiswerk. Teleurgesteld constateerde Kwanten: ‘(...) meerdere directeuren gaan hun eigen gang, trekken zich niets aan van de regels die de organisatie stelt. Men heeft geen hart voor de zaak, men doet maar of men kan niet? Het bestuur en de algemeen directeur zijn nergens meer. Men staat niet meer achter het geheel en ziet het werk niet meer als zinvol. Het pastorale werk is toch één van de grondprincipes van ons werk? Alles bij elkaar vraag ik me af (...) moeten wij als priesters van het H. Hart deze zaak nog verder voortzetten (...) Moeten wij onder deze omstandigheden hieraan blijven werken (...) kunnen we dit niet beter aan anderen overlaten?’⁶⁰

Ook bestuurslid D. Naessens ergerde zich er in 1968 aan dat besluiten en beslissingen van het stichtingsbestuur zonder overleg of motief gewoon in directorenvergaderingen ter discussie werden gesteld en vervolgens nietig verklaard. Het gezag werd zo uitgehold. ‘Het bestuur is slechts een feestneus en de stichting overgeleverd aan de ondermijnende krachten: de anarchie (...). Het rommelt en zal blijven rommelen.’ Kwanten stelde in een laatste offensief voor de touwtjes strakker te willen aantrekken. Een stevige begeleiding van de clubhuisdirecties was onontkoombaar evenals coördinatie en afstemming tussen het werk van de staffunctionarissen en de clubhuizen. Kwanten hield wellicht tegen beter weten in vast aan de katholieke identiteit van het gezins- en jeugdwerk. Met het oog op de toekomst, vroeg hij zich af in hoeverre nog elementen waren te ontdekken die als pastoraal konden worden gekwalificeerd. Het was een achterhoedegevecht.⁶¹

Het vertrek van paters-directeuren holde de zielszorg verder uit. Het lukte niet in hun plaats andere pastorale werkers aan te trekken. De pastorale taakuitoefening overlaten aan de pastoors in de parochies had geen zin meer omdat zij eveneens met onderbezetting en leegloop kampten. Door wie moesten de vertrekkende paters-directeuren worden opgevolgd? Er bleef geen andere keus over dan een leek, niet-geestelijke, als directeur van het clubhuis te gaan benoemen. Het gezins- en jeugdwerk was in de tweede helft van de jaren zestig toch al in handen komen te liggen van niet-geestelijk opgeleide professionals. Het stichtingsbestuur kon niet achterblijven. Artikel 4 van de statuten – de eis van een pater-directeur aan het hoofd van de afdeling – moest, onder druk van de omstandigheden, worden veranderd. Dat gebeurde in 1969. Nieuwe statuten werden opgesteld waarin de functie van directeur niet langer meer behoefde te worden toevertrouwd aan paters SCJ; dat gold ook voor de functie van president-directeur. Wel werd opgenomen dat minimaal één lid van het stichtingsbestuur en één van de directieleden door de provinciaal van de Congregatie moesten worden benoemd. De stichtingsnaam Sint Franciscus Liefdewerk werd gewijzigd in Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd (KSGJ). Statutair luidde het doel: ‘Het bevorderen van het welzijn – door werkzaam te zijn in buurten en wijken van Rotterdam – in het belang van hen, die op grond van ontwikkelingen in de samenleving en gelet op hun specifieke situaties en behoeften aanspraak maken op geeëgende en aangepaste sociaal-culturele, maatschappelijke en geestelijke dienstverlening. Ten aanzien van deze

dienstverlening laat de Stichting zich inspireren door katholieke beginselen'.⁶² De samenstelling van het bestuur veranderde in 1969 en pater Kwanten kondigde aan zijn functie neer te leggen.

Ook voor de landelijke koepelorganisaties was het jaar 1969 belangrijk. In dat jaar trad de Katholieke Nationale Stichting voor Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk (KNS) toe tot de Stichting Samenwerkende Landelijke Centrale Organen, afgekort SALCO. Deze koepelorganisatie ontstond uit een grootscheepse fusie tussen vrijwel alle landelijke organisaties op het gebied van wijk-, buurt- en clubhuiswerk. SALCO werd een bestuurlijke federatie, waarin de bureaus van de Landelijke Vereniging Clubhuiswerk, de Sectie Jeugdzorgwerk van de Landelijke Hervormde Jeugdraad, KNS, de Federatie Ankerclubhuiswerk en de Stichting Vrijzinnig Protestantse Centrale voor Maatschappelijk Werk werden geïntegreerd. De KSGJ in Rotterdam wenste wel een relatieve zelfstandigheid te behouden binnen SALCO-verband.⁶³

De tweede helft van de jaren zestig had in het teken gestaan van ontzuiling en ontkerkelijking. De problemen waarmee het katholieke gezins- en jeugdwerk in Rotterdam te maken had gekregen, biedt een treffende overeenkomst met gelijksoortige vraagstukken en ontwikkelingen die zich voordeden in het protestante en hervormde clubhuiswerk. Het proces van vermaatschappelijking en professionalisering voltrok zich over de gehele linie van het club- en buurthuiswerk in Nederland. Het raakte de identiteit en inhoud van de club- en buurthuisorganisaties in Rotterdam als de Arend/Zeemeeuw, het Anker, De Vlot, Hervormde Schippersjeugd en Jeugdhaven. De modernisering en secularisering van de maatschappij hadden de posities van priesters, paters en predikanten en hun zielszorgende taak niet onberoerd gelaten. Het afschudden van de pastorale veren deed pijn maar het was onvermijdelijk.

Vijverhof jongens, 1925 (archief Rotterdam)

De jongens van Sint Franciscus

„Pater, wil u me vader worre”

In 't kanariekootje aan de Vijverhofstraat

Algemene repetitie in 't kruisteken maken

BIJ HET KOPEREN JUBILE VAN HET S. F. L.

Terwijl 't hele klooster van paters en broeders, en idem een paar honderd jongens in diepe ruste zijn, zit ik met m'n knieën onder de achterzijde van een schrijfbureau te luisteren naar den priester waarvan honderden Rotterdammers weten te verhalen als den bouwer van het Sint Franciscus Liefdewerk in de Maastad. En ik vraag hem er over te vertellen voor mijn lezers, waartoe hij zich zelf ook graag rekent en meer dan dat.

Pater Van de Laarschot, de huidige directeur van het R. K. Voogdiggesticht in het Zuidlimburgse Heer was ruim tien jaar aan „t werk" verbonden, hij was er de stuiver en de schrager van en 't is dan ook allersnij begrijpelijk, dat men hem heeft geschreven: pater, als u Zondag niet in

Pater J. van de Laarschot S.C.J.

Een drietal weken duurde dat zo. Toen kwam er een geweldige herrie in de hut. „Leleke, vuile rot huichelaar, jij heet niet zo maar zo” En nog meer van dat fraais. Razende en tierende kwam de hele kluwen naar m'n directeursokje van twee bij twee meter. Toen ben ik 'n zuiveringsproces begonnen en geleidelijk heb ik, wat ik absoluut niet kon gebruiken, de deur uitgebokst. Dat was 't begin van het Rotterdamse S. F. L.

— Pater, vertel, ik ben een en al oor. Welnu dan, als elke goeie zaak, kreeg ik concurrentie. In Augustus, dus enkele maanden na de opening, bleven plots de jongens weg. Wij op onderzoek en jawel, daar vonden we ze ergens waar men bezig was de boel met zand op te hogen. Met latten en lappen hadden de heren er zelf een tent gebouwd, ze hadden er zich zelf een S. F. L. geschapen, danden er, maakten er kruistekens, en boksten er niet minder flink. Toen de opvoeding gereed was, kwamen ze weer terug, brachten hun hebben en houden mee en ook een aantal nieuwe vriendjes.

Tegen de winteravonden kwam er meer regelmaat in het patronaatsleven. Het getal kwam tegen de zeventig. De grootste attractie was de toverlantaarn, bijbelse geschiedenis en voorlezen, vooral als 't iets was als van Pieter Maris, den Transvaalse jongen, of 'n ander knoekboek, daar droonden ze van; dan berwoeren ze je om toch

De jongens van Sint Franciscus Liefdewerk, 1935 (archief Rotterdam)

Krantenkop Begroting 1948 (archief Rotterdam)

ATERDAG 20 DECEMBER 1947

Begroting 1948 goedgekeurd

Rotterdam de eerste gemeente, die zover is

In zijn gisterenavond gehouden zitting, welke tevens de laatste was van dit jaar, heeft de Rotterdamse raad, na debatten, welke zich tot het laatste toe kenmerkten door een zekere matheid, de begroting voor het jaar 1948 zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd. De voorzitter, burgemeester Oud, die om even vóór twaalf uur zijn slotwoord aanving, sprak er zijn voldoening over uit, dat voor het eerst sinds 1940 de begroting vóór Kerstmis is gereedgekomen, waarbij hij constateerde, dat Rotterdam de enige gemeente is, die de begroting zo vlot heeft afgedaan.

VOOR DE ONGEORGANISEERDE JEUGD

Subsidie met terugwerkende kracht over 1947

De beschouwingen over het hoofdstuk onderwijs der begroting waren gistermiddag voortgezet door de heer v. d. Grinten (K.V.P.), die er zijn teleurstelling over uitsprak, dat de stichting ter bevordering van het werk onder de ongeorganiseerde jeugd, welke 6000 kinderen onder haar hoede heeft, geen afzonderlijke subsidie ontvangt. Van particuliere zijde wordt op dit gebied enorm veel gedaan. Ten behoeve van het St.

De wethouder meent echter in de bouw van tijdelijke scholen een oplossing te hebben gevonden. Niet alleen heeft hij de tekeningen daarvoor, doch het materiaal van vier 6-klassige en twee voorbereidende 3-klassige scholen is zelfs al op weg naar Rotterdam. Tien van dergelijke scholen kosten minder dan één nieuwe van 6 klassen, zodat hiermede de eerst-tien jaren kunnen worden overbrugd.

In de avondzitting zette weth. v. d. Vliet zijn repliek voort met de mededeling, dat gestreefd wordt naar een gedeeltelijke opheffing van het „stopeshuif" op het aantal scholen en een gewijzigde vorm van subsidie aan het voorbereidend onderwijs.

maximum van f 2... De Kath. Ver. Huis zorgt blijft haar aanspraken op een subsidie behouden. De bemoeienis van Sociale Zaken is in verschillende richtingen uitgebreid, terwijl verscherpte controle in verband met sinds de oorlog toegenomen fraude zeer noodzakelijk is.

De heer Frenkel verloor het verweer over werkzaamheden, verbonden aan loonadministratie, consumentenerediet en de Noodwet Dress. Hij was van mening, dat Sociale Zaken met een bezetting van ca. 340 i.p.v. de huidige 854 man zou kunnen volstaan. Weth. v. d. Brule was het met deze mening niet eens, doch wees erop, dat een dalende tendens zich aftekent. Hij zegde bestudering van de cijfers toe.

VERVOER, MAAR NIET GRATIS

Voor het hoofdstuk Bedrijven hadden zich slechts vier sprekers aangemeld, van wie de heer van Doorn (K. V. P.) die blijkbaar van mening was, dat men meer viiegen vangt met honing dan met azijn, eerst zijn waardering uitsprak voor de in de bedrijven verrichte arbeid, om vervolgens aan te dringen op grotere efficiency en meer samenwerking tussen de verschillende bedrijven. Waarom kunb.v. de veren niet op de trams aanluiten? Tevens vroeg hij er op aan om, al geschiedt dat dan niet gratis, bussen voor

Sint Franciscus Liefdewerk 187

Clubgebouw Sint Franciscus Liefdewerk, Schiedamsesingel (archief Rotterdam)

Beatrix (Koninklijk Huis) bezoekt clubhuizen in Rotterdam, juni 1965 (archief Rotterdam)

Krantenkop 'onmaatschappelijken', 1960 (archief Rotterdam)

Onmaatschappelijken zijn geen droesem in de fles van de samenleving

(Van onze speciale verslaggever)

ROTTERDAM, 14 okt. — „Men zal er goed aan doen de naam onmaatschappelijkheidsbestrijding voorgoed te vergeten. Deze heeft een negatieve inslag. Het „bestrijden” wekt associaties met een verdelingscampagne, hetgeen onmiddellijk door de betrokkenen wordt aangevoeld. De nieuw opgekomen namen als *bijzonder gezinswerk* en *jeugdvoorziening* zijn beter. Een naam met een positieve inhoud als *wijkwerk* of *bijzonder buurtwerk* lijkt ons het meest geschikt.” Dit staat in het proefschrift dat drs A. van Thienen, socioloog te Rotterdam, donderdagmiddag aan de economische hogeschool van Rotterdam verdedigde. Promotor was prof. dr Fred Polak.

PROEFSCHRIFT VERDEDIGT ROL-THEORIE

Ziet men de onmaatschappelijken als onverbeterlijken, als onderste van de ondersten, de minsten of de slechten, dan zal dit tot een sociale politiek van conculpen, getto's en begno's leiden. Ziet men hen als achterblijvers

Geen onderlaag

Drs Van Thienen brengt de zogenaamde „rol-theorie” naar voren. Iedereen speelt een bepaald aantal sociale rollen (vader-zijn, boekhouder-zijn, kerkmeester-zijn). Onmaatschappelijkheid bestaat nu in een tegenstrijdigheid tussen de werkelijke sociale rollen en de verwachte of vereiste sociale rol. Niemand is ooit totaal onmaatschappelijk, maar alleen in een bepaalde rol, en dan nog in een bepaalde mate. Als nu bij alle beschabers aan een bepaalde maatschappelijke situatie de rollen (nood afwezig), dan is maatschappelijkheid aanwezig. Onmaatschappelijkheid is er in die situatie waar de sociale rollen zo gepaard worden dat bij de medemens

verda ment ons het in ons land van een half tot vijf procent van de gezinnen loopt. In Lissens staat het landelijke gemiddelde op vier procent, maar voor Maastricht zou het seven procent zijn. Andere schattingen lopen van 80 duizend tot 120 duizend gezinnen.

In zijn stellingen betoogt drs van Thienen dat het streven naar vorming van kernachtige concentraties van onmaatschappelijken met het doel onmaatschappelijkheid te bestrijden tot mislukking is gedoemd. Een andere stelling wrakket het verwoestende effect op het gezinsbudget dat afbetalingscolporteurs hebben. „Bij wettelijke regeling dient het colporteren aan een streng toezicht onderworpen te worden.” Een onderzoek in Rotterdam dat sinds 1955 loopt, wil 3600 Rotterdamse gezinnen in kaart brengen. 1800 zijn er thans bestudeerd. Definitieve conclusies kunnen daaruit nog niet worden getrokken. Wel is duidelijk dat lang niet alle gezinnen tegenstrijdigheid in alle sociale rollen vertonen.

VRIJHEID VOOR TWAALFHONDERD KINDEREN

Recre-Afri 1967 werd een levensgroot succes

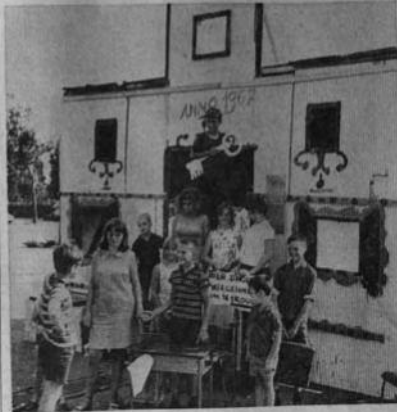
(Van onze verslaggever)

ROTTERDAM, 8 augustus — Geen stad ter wereld heeft ooit zo intens geleefd als de stadstad Recre-Afri '67 die afgelopen zaterdag tegen de grond is gegaan, na een kortstondig leven van een week.

De gevels van de dienstgebouwen in Afristad waren daarvan wel het beste bewijs. Vooral het politiebureau heeft het nogal moeten ontgelden. Als het aan de laatste hoofdcommissaris, Martin de Jong, had gelegen, was zijn hoofdkwartier minder geschonden uit de strijd gekomen. Gezien de levensgrote motorhandschoenen die hij droeg had hij een krachtadiger optreden tegen de belagers van zijn bureau geprefereerd.

Een dergelijke harde aanpak had de sociale-burgemeester Hoonse Eise bepaald niet nodig. Hij was indrukwekkend door zijn liguur alleen al, dat van levende getuigenis vormde van het feit dat hij een goed leven op prijs stelde. Het ambteluiken was hem dan ook nog maar met veel moeite om het meer dan geweldige lichaam te krijgen! Gevraagd met hoeveel stemmen hij de burgemeestersverkiezingen van die dag had gewonnen, antwoordde hij: „O, met nul!“ De werkelijke winnaars bleek geen om te hebben, en daarom had hij met zijn grote hand over zijn hart gestreken. „Ik heb het vijftien hewilchen gedaan. Wat? Scheidingen? Ja, eenje, maar dat doe ik niet te vaak!“

Deze week heeft bewezen dat de organisatoren van Recre-Afri '67 met hun wijze van aanpakken midden in de roos hebben geschoten. De kinderen konden hier namelijk binnen redelijke grenzen hun lusten botvieren, waarvan de onafkeerbaar: te elkaar geolagen autoverwaken die op het terrein waren

Tronemen op het stadhuus, een van de attracties van 'Afri-stad.

het konden medewerking verlenen. Er werden oude schrijfmachines ter beschikking van de kinderen.

Mijken de jeugd zeer aangesproken te hebben. Een van de grootste successen was de karate-demonstratie, die de

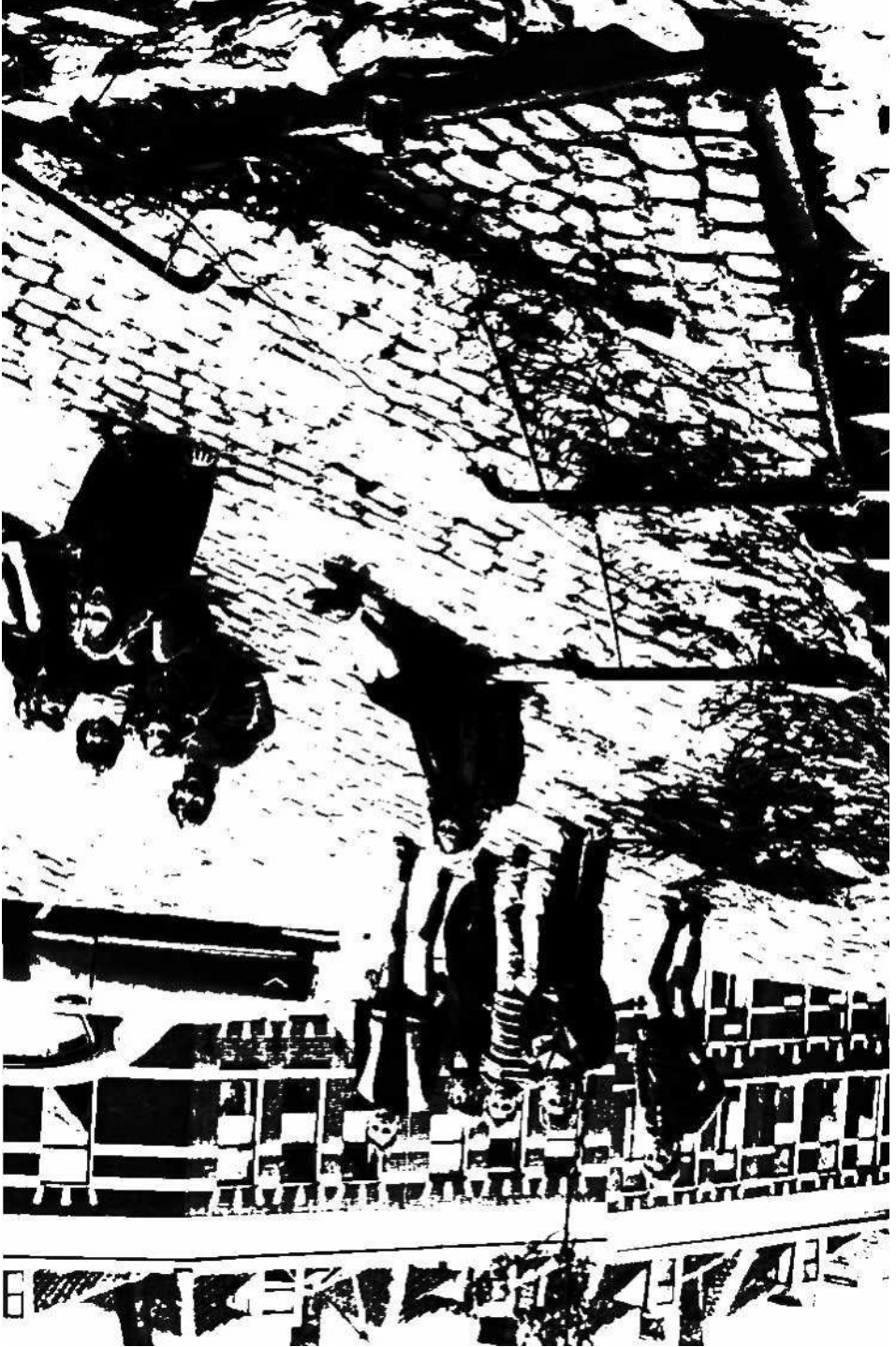
Wethouder Jan van der Ploeg, 1973 (archief Rotterdam)

Krantenkop/foto Recre-Afri, 1967 (archief Rotterdam)

Kluphuis De Branding afgebrand (archief Rotterdam)

Spelende kinderen in de Afrikaanderwijk (archief Rotterdam)

Woonkamer van een huis in de Rottebocht (archieff Rotterdam)

Protesterende bewoners tegen het gemeentelijk woningbeleid (archieff Rotterdam)

Peuterspeelzaal KSGJ (archief Rotterdam)

Nieuwbouwwijk in Hoogvliet in aanbouw (archief Rotterdam)

Opening van het laatste KSGJ clubhuis op het Noordereiland (archief Rotterdam)

Een keuken in Bospolder, Delfshaven, anno 2010 (Marina Meeuwisse)

Het Oude Westen, 2011 (Marina Meeuwisse)

Spelende kinderen in het Oude Noorden, 2006 (Marina Meeuwisse)

HOOFDSTUK 3

Onder dwang van politiek, bezuinigingen en reorganisaties (1970-1986)

Na 1970 was het met de economische voorspoed gedaan. Dat bleef niet zonder gevolgen voor de verzorgingsstaat. Het was niet meer mogelijk om alle gedane beloften op het terrein van welzijn en geluk in te lossen. De collectieve lasten waren gestegen en dreigden de pan uit te rijzen. Het welzijnsbeleid van het ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolger CRM had ongekende voorzieningen-olgen veroorzaakt. Herordering was onvermijdelijk. Instrumenten hiertoe waren: het radicaal decentraliseren van het welzijnsbeleid, het kanaliseren van de subsidiestromen en het beleid dichter bij de mensen brengen. Eind jaren zeventig kreeg het welzijnswerk de wind stevig van voren. Naar het oordeel van critici hadden nogal wat welzijnsvoorzieningen een twijfelachtig nut. Ze waren niet doeltreffend en doelmatig, niet 'productief'. CRM bleek beleidsmatig niet bij machte de boel vlot te trekken. In 1982 werd CRM vervangen door het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC). Er ging een straffe wind waaien die leidde tot het terugtreden van de centrale overheid, bezuinigingen op het welzijnsbudget en het in een rap tempo decentraliseren van het welzijnsbeleid.

In Rotterdam begon het migrantenvraagstuk te knellen. De multiculturele en multi-etnische stadssamenleving was een onontkoombaar feit. Buitenlandse werknemers kwamen terecht in wijken met relatief goedkope huurwoningen: het Oude Westen, Cool, Crooswijk, Middelland, Feijenoord en de Afrikaanderwijk. De autochtone bewoners voelden zich vreemdeling in hun eigen omgeving. De frustraties liepen hoog op. In de zomer van 1972 braken rellen uit. Bewoners pikten het niet langer. De ontevredenheid keerde zich ook tegen de voorgenomen sanering (sloop) van hun woningen. De gemeentelijke plannen om welzijnsvoorzieningen op een andere leest te schoeien, stuitten op verzet van bewonersgroepen en welzijnsorganisaties. Vanaf 1981 kreeg de welzijns- en zorgsector te maken met forse bezuinigingen en kortingen.

Deze 'storm' ging niet voorbij aan de KSGJ. De bezuinigingen en reorganisaties raakten ook het hart van het club- en buurthuiswerk. Het jeugd- en gezinswerk diende qua inhoud en aanpak te veranderen. Het clubhuis moest integraal en wijkgericht gaan werken. Het draaide om participatie en ontplooiing van de bewoners. De integrale aanpak hield in dat de grenzen tussen de werksoorten begonnen te vervagen. Het clubhuiswerk in Rotterdam kwam vanaf 1978 op de helling te staan omdat het gemeentebestuur slechts één organisatie wilde voor het totale

club- en buurthuiswerk. Het College van B&W wenste bovendien een betere spreiding van het gezins- en jeugdwerk over de stad. Na veel touwtrekken en slepende onderhandelingen kwam in 1982 de Vereniging voor Club- en buurthuiswerk Rotterdam (VCR) tot stand. Daarmee werd het einde ingeluid van de KSGJ.

PLANNING IN CRISISTIJD

Vanaf 1970 hield CRM zich bezig met de herinrichting van het maatschappelijk werk en het sociaal-cultureel werk. De bemoeienis van het ministerie met het welzijnswerk was in de jaren van economische voorspoed groot en intensief geweest. Het beleid van het departement had geleid tot een wildgroei aan voorzieningen. Telde Nederland in 1945 zo'n 84 welzijnsinstellingen, in de periode 1970-1986 zou dit aantal oplopen tot 1492. De enorme groei tussen 1945 en 1986 had van doen met de verzuiling, ontzuiling en het subsidiebeleid. De verzuiling had met zich meegebracht dat geen enkele zuilorganisatie bij de verdeling van de subsidies mocht worden overgeslagen. Immers de Rijksoverheid mocht geen expliciete voorkeur hebben voor één van de zuilen en kon daarom nauwelijks gericht beleid voeren of een instelling overslaan die aan de subsidievoorwaarden voldeed. H.J.L. Vonhoff (VVD), staatssecretaris van CRM, sprak in 1971 bezorgd over een zich 'automatisch uitdijend heelaal'. Herinrichting en reorganisatie van het welzijnswerk waren op termijn onvermijdelijk. Een vooraankondiging werd in 1972 met het oog op de Tweede-Kamerverkiezingen gedaan.

In het progressieve verkiezingsprogramma *Keerpunt* (1972) van de PvdA, D'66 en de PPR viel te lezen: 'Welzijnsbeleid (...) is een totaalbeleid (...) Niet alleen bij vorming, gezondheidszorg, stadsvernieuwing maar ook bij de inrichting van onze economische orde (...)'. In *Keerpunt* werd het standpunt ingenomen dat het welzijnsbeleid niet langer een verantwoordelijkheid van de Rijksoverheid mocht zijn maar moest worden gedecentraliseerd naar de provincies en gemeenten. Het beleid kwam zo dicht bij de burgers te liggen en zou hun betrokkenheid vergroten. Het bood de lokale politiek – in veel middelgrote en grote steden kwamen vooruitstrevende stadsbestuurders aan het bewind – de gelegenheid de greep op het versnipperde welzijnswerk te vergroten ten koste van het verzuilde particulier initiatief. In 1973 trad na de verkiezingen het progressieve kabinet-Den Uyl aan. Het ging het kabinet echter niet voor de wind. Economische tegenspoed maakte zich meester van de verzorgingsstaat. Door de oliecrisis in 1973 en 1974 kwam Nederland in de problemen. Prijsstijgingen en massawerkloosheid waren het gevolg. Tussen 1973 en 1982 steeg het aantal werklozen van 150.000 naar ruim 800.000. De kosten van de sociale zekerheid liepen op en noopten het kabinet orde op zaken te stellen. Het welzijnswerk zou niet buiten schot blijven.

In 1974 verscheen een *Knelpuntennota* die opgesteld was door een beraadsgroep van deskundigen. De beraadsgroep riep op tot decentralisatie van het welzijnsbeleid. Het welzijnsbeleid moest dichterbij de mensen worden gebracht. Burgers moesten er over mee kunnen praten en denken. Sociale planning en sturing wer-

den in dit proces als onmisbaar beschouwd. Deze door de beraadsgroep bepleite koers sloot aan bij wat socioloog Bram Peper eerder in zijn kritische studie *Vorming van welzijnsbeleid* (1972) had betoogd over het opbouwwerk. De praktijken van het opbouwwerk sloten zijns inziens niet aan bij de behoeften van de burgers. Peper maakte zich hard voor een breed opgezette en geplande welzijnspolitiek. Het versnipperde en verzuilde particulier initiatief stond een gedemocratiseerde sociale planning op wijkniveau in de weg. Peper kon zijn ideeën in het kabinet-Den Uyl (1973-1977) als adviseur van het bewindsliedenduo op CRM, de katholieke progressief H.W. van Doorn en sociaal-democraat Wim Meijer, gemakkelijk kwijt.

Het geloof in de maatschappelijke planbaarheid was groot. De oprichting van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in 1974, een initiatief van het vorige kabinet-Biesheuvel, was hiervan een uiting. Er heerste groot vertrouwen in de mogelijkheid om maatschappelijke ontwikkelingen – in weerwil van de almaar krimpande economie – te kunnen sturen. De socioloog D. van Houten schreef in zijn studie *Toekomstplanning. Planning als veranderingsstrategie in de welvaartsstaat* dat planning alleen zin had wanneer deze gebeurde vanuit een strikt politiek perspectief via participatie van onderop. Het leek een mooi ideaal. In werkelijkheid slaagde de politiek er voorlopig niet in haar greep op het welzijnswerk te vergroten. Veel progressief opgeleide welzijnswerkers waren niet van zins hun oren te laten hangen naar een ‘bemoeizuchtige’ overheid. In de praktijk van alledag werd overigens de participatiedemocratie meer met de mond en op schrift beleden dan met daden. Welzijnsprofessionals maakten doorgaans de dienst uit. In een terugblik oordeelt de socioloog J.W. Duyvendak dat de welzijnsplanning hooguit als een relatief succesvolle poging mag worden beschouwd om het verzuilde particulier initiatief aan banden te leggen. De pogingen om de bevolking bij de welzijnsplanning te betrekken faalden echter grotendeels. Het interesseerde de meeste burgers gewoonweg niet.⁶⁴

De decentralisatie van het welzijnswerk zou moeten plaatsvinden via de *Kaderwet Specifiek Welzijn*. Op basis van deze wet konden provincies en gemeenten een samenhangend beleid ontwikkelen op het terrein van zorg, educatie en recreatie. Alle bestaande welzijnsregelingen zouden onder de Kaderwet komen te vallen, zo was de bedoeling. De beraadsgroep had in de Knelpuntennota geadviseerd het decentralisatieproces geleidelijk in te voeren door eerst te experimenteren in een paar gemeenten. Rotterdam werd in 1976 één van de proeftuinen.

ROTTERDAM IN REP EN ROER

Wie terugkijkt op het welzijnsbeleid van Rotterdam zal moeten vaststellen dat dit beleid geen demonstratie was van daadkracht en doorzettingsmacht. In mei 1970 was de discussienota *Rotterdam: Op weg naar welzijn* verschenen. Ruim negen jaar later, in 1979, viel in een nieuwe gemeentelijke nota te lezen: ‘Eind 1982 moet er in Rotterdam een welzijnsplan voor de hele stad op tafel liggen. Dat plan moet duidelijk maken, wat het welzijnsbeleid in de jaren 1983-1986 zal zijn’. Hieruit blijkt dat

bijna tien jaar nodig is geweest om de voorbereiding van een welzijnsplan over een termijn van drie jaar aan te kondigen. Vele nota's en adviesrapporten hadden tot dan toe het licht gezien. Ze deden allemaal verslag van intensief overleg tussen gemeente en (welzijns)organisaties en gaven blijk van hoor- en inspraakavonden in de Rotterdamse wijken over het waarom, wat en hoe van de welzijnsplanning. Het was niet eenvoudig. Het had van doen met botsende visies, behoeften en groepsbelangen.⁶⁵ Sterker, er was op bestuurlijk niveau gebrek aan visie en besef van de omvang en de diepgang van maatschappelijke vraagstukken in de havenstad.

De aanwezigheid van grote aantallen buitenlandse werknemers in de oude wijken was tot dan toe geen politiek-bestuurlijke issue. De gemeentelijke statistieken van het begin van de jaren zeventig toonden dat deze buitenlandse werknemers vooral terechtkwamen in huurwoningen van veelal 'huisjesmelkers' in het Oude Westen (15%), Cool (15%), Crooswijk (11%), Middelland (10%), Feijenoord (9%) en de Afrikaanderwijk (7%). In 1971 zag A.C. van Wickeren, hoofd van het Economisch Bureau van de gemeente Rotterdam, nadelen in het integreren van buitenlanders in de Rotterdamse samenleving. Zijns inziens moest het wonen van migranten tussen 'gewone' Rotterdammers worden tegengehouden. De wijkbewoners mochten niet worden geconfronteerd met omvangrijke contingents buitenlandse arbeidskrachten. Daar vloeiden immers allerlei ongewenste effecten uit voort zoals vreemde eetgewoonten, stank en prostitutie. Van Wickeren pleitte voor segregatie en spreidingsbeleid. Ondertussen liepen de spanningen tussen Rotterdammers en migranten in enkele woonwijken op. Het gemeentebestuur besefte te laat wat er gebeurde. De bestuurders hadden beter kunnen weten! Het Rotterdamse blad *De Havenloods* volgde de wijken op de voet en waarschuwde meer dan eens in onverbloemde taal voor ondraaglijke situaties en gettovorming.

In de zomer van 1972 sloeg de vlam in de pan. In de Afrikaanderwijk braken rellen uit naar aanleiding van een huurconflict tussen een Nederlandse vrouw en een Turkse huisbaas. Vechtpartijen vonden plaats en Turkse bezittingen werden vernield. De volkswede trok de aandacht van heel Nederland en haalde zelfs de internationale pers. Over het hoofd werd gezien dat de rellen een jaar eerder waren voorafgegaan door allerlei strubbelingen. In juli 1971 was al een Turks pension belegerd door gefrustreerde buurtbewoners. De relschoppers gaven uiting aan hun onmacht en onvrede over het gevoerde beleid van de gemeente. Jarenlang waren hun klachten genegeerd. Feijenoord was geen gewilde wijk meer om er te wonen en te werken. Het dagblad *Het Vrije Volk* constateerde eind 1971: 'Feijenoord (...) kent alleen nog maar achteruitgang in alle opzichten die moeilijk te stuiten lijkt. De Oranjeboomstraat is geen deftige winkelstraat meer. De bevolking neemt snel af (...). Deze wijk ziet vooral het percentage jeugdigen hard achteruitgaan, winkeliers vertrekken en laten geblindeerde etalages achter'.

Oud-clubhuiswerkers onderschrijven dat werken in Feijenoord, vooral in de Afrikaanderwijk, allesbehalve eenvoudig was. Het gebied omvatte achtergestelde buurten. Kinderen gingen, ondanks de leerplicht, niet naar school en waren soms verwaarloosd. Het analfabetisme was hoog. Flink wat jongeren

hadden een strafblad. De Afrikaanderwijk bestond in belangrijke mate uit laagopgeleide bewoners. Veelal, havenarbeiders: rouwdouwers en onmaatschappelijke types. In het clubhuis Sarto ging het er soms ruig aan toe. Er werd veel gevloekt door de bezoekers. Er waren vechtpartijen en onderlinge ruzies. Ook de clubhuiswerkers kregen menig keer een klap of een trap. Door het overmatige drankgebruik op de dansavonden (soos) kwamen emoties en frustraties bovendrijven: het ging meestal om verbroken relaties en huwelijksproblemen. Het clubhuis werd gedomineerd door bepaalde families; vreemden kwamen niet zomaar binnen en werden niet zonder meer geaccepteerd. In het jeugdwerk werd geprobeerd de kinderen en jongeren wat normen en waarden mee te geven. Jongeren kieperden de vuilnisbakken om en daar moesten ze voorzichtig (pedagogisch) op worden aangesproken. Het doel van het jongerenwerk was de jeugd zoveel mogelijk van de straat te houden opdat ze geen kattenkwaad kon uithalen.

Een succesvol hoogtepunt bij clubhuis Sarto was een tijdlang het vakantiefeestje RekreAfri. Een activiteit in de zomermaanden op het Afrikaanderplein voor jongeren uit de wijk. Het plein werd omgetoverd tot een avonturenplein met een poffertjestent en een brommercircuit. Daar werd een heuse 'stad' van hutten gebouwd van planken en pallets. De deelnemers moesten zelf hamers en spijkers meenemen. Aan deze activiteit deden vele vrijwilligers uit de buurt mee. Zo ook Rein Wolters die destijds een jong buurtverenigingsbestuurder was, en in het blad *De Oud-Rotterdammer* (augustus 2010) tevreden terugkijkt op RekreAfri. 'Twee weken konden kinderen timmeren, zagen en bouwen aan hun speelstad en die op de slotdag onder toezicht van de brandweer in de fik steken (...). Duizenden kinderen vermaakten zich kostelijk (...). Tot zelfs uit de verre omtrek kwamen deze, na betaling van twee kwartjes, spelen.' Er werd gezamenlijk gekookt, o.a. door de nonnen van het klooster, gegeten en geslapen. Dat deden aanvankelijk de vrijwilligers op een wat te frivole wijze. 'De helpers verplaatsten zich 's nachts heel gemakkelijk van de mannen- naar de vrouwenslaapplaats en andersom (...).' Dit tot ergernis van pater Jansen die daar door middel van het instellen van een nachtwacht al spoedig een stokje voor stak.

Dat nam de spanning in Feijenoord niet weg. Buitenlanders kwamen vrijwel nooit in clubhuis Sarto. Er werd soms openlijk gemopperd op de aanwezigheid van migranten in de wijk. De rellen die uitbraken waren dan ook geen complete verrassing. Vooral jongeren, waaronder enkele bezoekers van het jeugdthunk in Sarto, speelden hierin een rol. De straten waar de rellen plaatsvonden lagen overigens niet in de nabije buurt van Sarto.

Het gemeentebestuur verscherpte na de zomer van 1972 het toezicht op de logementen en pensions. Besloten werd het aantal buitenlanders per woonwijk op maximaal vijf procent te stellen. De inkt was amper droog toen de regering besloot het Rotterdamse besluit op grond van discriminatie ter vernietiging aan de Raad van State voor te dragen. En zo geschiedde. Rotterdam werd door de Raad van

State teruggefloten. Het stadsbestuur had willens en wetens geen migrantenbeleid willen voeren. Tot het uitbreken van de rellen was amper rekening gehouden met de consequenties van de veranderende samenstelling van de bevolking. Het gemeentebestuur had tevens de behoefte van de migranten aan eigen sociaal-culturele en religieuze voorzieningen volstrekt onderschat. De onvrede onder de bewoners werd extra gevoed door het uitstel van de verbetering van de oude woonwijken. De frustraties die hieruit voortkwamen leidden ertoe dat de buitenlanders tot zondebok werden gemaakt van het falend beleid van de lokale overheid. De geest was uit de fles. De oudere wijken en buurten vormden het brandpunt van maatschappelijke problemen. Het aantal buitenlanders werd er niet minder op. Per saldo nam de totale omvang toe. Vooral het aantal Turken in Rotterdam-Noord steeg scherp.⁶⁶

	1965	1975	(procenten)
Spanjaarden	65,2	19,6	
Turken	10,6	34,7	
Joegoslaven	1,3	17,9	
Portugezen	5,0	10,8	
Marokkanen	1,0	10,5	
Italianen	11,9	4,8	
Grieken	5,0	1,8	

Rotterdam groeide uit tot een multi-etnische stad. In 1978 vestigde zich de eerste islamitische moskee aan de Putselaan in Rotterdam-Zuid. Later, in 1980, werd een voormalig fabriekspand in Rotterdam-Noord gebruikt als moskee. De moskees voorzagen in een behoefte. Voorzover hulpverleners zich met opvang en begeleiding van buitenlanders bezighielden, lieten zij zich primair leiden door Nederlandse methodieken. Maar wat goed was voor Nederlanders bleek niet altijd te werken bij migranten. Turken en Marokkanen hadden individuele ondersteuning nodig terwijl het accent van het welzijnswerk juist kwam te liggen op groepswork, participatie en democratisering. De urgentie voor het voeren van een migrantenbeleid nam toe door de gezinsherenigingen die in het midden van de jaren zeventig in aantal groeiden. Veel gastarbeiders keerden niet meer terug naar het land van hun afkomst. Het ging nu om opvang, begeleiding, huisvesting, onderwijs en werkgelegenheid voor de herenigde gezinnen. De nadruk kwam te liggen op integratie met behoud van de eigen culturele identiteit.

De leefbaarheidsproblematiek kwam vooral aan de oppervlakte in de oude stadsbuurten van Rotterdam. Daar woonden kansarme en achtergestelde groepen 'aan de rafelrand', zoals KSGJ-medewerker Joop Simonse schreef in een studie over die buurten.⁶⁷ De kenmerken waren: een laag opleidings- en scholingsniveau, een laag beroepsniveau, veel werkloosheid, lage inkomens, slechte huisvesting en woonomstandigheden, verstoken blijven van hulp. In de jaren vijftig en zestig was de bevolkingssamenstelling nog tamelijk homogeen. Dat werd doorbroken door de komst van migranten. Tegen 1980 schommelde het percentage buitenlanders in enkele wijken

tussen de 25 en 30 procent. Dat werd als een inbreuk ervaren. Van samenleven en sociale samenhang was nauwelijks meer sprake. Met eigen familie, vrienden en burens hadden de bewoners nog het meest contact, daarbuiten was er bijna geen contact. Ongeveer 15 procent van de bewoners was in de wijk komen wonen omdat er familie woonde. De maatschappelijke participatie was bedroevend laag, de ontkerkelijking (50%) hoog en het imago van het club- en buurthuiswerk was niet best. Een opbouwwerker signaleerde dat bewoners op elkaar neer keken, 'ze willen niet samen in een groep en geven op elkaar af, veel bewoners beschouwen het clubhuis als een opvang voor asociale'. Veel bewoners zaten als het ware gevangen in hun leefomgeving. Zij hadden nauwelijks baat bij de vernieuwing en sanering van de wijken. Het principe dat iedereen recht had op een goed huis met een betaalbare huur was, ondanks het fenomeen huursubsidie, aardig maar weinig realistisch. In Crooswijk verdiende in 1978 bijna 89% van de kostwinners minder dan het modale inkomen.

ROTTEBOCHT

De sanering verliep niet zonder weerstand. De operatie dreigde te stranden op eendeloos lijkende en door tal van ruzies gedomineerde inspraakprocedures. Bewoners toonden weinig vertrouwen in het gemeentebestuur. Veel was op papier geregeld maar de bewoners herkenden zich nauwelijks in het beleid, zoals verwoord in de *Saneringsnota* (1969) en de *Structuurnota* (1972). Verantwoordelijk wethouder J. Jettinghof werd het mikpunt van kritiek. De rellen rond het Afrikaanderplein deden hem de das om. Het protest nam toe. Studenten, kunstenaars, club- en buurthuiswerkers wilden de leefbaarheid terug in de wijken. De Aktiegroep Het Oude Westen, een in 1970 opgerichte bewonersorganisatie, vervulde een voortrekkersrol in het protest. Het College van B&W liet de inmiddels beladen term 'sanering' vallen en sprak taalversluitend over 'stadsvernieuwing'.

De gemeenteraadsverkiezingen in 1974 veroorzaakten een verschuiving in de Rotterdamse politieke arena. De PvdA kreeg een meerderheid in de gemeenteraad: 24 van de 45 zetels. De PvdA kon getalsmatig de dienst uit maken. De oude generatie PvdA-bestuurders werd grotendeels vervangen door NieuwLinkse bestuurders. Onder aanvoering van burgemeester André van der Louw, de opvolger van Wim Thomassen, kreeg Rotterdam een stevige impuls. Van der Ploeg mocht als een van de weinigen blijven zitten als wethouder en kreeg 'stadsvernieuwing' in zijn portefeuille. Hij verlegde onmiddellijk de koers. In elf Rotterdamse wijken werden projectgroepen Stadsvernieuwing in het leven geroepen bestaande uit: een projectcoördinator, ambtelijke ondersteuning en vertegenwoordigers uit de bewonersorganisaties. Bewoners kregen volop gelegenheid tot inspraak. Het Oude Westen liep voorop. Samen met architecten maakten bewoners een reconstructieplan dat leidde tot gedeeltelijke nieuw- en verbouw van de wijk. Deze aanpak werd overgenomen door de andere buurten. In de roerige Afrikaanderwijk kwam de stadsvernieuwing niet verder dan wat opknappen. Het slopen van huizen vonden de bewoners geen goede zaak want de huur moest betaalbaar blijven. Aan het

begin van de jaren tachtig droogde het stadsvernieuwingsbudget door de economische recessie en bezuinigingen op. Het tempo moest omlaag en sommige buurten, vooral in Rotterdam-Zuid, konden voorlopig wachten op de opknapbeurt.⁶⁸

De sanerings- en stadvernieuwingsvirussen hadden ook enkele club- en buurt-huizen van de KSGJ geïnfecteerd. In Rotterdam-Noord roerde clubhuis De Boeg zich. Het clubhuis in het Oude Noorden ontpopte zich als een actief mobilisator van bewoners in het belang van de leefbaarheid en sanering van hun buurt, vooral bij de Rottebocht. Actievoeren met bewoners – een buurtgerichte werkwijze – behoorde nog niet tot het standaardrepertoire van de KSGJ. De problemen in het Oude Noorden waren groot. Bedrijven en vooral lossende en ladende vrachtwagens zorgden in de omgeving van de Zaagmolenkade en Zwaanshals voor veel overlast. De verkeersonveiligheid voor kinderen in de buurten van de scholen was niet gering. De Boeg voerde samen met ouders – veelal moeders die overdag beschikbaar waren – gesteund door de bewonersorganisatie, het wijkorgaan en de wijkagenten acties van onderop. Ze gingen protesterend de straat op en bestookten het stadhuis met brieven. De Boeg stond enigszins als anarchistisch bekend. De maatschappelijk werkers kraakten desnoods onder toezienend oog en met instemming van de wijkagenten huizen voor cliënten die geen dak boven het hoofd hadden of onder slechte woonomstandigheden leefden. De wijkagenten zagen in hun dagelijks werk wat sociaal verkeerd ging in de wijk. De huizen in de Rottebocht waren van een slechte kwaliteit.

De maatschappelijk werkers Roel Copier en Ron Seidler maakten tijdens huisbezoeken het nodige mee. De leuning in de trappenhuizen zaten niet vast en vol met splinters. De keukens waren meestal een smeerbende. ‘We voerden gesprekken met oom Piet over zijn huisvesting terwijl hij met de deur open zat te poepen op de wc. Ondertussen zaten de kinderen met een schaar in de rugleuning van de stoelen te porren waarin wij zaten, overigens zonder kwade bedoeling. Het gezin moest een ander huis krijgen. Daartoe zou een medewerker van volkshuisvesting eerst komen kijken of het gezin wel netjes leefde. Natuurlijk waren oom Piet en aanhang dan kansloos. Dus we hebben we tante Cor en de kinderen een dagje naar de speeltuin gestuurd en vervolgens samen met oom Piet het huis op orde gebracht. Zo kregen ze een ander huis.’

Bij weer andere cliënt ‘kreeg je koffie in een kopje waar je werkelijk niet uit durfde te drinken zo smerig. Tante Aaltje had een aapje in een kooi die telkens met zijn armen door de tralies heen je hemd van het lijf probeerde te scheuren. Eigenlijk waren we meer buurtopbouwwerkers dan maatschappelijk werkers’. Het lukte om wethouder Van der Ploeg zover te krijgen dat hij zelf in de Rottebocht poolshoogte kwam nemen. Uiteindelijk heeft dit geleid tot sloop en nieuwbouw. ‘De bewoners wisten dat ze weg moesten. Er zaten mensen onder – nomaden – die werkelijk hun hele leven lang van het ene naar het andere pand moesten verkassen omdat de woning telkens weer op de nominatie van sloop stond. Het waren niet de meest begaafde, beschaafde

en willige types. Menig ambtenaar, vooral van de Sociale Dienst, heeft tijdens een bezoek klappen gekregen of is de trap afgeschopt.' Daar hadden Roel en Ron geen last van omdat hun aanpak bestond uit een combinatie van actiegerichtheid in het belang van de bewoners en het daadwerkelijk individueel hulpverlenend. Ze zorgden bijvoorbeeld voor de *morning after pill* om ongewenste zwangerschap te voorkomen.

De bewoners van de Rottebocht leefden strikt in hun eigen omgeving. Ze kwamen niet over de vloer bij clubhuis De Boeg. Daarom werd een hoekpandje in de zeer nabije omgeving van de Rottebocht in gebruik genomen als buurtwinkel. Daar kwamen de bewoners wel naar toe en konden ze hun verhaal kwijt. Bij De Boeg stond collectieve bewonersondersteuning voorop. Inspraak was er een instituut. Samen met gemeenteambtenaren, bewoners, belangenorganisaties, externe deskundigen (TH-studenten en -bouwkundigen) werd gepraat, overleg gepleegd, werden plattegronden gemaakt en bouwtekeningen bekeken. Buiten de Rottebocht waren veel bewoners tamelijk mondig. Dat kwam door de aanwezigheid van politieke activisten. Er zaten door de wol geverfde actievoerders onder.

Martha Meijers, Heleen Brummel, Ron Seidler en Roel Copier oordelen: 'Deze communistisch sympathiserende actievoerders vonden natuurlijk dat wij niet hard en radicaal genoeg optraden tegen het gemeentelijk beleid, met name tegen PvdA-wethouder Van der Ploeg. Naar deze lieden hebben we onze oren nooit laten hangen. Het doel van De Boeg was de bewoners mobiliseren en op te laten komen voor hun belangen. Centraal stond: hoe krijgen we invloed op de woningcorporatie en de wethouder?'

Vanaf 1972 kwam het deelgemeentelijk bestel in enkele delen van Rotterdam op. De instelling in 1972 van drie rechtstreeks gekozen en van eigen bevoegdheden voorziene deelgemeenteraden in Charlois, Hoogvliet en Hoek van Holland leek een mijlpaal te zijn in het democratiseringsproces. Een belangrijk element hierin was de bewoners via inspraak bij welzijns- en wijkvraagstukken te betrekken. Het bleek een moeizame en tijdrovende exercitie te zijn. Veel bewoners hadden weinig op met deze, in hun ogen, nieuwlichterij. Er kwam nog wat bij. Tussen 1972 en 1984 trad vertraging op in de voortgang van het binnengemeentelijke decentralisatieproces. Dit had te maken met afstemmingsproblemen tussen deelgemeenten en bewonersorganisaties over de vernieuwing van hun wijken. Bij de opzet van binnengemeentelijke decentralisatie en de uitvoering van de stadsvernieuwing was vooraf geen rekening gehouden met de formele machtspositie die de deelgemeenten na hun instelling mochten bekleden. De samenwerking tussen bewonersorganisaties en de stedelijk aangestuurde projectgroepen Stadsvernieuwing verliep vlot maar die tussen bewonersorganisatie en het deelgemeentebestuur stroef.⁶⁹

VOORTDURENDE TRANSITIES

Het club- en buurthuiswerk in Rotterdam bleef in deze woelige periode niet onaangeroerd. Ook het gezins- en jeugdwerk van de KSGJ ontliet deze invloeden niet. De KSGJ moest met haar tijd mee. Transitie waren onvermijdelijk. Een eerste was de wisseling van de wacht aan de top van de KSGJ. Pater Kwanten besloot, na 32 jaar verantwoordelijk te zijn geweest voor het Sint Franciscus Liefdewerk, te stoppen. In mei 1970 nam hij afscheid en werd opgevolgd M.A. Kolster, hoofd van het jeugdzorgwerk in het Brabantse Helmond. Kolster was door Kwanten zelf opgezocht. Kolster was een goed katholiek ook qua familiebanden – dat stond in hoog aanzien bij Kwanten – en beschikte over een katholiek politiek netwerk (KVP), hij had ervaring met het jeugdwerk. Op afstand hield Kwanten na zijn afscheid nog een tijdje de vinger aan de pols. Conform de statuten bleef hij functioneren als voorzitter van het stichtingsbestuur van de KSGJ.⁷⁰

De directie van de KSGJ bestond uit Kolster, die algemene zaken en de externe vertegenwoordiging voor zijn rekening nam, en de adjunct-directeuren pater Naessens en Fransen, die respectievelijk verantwoordelijk waren voor de inhoudelijke kant en de financiën. De nieuwe KSGJ-directie trad aan in een bijzonder dynamische tijd en moest een nieuwe richting zien te vinden. De democratisering vereiste van de leiding een andere vorm van leiderschap dan die ten tijde van Kwanten. Daarenboven gingen de Rijksoverheid en de gemeente Rotterdam een sterke betrokkenheid tonen ten aanzien van de maatschappelijke bijdrage en betekenis van het welzijnswerk. Niet vergeten mag worden dat de KSGJ als één van grootste welzijnsinstellingen op het gebied van sociaal-cultureel werk in Nederland in het oog sprong. De KSGJ telde in 1972 zo'n 139 betaalde professionals plus nog eens 218 vrijwilligers. Het was onder andere de taak van Kolster om een nieuwe richting te vinden. Hij gebruikte daarvoor zijn contacten met de politiek en de landelijke welzijnskoepels. Zo confronteerden Kolster en Fransen op politiek niveau bijvoorbeeld de leden van de Tweede Kamer met de lastige en weinig doorzichtige bekostigingsproblematiek van het welzijnswerk. Gemeentebestuurders uit het buitenland werden tot verbazing van het stadsbestuur Rotterdam uitgenodigd om een kijkje te nemen in de clubhuizen van de KSGJ. Kolster kenmerkte zich als een rationeel afstandelijke bestuurder die weinig binding met de clubhuizen en met uitvoerend werkers aanging en wiens ambities meer leken te liggen op politiek terrein en op het onderhouden van externe contacten.

De toenmalige organisatiestructuur leek hiërarchisch te zijn maar de KSGJ werkte in de praktijk niet echt *top down*. De meeste clubhuizen beschikten over een behoorlijke autonomie.

Naar herinnering van de geïnterviewde oud-medewerkers was het Emmaplein de plek waar het salaris vandaan kwam en waar de financiële kaders werden bepaald: 'de subsidiestromen kwamen daar centraal binnen'. De ondersteuning vanuit de staf werd divers gewaardeerd. 'Sommige stafmedewerkers, zoals Joop Simonse, hadden verstand van zaken en inzicht in de problematiek

van teambegeleiding. Met hen kon je goed reflecteren op je werk. Er liepen ook stafleden rond waar je letterlijk niets aan had. Er zaten heuse leeghoofden tussen, studieboekgeleerden, die heel ver van de praktijk stonden.' Kortom, niet alle stafleden waren graaggeziene gasten. Daarentegen kan enige eigengereidheid sommige uitvoerend werkers niet worden ontzegd. 'Vergeet niet, wij waren behoorlijk doorgewinterd in ons vak en hadden in sommige opzichten het Emmaplein niet direct nodig.'

De contacten met de directie en de staf aan het Emmaplein bestonden uit jaarvergaderingen, werkbezoeken, supervisie van stafleden, vormingstrainingen, organiseren van cursussen pedagogiek en psychologie. Al leek het Emmaplein voor sommige uitvoerend werkers ver af te staan voor de teamleiders was dit geenszins het geval. De KSGJ-beleidsraad was zowel inhoudelijk als in voorwaardescheppende zin van betekenis voor het functioneren van de clubhuizen. In deze maandelijks beleidsraad van teamleiders en directeuren werden alle beleidsterreinen met elkaar besproken. De lat werd door het stichtingsbestuur hoog gelegd, soms hoger dan enkele clubhuizen waar konden maken. In bedrijfseconomisch opzicht werd een open maar tegelijkertijd een geleid financieel beleid gevoerd. Daar hadden sommige teamleiders moeite mee, want in de beleidsraad werd meteen duidelijk welk clubhuis er financieel een potje van maakte met welke nadelige gevolgen voor de andere clubhuizen.

De tweede transitie was een noodzakelijke fundamentele wijziging van de inhoud en aanpak van het uitvoerend werk.⁷¹ Eind 1970 constateerde Kolster dat 'het merendeel van onze werkers niet (is) toegerust voor het leveren van kwaliteitswerk'. Vooral in het sociaal-cultureel werk en crèchewerk beschikte een meerderheid van de uitvoerend werkers niet over de vereiste competenties. 'In het verleden is vooral de nadruk gelegd op de kwantitatieve groei van de stichting met te weinig nadruk op de kwaliteit van het werk, waardoor onduidelijkheid ten aanzien van de realisatie van doelstellingen moest optreden.' Het club- en buurthuiswerk zat feitelijk aan de grens van zijn deskundigheid: 'Clubjes draaien, eventueel met een maatschappelijk werkster paraat om probleempjes op te lossen en op zijn best dan ook nog een crèche beschikbaar (...)' was niet voldoende. Het ouderwetse aanbodgerichte werken, 'we doen een aantal dingen en je kunt komen of wegblijven', moest van de baan. De tijd was voorbij dat de beroepskracht bepaalde wat er gebeurde in het clubhuis. Werken in de trant van 'hier zijn we, kom naar ons toe' was *not done*. Bewoners waren mondiger geworden en wensten mee te denken. Vraaggericht werken werd het parool. Bovendien behoorde het clubhuiswerk ten goede te komen aan de gehele bevolking en niet alleen aan de bezoekers. Kolster oefende hiermee forse kritiek uit op de professionaliteit van zijn medewerkers. Daar maakte hij geen vrienden mee. Stichtingsvoorzitter Kwanten schreef in zijn dagboek 'het rommelt (...) tussen staf en directie'.⁷²

Een derde transitie was dat de KSGJ evenals andere organisaties te maken kregen met financiële moeilijkheden. *De Volkskrant* schreef op 12 januari 1971 met dikke letters: 'Rotterdamse clubhuizen met sluiting bedreigd. KSGJ kampt met hoge financiële tekorten (half miljoen) waardoor alle 17 afdelingen misschien

moeten sluiten'. Zowel in 1969 als in 1970 moest de KSGJ het boekjaar met een nadelig saldo afsluiten. Het zag er niet hoopgevend uit. Een prognose voor 1971 wees uit dat een exploitatietekort van een kwart miljoen gulden en een liquidatietekort van een half miljoen gulden te wachten stonden. Alleen wanneer de Rijksoverheid en de gemeente Rotterdam bereid waren de personeelslasten en huisvestingskosten voor 100% te vergoeden, kon het club- en buurthuiswerk worden behoed voor een ondergang. De personeelslasten waren sinds 1965 met 85% gestegen terwijl het eigen inkomen van de KSGJ niet was toegenomen.

Frans Fransen: 'Eigenlijk had de KSGJ bij het ontstaan in 1969 op een haar na een falliete boel overgenomen. Onder Kwanten was het gezins- en jeugdwerk uitgedijd zonder dat de financiën gelijke tred hadden gehouden. Er was door aankoop van panden overgeïnvesteed. Om salarissen uit te keren moest een beroep worden gedaan op de subsidie op afschrijvingen. Toen de KSGJ los kwam te staan van de Congregatie verviel een niet geringe inkomstenbron. De paters stonden netjes op de loonlijst maar hun salarissen kwamen terecht in de pot van het klooster. Het klooster stortte een deel van het geld als gift terug in de stichtingskas van Sint Franciscus Liefdewerk. Dat verviel toen de Congregatie zich terugtrok uit de KSGJ. Het was bovendien een tijd van de extreme loonexplosies met salarisverhogingen van 10% per jaar. De subsidie die de KSGJ ontving voor de dekking van de salarislasten hield hiermee geen gelijke tred.'

Het gaf aanleiding tot een diepgaand beraad omtrent de mogelijkheden tot sanering. Bezuiniging over de hele linie van het uitvoerend werk, de kaasschaafmethode, was geen optie. Dat zou leiden tot uitholling van de diverse werksoorten in de clubhuizen. Een mogelijke oplossing was een aantal clubhuizen op te heffen en de uitgaven van de overblijvende afdelingen te beperken om het evenwicht tussen inkomsten en uitgaven te herstellen. Voorgesteld werd zes clubhuizen weg te saneren, de inkoop van gebruiksgoederen voor één jaar te stoppen, de huisvestingskosten te halveren, het onderhoud van de gebouwen te beperken en enkele kamphuizen af te stoten. Alle overblijvende clubhuizen zouden aan een strikt uitgavenbeleid worden onderworpen. De KSGJ legde het saneringsplan aan minister Klompé en wethouder Van der Ploeg voor. Het ministerie van CRM vond het plan niet ver genoeg gaan en eiste reorganisatie en grondige doorlichting van alle club- en buurthuizen in Rotterdam.⁷³

De politieke bemoeienis met het financiële reilen en zeilen en de organisatie van club- en buurthuizen nam toe. Het club- en buurthuiswerk kwam langzaam in de greep van het gemeentebestuur. Wethouder Van der Ploeg drukte zijn stempel op het welzijnsbeleid. Zijn ambtenaren gingen de clubhuizen vaker en intensiever controleren. Zo hadden consulenten eind 1969 en begin 1970 geconstateerd dat gedurende de kerstvakantie enkele clubhuizen van de KSGJ twee tot drie weken waren gesloten. De wethouder vroeg opheldering en wenste een overzicht van de programma's, inzicht in de werktijden en de vakantieregeling. Van der Ploeg kondigde tevens aan

een onderzoek in te stellen naar de omvang van de werkzaamheden van de jeugdleiders. 'Zij die niet genoeg werk hebben, zullen worden ontslagen. Clubhuizen die niet een voldoende aantal jeugdigen hebben zullen krachten moeten missen'.⁷⁴ Nadien mengde de wethouder zich nog een aantal keren in het functioneren van de clubhuizen. Ondanks de stekeligheden liet Van der Ploeg de KSGJ niet vallen.

Ondertussen voerde Fransen, ondersteund door SALCO, gesprekken op het ministerie van CRM en pleitte voor structurele financiële ondersteuning in de salariskosten. 'Na een schorsing van het overleg die twee uur duurde kwam de minister terug met de mededeling dat er geld bij kwam en dat de gemeente Rotterdam hetzelfde deed.' Daarmee voorkwam CRM uiteindelijk een faillissement van het gezins- en jeugdwerk. Met dit behaalde succes, de aanpassing van de subsidieregeling, werd een trend ingezet waarvan het gehele club- en buurt huiswerk in Nederland profiteerde. Immers de regeling gold niet uitsluitend voor de KSGJ. De rijkssubsidie voor de personeelskosten werd verhoogd en gemeente Rotterdam volgde de Rijksoverheid daarin.⁷⁵

RICHTING EN STUUR

Het kiezen van een nieuwe richting was niettemin onontkoombaar. Het gezins- en jeugdwerk dreigde stuurloos op de golven van het lokale welzijnsbeleid in Rotterdam rond te gaan dobberen. De eerste aanzetten voor die koers waren al 1970 en 1973 gegeven in de notitie *Kwaliteitsnormen voor het bijzonder Jeugdwerk* en het rapport *Normen voor het clubhuiswerk van de KSGJ*. De KSGJ was net als vele andere organisaties zoekend naar het eigene en het wezen van het clubhuiswerk. Het werd een speurtocht die enige tijd duurde en in 1976 uitmondde in het rapport *Richting en Stuur*. De buurt- en wijkgerichte aanpak kwam in de schijnwerpers te staan. De KSGJ koos nadrukkelijk voor kansarme, onmachtige en maatschappelijk geïsoleerde wijkbewoners die in hun deelname aan de samenleving werden belemmerd. Voor deze groepen wilden de clubhuizen een zinvolle voorziening zijn met als doel de ontplooiingskansen en participatie van bewoners te vergroten en bij te dragen aan de opvoeding van jeugdigen. Democratisering stond hoog aangeschreven. Inspraak en medezeggenschap van wijkbewoners zouden leiden tot kwaliteitsverbetering van de welzijnsvoorzieningen. Met en door bewoners werd gewerkt 'aan de eigen mogelijkheden om vorm te geven aan leven en samenleven'. De deelnemers bepaalden de richting, de voortgang en het tempo. Niet de prestatie of het product stonden centraal maar het *effect* van het met elkaar bezig zijn. Het sociaal-cultureel werk, het maatschappelijk werk, het crèche-werk, het pastoraal en het buurtopbouwwerk dienden zoveel mogelijk samen op te trekken.⁷⁶ Dit was de richting waarheen de KSGJ wenste te gaan. De ervaringen met deze nieuwe aanpak waren echter niet onverdeeld gunstig.

De democratisering van 'onderop' pakte minder hemelbestormend uit, oordelen oud-werkers van de KSGJ. In clubhuis Ricardo moesten volwassenen weinig hebben van democratisering. Gespreksavonden daarover stelden wei-

nig voor, het werkte niet. Met jongeren wilde het nog enigszins lukken in de betekenis van 'hoe wil je dat en hoe gaan we dit met elkaar organiseren'. Er ontstonden buurthuisraden waarvan beroepskrachten, buurtbewoners en vrijwilligers deel uitmaakten. Maar, 'zo'n Poolse Landdag werkte voor geen cent'. De democratisering in clubhuis De Bark schoot ver door: 'de schoonmaakster zat de teamvergadering voor'. Clubhuis De Ronde hield de overdreven democratiseringstendens buiten de deur: 'zaken uitsluitend van onderop veranderen was een volstrekte illusie. Zoiets gaat nooit en te nimmer zonder hulp van een middenkader'.

Het samen optrekken van de werksoorten had de nodige voeten in de aarde. Daar werd in verschillende clubhuizen al dan niet met succes mee geëxperimenteerd. Het maatschappelijk werk ging werken met groepen in plaats van individueel en het draaide mee in vrijwel alle andere activiteitengroepen. Paul Bergmans weet nog dat de overgang van autonoom naar integraal werken moeite kostte. Iedere beroepskracht had zijn eigen professionele benadering en invalshoek. 'Er moest ineens worden samengewerkt. Het klassieke team werd deels vervangen door een 'gedemocratiseerd team'. Dit betekende veel vergaderen en overleggen.' Heleen Brummel: 'Het succes van integraal werken hing ervan af of er een persoonlijke 'klik' bestond of ontstond tussen de karakters van de uitvoerend werkers'.

Terwijl de KSGJ bezig was met haar speurtocht naar nieuwe richtingen en sturing, besloot het gemeentebestuur het beheer en de financiering van de wijkwelzijnsvoorzieningen op een andere leest te schoeien. Dat wil zeggen via een democratische wijkwelzijnsplanning. Het besluit riep weerstand op. In 1976 werd het verzet gebundeld in het Breed Comité Welzijnswerk (BCW). Naar het oordeel van dit BCW monopoliseerde de gemeente het welzijnswerk. Het werk raakte in de ban van een door de politiek en ambtenaren geregisseerde en gedomineerde planning. Het comité was ervan overtuigd dat bewoners weinig in de melk te brokken kregen. Bewoners mochten dan wel over welzijn in de wijk meepraten maar feitelijk was de inspraak een wassen neus. BCW koos nadrukkelijk partij voor de clubhuizen. Zij spanden zich immers tot het uiterste in om zoveel mogelijk bewoners te bereiken en te prikkelen tot participatie. Het was een moeizame bezigheid. De problemen waren in Rotterdam complex. Door de toestroom van Surinamers, na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975, en later van Antillianen, veranderde de bevolkingssamenstelling in sommige wijken opnieuw. Een nijpende kwestie bleef de erbarmelijke kwaliteit van de woningen. Clubhuiswerkers werden geconfronteerd met de gevolgen van de stadsvernieuwing: herhuisvesting van bewoners en onbetaalbare huren. Daarbovenop stapelde zich de werkloosheid onder jongeren. De clubhuizen poogden de jongeren te helpen en te stimuleren door programma's te bieden die aansloten bij hun niet al te bemoedigende leefsituatie. De club- en buurthuizen in Rotterdam worstelden permanent met een gebrek aan middelen. Uit berekeningen bleek dat de kosten explosief waren gestegen. Ter illustratie enkele door BCW gepresenteerde activiteitenkosten van zes KSGJ-clubhuizen:

	1974	1978	(guldens)
Clubhuis 1	9.287	29.981	
Clubhuis 2	13.043	9.159	
Clubhuis 3	9.929	30.017	
Clubhuis 4	9.317	24.296	
Clubhuis 5	15.119	30.391	
Clubhuis 6	18.591	37.957	

Veel welzijnsinstellingen zagen zich gedwongen inkomsten te verwerven via barverkoop, door grootschalige recreatieve activiteiten te organiseren en een hogere eigen bijdrage te vragen aan de deelnemers. Voor vrouwengroepen en onderwijsachtige activiteiten – volwasseneneducatie en alfabetisering – waren nog subsidiepotjes beschikbaar. Veel zoden zetten deze gelden niet aan de dijk. Machteloosheid leek toe te slaan. Het besef drong door dat de buurthuizen genoodzaakt waren tot samenwerking. Tot dan toe was er niet veel samenhang en samenwerking geweest tussen de diverse instellingen binnen een en dezelfde wijk. Wilden ze uit de greep van de politiek komen en het stuur zelf in handen houden, dan was samengaan op stedelijk- en wijkniveau onvermijdbaar.⁷⁷

ONTGOOCHELING

De economische recessie tastte het geloof en vertrouwen in de maakbaarheid, planning en beheersing van de samenleving danig aan. Nederland verkeerde in een crisistemming. De overheidsfinanciën stonden er treurig voor: het financieringstekort en de staatsschulden liepen schrikbarend op evenals het aantal werklozen. Er werd gesproken van stagnatie en zelfs afbouw van de verzorgingsstaat. Bezuinigingen stonden op de stoep. Van de Kaderwet Specifiek Welzijn kwam weinig terecht. De bedoeling van deze wet was de wirwar aan subsidieregelingen te bundelen en het welzijnsbeleid in handen te geven van de provincies en de gemeenten. Op aandringen van staatssecretaris W. Meijer (PvdA) was in 1976 een fusieproces op gang gekomen tussen de landelijke welzijnskoepels. In 1978 leidde dit tot het opgaan van SALCO in GAMMA. In 1979 werd de rijksbijdrageregeling Sociaal Cultureel Werk ingevoerd waarin tal van subsidieregelingen waren ondergebracht. Om in aanmerking te komen voor een rijksbijdrage dienden provincies en gemeenten een meerjarig welzijnsplan op te stellen. Veel verder kwam het niet met de Kaderwet Specifiek Welzijn. Er was ondertussen een strijd over het nut van deze wet losgebarsten. Gevreesd werd voor bureaucratische rompslomp en de kritiek luidde dat het welzijnsbeleid niet dichterbij de mensen kwam.

Uit nog andere hoek werd de aanval op het welzijnswerk ingezet. Het waren vooral spraakmakende sociologen en filosofen die het uit zijn jasje gegroeide welzijnsbestel op de korrel namen. Naast Bram Peper, Kees Schuyt en Paul Kalma lieten Herman Vuijsje en Hans Achterhuis in opzienbarende publicaties van zich horen. In 1977 verscheen Vuijsjes boek *Nieuwe Vrijgestelden* met de ondertitel *De*

opkomst van het spijkerpakkenproletariaat. Daarmee doelde de auteur op sociale wetenschappers en welzijnswerkers die zich op kosten van de gemeenschap richtten op de behartiging van de belangen van sociaal zwakkeren. Het waren progressieve in spijkerpak gehulde wereldverbeteraars die zich met vage en oncontroleerbare dingen bezighielden. Hun resultaten en prestaties waren nauwelijks meetbaar. Achterhuis deed er een schepje bovenop. In *De markt van welzijn en geluk* (1979) haalde Achterhuis scherp uit naar het zijns inziens perverse karakter van het welzijnswerk met de boodschap 'hoe meer welzijnswerkers en instellingen er zijn, hoe meer welzijnsnood geschapen wordt'. De hulpverlening was doorgeschooten en gemonopoliseerd door beroepskrachten. Er was een spectaculaire markt ontstaan waar veel geld aan 'welzijn en geluk' werd verdiend. Zij die in welzijn en geluk handelden, schiepen steeds weer nieuwe behoeften en maakten de mens almaar afhankelijker van nog meer hulp. Er leek geen eind te komen aan de stroom van kritiek op het welzijnswerk. In 1982 kraakte de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) harde harde noten over het welzijnsbeleid. Tot bevreemding van de WRR bleken termen en criteria als 'doelmatigheid' en 'doeltreffendheid' nauwelijks te bestaan binnen de welzijnssector.⁷⁸

Deze aanvallen haalden het welzijnswerk fors onderuit en raakten het ministerie van CRM in de haarvaten. Onder het kabinet-Lubbers I (CDA/VVD) verdween CRM. Daarvoor in de plaats kwam het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid & Cultuur (WVC). Het departement kreeg tot taak de welzijnswereld flink op te schudden. Onder aanvoering van minister Elco Brinkman (CDA) startte een proces van herverdeling van publieke taken. De discussies gingen nu over de onbetaalbaarheid van de verzorgingsstaat, het passief en afhankelijk maken van burgers door het bieden van uitgebreide welzijnsarrangementen, de onbeheersbaarheid van de bureaucratie, regelzucht enz. Brinkman pleitte voor een 'zorgzame samenleving' in plaats van een verzorgingsstaat. Zijns inziens waren de overheid noch het welzijnswerk in staat de burger te helpen bij zijn individuele ontplooiing. Ze konden hooguit randvoorwaarden scheppen. Afhankelijkheid zag Brinkman als het grootste knelpunt. Daarmee werd het passief en calculerend gedrag van de burger in de hand gewerkt. Vermindering van zorgvoorzieningen, versterking van zelfredzaamheid, herschikking van collectieve en individuele verantwoordelijkheden waren nodig en zouden zijns inziens op de duur meer solidariteit teweeg brengen.

Het kabinet-Lubbers zette zwaar in op een 'terugtrekkende overheid' en een verdere decentralisatie van het welzijnsbeleid naar de gemeenten. De Kaderwet Specifiek Welzijn werd door Brinkman in 1983 ingetrokken. Op de achtergrond speelde mee dat de Kaderwet te zeer verbonden was aan het linkse kabinet-Den Uyl.⁷⁹ Omdat de crisis en de werkloosheid bleven aanhouden werd radicaal gesnoeid in de overheidsuitgaven. De broekriem moest worden aangehaald. In 1984 telde Nederland ruim 800.000 werklozen, vooral lageropgeleiden en buitenlandse werknemers. De bezuinigingsoperatie ging gepaard met efficiency-kortingen. Gedacht werd dat de uitvoering van welzijnsregelingen door de provincies en gemeenten goedkoper kon worden gedaan. De welzijnssector, vooral het sociaal-cultureel werk, ondervond de bezuinigingsdrift aan het lijf.

BOA CONSTRICTOR

De verbouwing van de verzorgingsstaat had tot gevolg dat het welzijnsbeleid onder verantwoordelijkheid en de planningsmachinerie van de lokale overheid kwam te staan. De rijksbijdragen voor de kinderdagverblijven, het bejaardenwerk, het maatschappelijk werk en het sociaal-cultureel werk werden vanaf 1976 door de Rijksoverheid meer en meer beschikbaar gesteld aan de gemeenten die vervolgens zelf moesten zorgen voor de verdeling onder lokale welzijnsvoorzieningen. Om voor die rijksbijdragen in aanmerking te komen moesten gemeenten een 'welzijnsplan' opstellen met een looptijd van vier jaar plus inhoudelijke programma's voor de duur van telkens één jaar. De aanvragende gemeente diende daarnaast te beschikken over een inspraak- en subsidieverordening. Het vierjarenplan moest een beschrijving omvatten van de sociale realiteit: een inventarisatie van de aanwezige welzijnsvoorzieningen, een omschrijving van het welzijnsbeleid en – niet onbelangrijk – de wensen die onder bewoners leefden.⁸⁰

Vanaf hetzelfde jaar waren in Rotterdam wijkwelzijnsgroepen gestart, samengesteld uit gebruikers van de voorzieningen en vertegenwoordigers van de instellingen zelf. Het was hun taak de inventarisatie uit te voeren, de samenwerking te stimuleren plus suggesties te doen voor de inzet van de middelen. Dit moest uitmonden in een jaarlijks wijkwelzijnsprogramma. Dat bleek niet vlekkeloos te verlopen. De klachten waren niet van de lucht. Het Breed Comité Welzijn vond dat het planningsysteem uniformiteit in de hand werkte. De leden van de wijkwelzijnsgroepen hadden in de meeste gevallen geen ervaring. Ze neigden voorbij te gaan aan de werkelijke belevingen en behoeften van de wijkbewoners. De energie werd opgeslorpt door formele procedures. De voorzitters van de wijkwelzijnsgroepen, meestal beroepsvergaders, bleken te domineren bij het maken van de keuzes. BCW vroeg zich af of deze manier van democratische wijkplanning de meest geschikte was. De gemeente hield er naar het oordeel van BCW een opgelegde bureaucratische planning op na. Het perste de bewonersorganisaties in een niet-gewenst keurslijf. Vóór de invoering van de wijkwelzijnsplanning organiseerden bewoners zich rond concrete wijkproblemen. Bewoners zochten met behulp van bewonersorganisaties zelf naar een oplossing van hun problemen.⁸¹

Wijkwelzijnsplanning was, volgens een oud-staffunctionaris van de KSGJ, een instrument waarmee de gemeentepolitiek van Rotterdam, vooral de PvdA, het welzijnswerk in de tang probeerde te krijgen. In enkele stadswijken heerste een soort anarchie. Er werd strijd geleverd tussen enerzijds de PvdA die graag invloed op de wijken wilde hebben, en anderzijds meer progressieve 'linkse' groeperingen, het opbouwwerk met de bewonersverenigingen aan hun zijde die meer voor zelfbestuur waren. Hier wensten de bestuurders aan de Coolsingel een eind aan te maken. Het opbouwwerk was in het kader van de herstructurering sterk stedelijk georganiseerd. Het was een apart circuit. 'Formeel waren de bewoners de opdrachtgevers van het opbouwwerk, in werkelijkheid was het andersom. De opbouwwerkers vertelden de bewoners wat

zij moesten doen en hoe. De politiek werd bestookt met allerlei acties. Het opbouwwerk was destijds de verborgen macht van het welzijnswerk.’ De deelgemeenten en wijkwelzijnsplanning leverden niet altijd nadelen op. ‘In Hoogvliet pakte het’, aldus Erik Trinconi, ‘de eerste jaren gunstig uit omdat de deelraadsleden nog leken waren op welzijnsgebied. Zij hadden niet veel kaas gegeten van sociaal-cultureel werk, opbouwwerk en welzijnsplanning.’ Door hun opgebouwde expertise konden De Rotonde en andere clubhuizen invloed uitoefenen op de verdeling van de subsidies in Hoogvliet. ‘Wij zaten dicht bij het vuur, bovendien was de veronderstelde zeggenschap van bewoners bij de wijkwelzijnsplanning minimaal. We wisten toentertijd veel projectsubsidies binnen te halen. Dat ging tot 1983 goed, daarna was het afgelopen met de gein.’

Als een boa constrictor kreeg het gemeentebestuur het welzijnswerk in een langzaam verstikkende greep. Vanaf 1970 was de reorganisatie van het club- en buurthuiswerk in Rotterdam al regelmatig onderwerp van gesprek geweest. De boot werd ook door de KSGJ afgehouden omdat de directe urgentie nog ontbrak. De doorzettende economische recessie dwong echter tot het nemen van bezuinigingsmaatregelen.

In 1974 was de driehoofdige directieformatie van de KSGJ door het vertrek van Naessens teruggebracht tot twee directieleden. Twee jaar later, in 1976, verliet Kolster de KSGJ. Fransen volgde hem op als algemeen directeur en begin 1977 werd P.M.D. Daeter als tweede directielid benoemd. Het aantrekken van nieuw personeel werd lastiger omdat het gemeentebestuur begon te knagen aan de subsidiabele formatieplaatsen van het club- en buurthuiswerk in Rotterdam. De mogelijkheid tot reorganisatie en fusie werd nauwgezet onder de loep genomen. Een gemengde commissie samengesteld uit het buurt- en clubhuiswerk en de gemeentelijke overheid ging hier onderzoek naar doen want een eventuele reorganisatie moest leiden tot een kwaliteitsimpuls van het uitvoerend werk in de clubhuizen. In 1978 besloten de stedelijke organisaties voor het club- en buurthuiswerk – Stichting Ankerclubhuiswerk, Stichting Clubhuizen De Jeugdhaven, Stichting voor Gezin en Jeugd, de KSGJ en de Vereniging Rotterdams Centrum voor Sociaal-Cultureel Vormingswerk – een gezamenlijke besturenraad te vormen. Zij achtten het verstandig het heft in eigen hand te houden en zelf oplossingen aan te dragen. Dat was beter dan wachten op wat er zou gaan gebeuren. De besturenraad achtte daarbuiten *commitment* van het gemeentebestuur van belang. Benadrukt werd dat een reorganisatie alleen succesvol ten uitvoer kon worden gebracht met steun van het gemeentebestuur.⁸²

CLUBHUISWERK OP DE SCHOP

Zes stedelijke organisaties op het terrein van gezins- en jeugdwerk gingen een lastig en ingewikkeld overlegproces in dat moest leiden tot fusie en reorganisatie van het club- en buurthuiswerk. Het waren organisaties met een eigen ontstaans-

geschiedenis, een eigen organisatiestructuur, een eigen werkcultuur plus een eigen levensbeschouwelijke achtergrond. In september 1978 startte het proces. In drie deelgebieden in Rotterdam – Hoogvliet, Feijenoord en het Oude Westen – verdiepten de daar aanwezige clubhuizen zich in de vraag hoe het uitvoerend werk binnen en tussen de clubhuizen anders kon worden georganiseerd.⁸³

In maart 1979 verscheen een rapportage over het lopende reorganisatieproces in Hoogvliet, Feijenoord en het Oude Westen. Er kwamen meer knelpunten en vragen boven drijven dan antwoorden en oplossingen. Verantwoordelijk wethouder R.H. den Dunnen reageerde teleurgesteld. Hij sprak zijn zorgen uit over de voortgang en het tempo. Tegen augustus 1980 hoopte het gemeentebestuur de reorganisatie van de club- en buurthuizen te hebben afgerond. Den Dunnen wenste meer bruikbare informatie te ontvangen over de reorganisatie van het club- en buurthuiswerk evenals over het al dan niet voorbestaan van de stedelijke steunfuncties op sociaal-cultureel gebied. Zoniet dan kwam hij zelf met een voorstel. Geschrokken ging de besturenraad aan de slag. Er moesten snel voorstellen en argumenten komen, aangezien het gemeentebestuur het voornemen had de stedelijke steunfuncties te decentraliseren naar de wijken (deelgemeenten).

In augustus 1979 volgde een nieuwe rapportage. Duidelijk kwam nu naar voren dat de basis van het buurt- en clubhuiswerk in de wijken lag. De clubhuizen behoorden in te spelen op situaties en behoeften in de wijken. Daarom dienden bewoners, bezoekers en belanghebbende instanties bij de besluitvorming en planning te worden betrokken. Het clubhuiswerk leende zich bovendien prima voor wijkwelzijnsplanning, zo luidde plots het standpunt. Het behoud van stedelijke steunfuncties bleef noodzakelijk voor ontwikkeling, beleidsvorming, middelenvoorziening en deskundigheidsbevordering. Decentralisatie van deze steunfuncties zou leiden tot verzwakking van het inhoudelijk clubhuiswerk. Immers, wijkoverstijgende knelpunten en vraagstukken binnen het sociaal-cultureel werk konden dan niet meer goed worden op- en aangepakt.

Tijdens een overleg met de gemeentelijke afdeling Jeugdzaken en Vormingswerk bleek voor de besturenraad dat zelfs deze argumenten op weinig politiek-bestuurlijke steun en sympathie konden rekenen. Het argument was dat het ministerie van CRM de gemeente Rotterdam één bedrag uitkeerde voor het welzijnswerk. Het departement stelde voor de verdeling van het budget over de wijken in Rotterdam harde en moeilijk beïnvloedbare eisen die weinig ruimte lieten voor het intact laten van stedelijke steunfuncties.⁸⁴ De besturenraad probeerde nog te redden wat er te redden viel maar veel soelaas zou het niet bieden. De reorganisatie kwam, onder druk van bezuinigingen, als een onverbidde storm op het Rotterdamse club- en buurthuiswerk af. Wat men ook deed of voorstelde, het kon het gemeentebestuur niet vermurwen. Een gedecentraliseerde wijkaanpak en wijkwelzijnsplanning waren onvermijdelijke realiteiten.⁸⁵

DOOR DE BRIL VAN DE WERKERS

De vraag dringt zich op hoe de professionals binnen de clubhuizen van de KSGJ de veranderingen en effecten op hun werk ondergingen. Zij werden dag in dag uit geconfronteerd met het wel en wee van de buurtbewoners en bezoekers van het clubhuis. Armoede en kansenachterstanden waren duidelijk zichtbaar in de wijken. De opgave was bewoners en bezoekers bewust te maken van hun situatie en ze te activeren. Het clubhuiswerk oriënteerde zich op het betrekken van bevolkingsgroepen en ze leren controle te krijgen over hun eigen leefsituatie. Het kwam neer op mobilisering, machtsvorming en emancipatie van onderop. Hoe dat in zijn werk ging verschilde per werksoort.

Het crèche- en peuterwerk

Het peuterwerk was in de loop van de tijd complex geworden. Het ging meer dan alleen om het simpel opvangen en verzorgen van peuters wier ouders overdag werkten of om andere reden hun kind naar de peuterzaal brachten. In de clubhuizen was het peuterwerk onlosmakelijk verbonden geraakt met het ouderwerk. De opvoeding en gezondheid van de peuter, de positie en rol van de ouders als opvoeders waren wezenlijke componenten geworden van het crèche- en peuterwerk. Ouders werden gestimuleerd te participeren in clubhuis- en buurtactiviteiten en deel te nemen in ouderraden van scholen. De crèche- en peuterleidsters hadden het er niet eenvoudiger op gekregen.

De kinderopvang kende een vast stramien: 'Om 9.15 uur begonnen we en we stopten om 16.00 uur. De kinderen bleven tussen de middag over en sommigen sliepen in de crèche. Een groep bestond uit 18 kinderen. Structuur geven was het belangrijkste. De ochtend begon met zingen, voorlezen en spelletjes daarna mochten de peuters zelf kiezen wat ze wilden doen, bijvoorbeeld knutselen. De crèche- en peuterleidsters observeerden het gedrag van de kinderen. Eén keer per veertien dagen kwam een pedagoog met ons de observatierapporten doornemen en gaf advies hoe om te gaan met de kinderen. Via sociale indicatie kwamen de kinderen binnen. Dat wil zeggen een maatschappelijk werker ging eerst poolshoogte nemen van de thuisituatie, schreef een rapport en op basis daarvan werd al dan niet besloten tot plaatsing. Met de maatschappelijk werker werden tussen de middag de problemen van het gezin en het kind doorgesproken. We maakten tijdens huisbezoeken bizarre dingen mee. Een moeder die niet kon koken. Het lukte haar niet, zelfs niet toen we het haar probeerden te leren. De kinderen sliepen allemaal in haar bed. Er liepen een stuk of wat honden rond. Vrij regelmatig kwamen mannen bij haar over de vloer. Dat moet geen beste indruk hebben gemaakt op de kinderen. Uiteindelijk hebben we de voogdij ingeschakeld om de kinderen uit huis te plaatsen. Een tijdje later kwamen we moeder weer tegen, ze was zwanger. In uiterste nood heb ik in overleg met de maatschappelijk werker wel eens kinderen meegenomen naar mijn huis. Je moest toch wat met sommige van die zeltjes'.

Het contact met de ouders op de crèche bestond veelal uit een praatje bij de deur bij het wegbrengen en ophalen van de kinderen. Een keer per maand was er een koffieochtend. De bedoeling daarvan was de betrokkenheid van de moeders, soms vaders, te vergroten. Ze werden in contact gebracht met elkaar en met activiteiten in het clubhuis. Dankzij de zomerkampen konden de kinderen even aan de soms benarde leefsituatie van thuis ontsnappen. Sommigen zaten bijna altijd binnen.

Een peuter- en crècheleidster had op haar crèche enkele Turkse kinderen. Een probleem was dat de ouders meestal hun kinderen voor opvoeding, geloof en scholing tijdelijk wilde terugsturen naar oma en opa in Turkije. 'Daar voerden wij met de ouders gesprekken over, we voorzagen problemen wanneer de kinderen na een paar jaar zouden terugkeren in Nederland. Het was praten, praten, praten en wijzen op de consequenties. Helpen deed het niet echt. Wat opviel tijdens huisbezoeken was dat Turkse ouders over het algemeen strenger waren voor hun kinderen dan Nederlandse ouders. De kinderen hadden in tegenstelling tot Nederlandse kinderen nauwelijks tot geen speelgoed, voorlezen deden pa en ma niet. Dat was niet best voor de (taal)ontwikkeling van het kind.'

Sociaal-cultureel werk

Het sociaal-cultureel werk hield zich met een reeks van activiteiten bezig en had van doen met een diversiteit aan deelnemers. De problemen, behoeften en wensen van de bezoekers varieerden naar aard en inhoud. De sociaal-cultureel werker moest van veel markten thuis zijn en over een forse dosis vaardigheden en methoden beschikken om bewoners en bezoekers naar tevredenheid te kunnen bedienen. De werkers waren een soort duizendpoot. Onderwijs, scholing en vorming van volwassenen (volwasseneneducatie), vooral van vrouwen (Vrouwen Oriënteren zich in de Samenleving/VOS), kregen een belangrijke plek in het takenpakket van de sociaal-cultureel werker.

Een voormalig sociaal-cultureel werkster bij De Ronde: 'Vrouwenwerk en volwasseneneducatie werden steeds belangrijker. Er zaten heel wat huisvrouwen overdag 'opgesloten' in huis. Ze kwamen in aanraking met het clubhuis via de crèche en de peuterspeelzaal. De vrouwen kregen zo contact met elkaar. Met een zekere schroom en aanvankelijk een schuldgevoel – ze hoorden immers als huisvrouw thuis te zitten – deden ze mee aan activiteiten als een koffieochtend. Sommigen hadden nog nooit in hun leven een giro ingevuld. Ze hunkerden naar ontwikkeling en scholing. Er zaten slimme vrouwen onder. Zo ontstonden cursussen als 'Ouders op Herhaling', 'Open School' en activiteiten als leren lezen en schrijven (alfabetisering). Het lesmateriaal ontwikkelden we in eerste instantie zelf met oude kranten en tijdschriften. Binnen het team was een discussie of onderwijsactiviteiten tot het takenpakket van het clubhuis hoorde. Wij vonden van wel. Het clubhuis bevond zich

immers middenin de samenleving en wij meenden dat we als sociaal-cultureel werkers de plicht hadden op nieuwe ontwikkelingen in te springen en bij te dragen aan de ontplooiing van de bezoekers’.

Opbouwwerk behoorde formeel niet tot de taakstelling van het club- en buurt-huiswerk. Toch fungeerden de sociaal-cultureel werkers doorgaans ook als buurtwerkers. Samen met maatschappelijk werkers organiseerden zij groepsactiviteiten. Het werken met jongeren was en bleef een voornaam speerpunt van het sociaal-cultureel werk.

Voormalige team- en jeugdleiders vertellen: ‘Het jongerenwerk richtte zich op het nemen van verantwoordelijkheid en was niet betuttelend. Activiteiten werd niet *voor* maar *door* jongeren georganiseerd. Het ging om zelfstandigheid en eigen kracht. Een beetje ‘modern’ opgeleide sociaal-cultureel werker stond destijds voor een anti-autoritaire omgang met kinderen en jongeren. De jeugd moest zichzelf kunnen zijn. Deze benadering viel niet altijd in de smaak bij de andere bezoekers van het clubhuis en de ouders. Ze vonden het nieuwlichterij. De jongeren werden af en toe betrokken bij het kinderwerk. Ze speelden Sinterklaas en Zwarte Piet bij de kleuter-, kinder- en moedergroepen. De jongens boven de 16 jaar waren bepaald geen lieverdjes, het waren bierdrinkers, rouwdouwers en havenwerkers. Via mond-op-mond-reclame, folderen, school en de wijkagent waren ze soms al als kind bij het buurthuis terecht gekomen. Hun ouders waren vaak eveneens niet van het brave soort. Er werd in het clubhuis het nodige gejat en even vrolijk elders te koop aangeboden. Sommige bezoekers hadden lak aan de politie. Het type buurt – of er veel werklozen woonden en vecht- en schietpartijen waren in de wijk – bepaalde de sfeer in het clubhuis. Er waren jongeren bij die het clubhuis terroriseerden en waar geen land mee viel te bezeilen. Ze hadden niets te verliezen. Zo nu en dan ging er een steen door het raam. Met een grote mond bereikte je zeker niets bij deze types. Je moest het gesprek blijven aangaan en geduldig zijn. Het jongerenwerk was meer dan een disco of een instuif draaien. Sport, spel, voorlichting en vorming behoorden tot de activiteiten. De politie kwam drugsvoorlichting geven en de NVSH over sexualiteit praten. De kindergroepen (tot 12 jaar) draaiden op de woensdagmiddag of in de vroege avond goed. Daar was veel behoefte aan. Het waren vaste groepen kinderen waarmee aan sport, spel en handarbeid werd gedaan. In de zomer gingen we op kamp of werd op een plein een hutendorp gebouwd’.

Maatschappelijk werk

Het maatschappelijk werk hield zich bezig met hulpverlening en activering van buurtbewoners. De individuele hulpverlening had grotendeels plaatsgemaakt voor georganiseerde zelfhulp (groepswerk). Zelfhulp was gebaseerd op de idee dat mensen over het vermogen beschikken zichzelf en anderen bij te staan, zon-

der al te afhankelijk te worden van professionele hulpverleners. Lotgenoten werden verenigd om gezamenlijk een probleem te lijf te gaan. Het betekende samen strijden voor verbetering van de leefomstandigheden. Dat was niet eenvoudig. De clubhuisbezoekers, bewoners en cliënten lieten zich niet gemakkelijk organiseren in actie- en zelfhulpgroepen.

De maatschappelijke werkers: 'Voor wat betreft de sociale indicatie voor het plaatsen van kinderen op de crèches werkten we met huisbezoeken. Aanvankelijk was de indicatie vrij normatief. Aan de hand van vaste criteria toetste je in een gesprek de noodzaak en motivatie tot plaatsing, je keek ook rond in het huis. Later gingen in de beoordeling allerlei gedragsaspecten meewegen. Relatieproblemen tussen echtgenoten was een indicatie om een kind een paar uur per week er tussenuit te halen. Een andere gedragsindicatie was om een geïsoleerd kind in aanraking te brengen en leren omgaan met andere kinderen. We maakten barre situaties mee zoals een gezin met 13 kinderen waarbij de allerkleinste kinderen door moeder met een touw aan de tafelpoten waren vastgebonden zodat ze de huishouding kon doen. Als maatschappelijk werker deden we soms mee met moeder-, peuter- en kleutergroepen. Daar spraken we over zaken als opvoeden. Voor de mannelijke maatschappelijk werkers en was dit uitzonderlijk omdat doorgaans geen mannen te bekennen waren bij vrouwenactiviteiten. Via het jongerenwerk en contacten met wijkagenten kregen we eveneens aanwijzingen wanneer er iets mis was in een gezin. Bij sommige gezinnen kwam je nauwelijks binnen. Je moest heel inventief zijn. In november/december kon je de Sinterklaas-'methodiek' gebruiken als breekijzer. Als Sinterklaas en paar Zwarte Pieten, meestal broers of een paar vrienden, klopten we aan en konden wanneer we eventueel binnen werden gelaten een kijkje nemen. Daar hoef je tegenwoordig niet mee te komen'.

Gezinsomstandigheden werden als een onlosmakelijk onderdeel van de wijk, buurt en samenleving gezien. Gezinsproblemen hadden immers in belangrijke mate van doen met slechte huisvesting en belabberde leefomstandigheden. Dit probleem deed zich niet alleen voor in de oude stadswijken van Rotterdam maar ook in de nieuwbouwwijken als Hoogvliet.⁸⁶

TOELOOP NAAR HOOGVLIET

Veel Rotterdammers verhuisden vanaf het begin van de jaren zeventig naar het toen vrij afgesloten buitengebied Hoogvliet. Daar was veel ruimte en groen. Voor veel bewoners was Hoogvliet slechts een tussenstap. De krappe flatjes werden beschouwd als tijdelijke huisvesting. Wanneer het even kon vertrok het gezin naar een eengezinswoning in Spijkenisse of Hellevoetsluis. Daar werd volop gebouwd. De achterblijvers waren meest jonge gezinnen. De sociale samenhang in de hoog-

bouwwijken van Hoogvliet was ver te zoeken. KSGJ-stafmedewerker Joop Simonse schreef alarmerend over 'totale sociale ontworteling'. Deze gezinnen richtten zich met hun hulpvraag tot clubhuis De Rotonde. De behoefte aan recreatie, ontmoeting en vorming was aanzienlijk. De sociaal-psychische druk op de bewoners in vooral de Westpunt van Hoogvliet was hoog. Zij woonden in de nabije omgeving van de petrochemische industrie. Shell en andere raffinaderijen veroorzaakten stankoverlast. Het gevaar van een explosie was niet denkbeeldig en werd zelfs realiteit. Kritiek leveren was niet makkelijk want de petrochemische bedrijven waren vaak de werkgevers van de bewoners.

Het woningbestand in Hoogvliet was voor 80 procent in eigendom van de Stichting voor Volkshuisvesting. Het regende klachten over het slechte onderhoud van de flats. Bewoners spraken van gettovorming, een gevoel dat werd gevoed door de massale komst van buitenlanders. Burenoverlast was een veel gehoorde klacht. Zij die in continudiensten werkten hadden daar het meest last van. Voor De Rotonde lagen hier legio taken om op te pakken.

De Rotonde had geen eigen maatschappelijk werkers en buurtopbouwwerkers. In Hoogvliet was een apart bureau voor maatschappelijk werk en jeugdzorg waar bewoners terecht konden. De Rotonde kende één werksoort: het sociaal-cultureel werk.

Ria van der Winkel: 'We deden toen eigenlijk alles. Ook maatschappelijk werk, al hadden we daar geen aparte professional voor. Regelmatig stonden bij De Rotonde in de avond of in het weekend mensen op de stoep met problemen omdat het bureau voor maatschappelijk werk en het raadslidenwerk gesloten waren. Die mensen stuurde je niet weg, we vingden ze op. De Rotonde was een verre voorloper van de latere Brede School. We hadden kinderopvang, een peuterspeelzaal, een oppasproject, deden aan jongerenwerk en volwasseneneducatie. Voor moeders organiseerden we kooklessen, naailessen en taallessen. Het aantal alleenstaande jonge (tieners) moeders nam toe. Daar gingen we mee aan de slag. Het was integraal werken optima forma'.

Rotterdam kreeg na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 te maken met een groeiend aantal Surinamers. Telde Rotterdam in 1973 ongeveer 16.000 Surinamers, tegen 1990 was dit aantal bijna 40.000. De havenstad werd sowieso geconfronteerd met een sterke toeloop van westerse en vooral niet-westerse migranten. Daarop wenste het gemeentebestuur beleid te voeren. Toestanden zoals die zich enige jaren eerder hadden afgespeeld in de Afrikaanderwijk wilde het stadsbestuur voorkomen. In 1979 verscheen de nota *Leegloop en Toeloop. Nota over de bevolkingsbewegingen in Rotterdam*. Daarin kwam naar voren dat het gemeentebestuur een gelijkmatige spreiding van migranten over de stad wilde verwezenlijken. Spreiding, in jargon deconcentratie, was een *must*. De aanwezige voorraad aan goedkope vijf- en zes-kamerflats in de Westpunt van Hoogvliet kon hiervoor mooi worden aangewend. Daarom werd aangekondigd dat het huisvesten van Turkse en

Surinaamse gezinnen in Hoogvliet zou worden gestimuleerd. Het percentage zou moeten stijgen van 4% in 1979 naar 17% in 1987.

Voor het Hoogvliets Overleg Klubhuizen en Opbouwwerk (HOKO) was dit aanleiding zich te beraden op de consequenties voor het gezins- en jeugdwerk. Begeleiding van de nieuwkomers was nodig. HOKO onderschreef dat spreiding nuttig was maar constateerde dat het pakket aan sociaal-culturele activiteiten voor buitenlanders te beperkt was en anders moest worden georganiseerd. Gebleken was dat 83% van de migranten geen gebruik maakte van de clubhuizen in Hoogvliet. De komst van Turkse en Surinaamse gezinnen riep vragen op. HOKO vreesde voor een gevoel van teleurstelling en achterstelling bij de Nederlandse bevolkingsgroep. Immers het voorrang verlenen aan buitenlanders bij de toewijzing van woningen zou kwaad bloed kunnen zetten. Nederlandse gezinnen wachtten soms jaren op hun beurt en werden nu gepasseerd. Daarnaast veroorzaakte de toestroom van buitenlandse kinderen in de peuteropvang en het basisonderwijs knelpunten op het gebied van taal, gedrag en ouderbetrokkenheid.⁸⁷

Erik Trinconi: 'De toestroom van buitenlanders werd na 1978 zichtbaar en voelbaar. Tot die tijd was De Rotonde 'blank'. Vooral via de peuterspeelzaal kwamen de eerste buitenlanders in aanraking met het clubhuis. Van lieverlee gingen we onze activiteiten aanpassen en uitbreiden. Wat opviel was dat de Surinaamse bevolkingsgroep op een vrij natuurlijke wijze een plek kreeg in De Rotonde. De eerste Surinamers waren drie jongens die kwamen vragen of ze een soos in het clubhuis mochten draaien. Nadat ze beloofd hadden zich aan de huisregels van het clubhuis te houden en medeverantwoordelijk te zijn voor het reilen en zeilen van de soos (o.a. inning van de contributie voor de clubavond), zijn ze van start gegaan. Dat liep zo uitstekend dat ze zelfs gebruik moesten maken van de grote zaal. Aanvankelijk reageerden de andere bezoekers een beetje afhoudend maar ze liepen niet weg, het was een kwestie van praten en uitleggen. Er kwamen bij ons weinig Turken over de vloer. Dit kwam omdat in de wijk weinig Turkse gezinnen woonden. De situatie in Hoogvliet begon later drastisch te veranderen met de komst van vrij grote groepen Antillianen.'

De toestroom van buitenlanders vertaalde zich begin jaren tachtig in negatieve zin in de politiek. Anti-vreemdelingenpartijen met de Centruumpartij van Hans Janmaat voorop lieten luidkeels van zich horen. In Schiebroek en Prins-Alexander protesteerden sympathisanten van de Centruumpartij in 1980 tegen de komst van Turken. In 1982 deed de Centruumpartij aan de gemeenteraadsverkiezingen mee en haalde in Rotterdam bij de Tweede-Kamerverkiezingen landelijk gezien het hoogste stemmenpercentage. Het was een teken aan de wand. De anti-vreemdelingenpartijen steunden enerzijds op subjectieve angsten, sentimenten en vooroordelen die leefden onder Rotterdammers en anderzijds op reële ervaringen van sommige wijkbewoners. Zij vonden dat de leefbaarheid van wijken en buurten

door de buitenlanders werd aangetast. De komst van allochtonen in de meeste woonwijken was een geleidelijk groeiproces geweest, de problematiek ontstond niet als een donderslag bij heldere hemel.

De oud-KSGJ werkers zeggen: 'De 'verkleuring' van de wijken ging langzaam en niet plotsklaps. De KSGJ speelde lange tijd niet in op de buitenlanders. Het programma-aanbod sloot niet aan bij hun wensen en behoeften. Daar was de groep allochtonen aanvankelijk ook veel te klein en divers voor. De eerste contacten, buiten de crèche en peuterspeelzaal, bestonden uit het helpen invullen van formulieren. Sommige allochtone mannen kwamen met een lottoformulier langs en vroegen of we konden kijken hoeveel ze er goed hadden en of ze in de prijzen waren gevallen. Na 1980 werd de problematiek in de wijken knellender. We kwamen in aanraking met gedrag van bepaalde groepen buitenlanders dat niet acceptabel was. Vuilnis werd over het balkon naar beneden gekieperd. Portieken werden niet meer schoongemaakt. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat er ook Rotterdammers waren die dit nooit deden. We werden geconfronteerd met Turkse vrouwen die mishandeld en geslagen waren door hun mannen. Zoiets kwam meestal aan het licht tijdens het brengen en halen van de kinderen bij de crèche en peuterspeelzaal. De problematiek was door het gemeentebestuur in de hand gewerkt omdat leegstaande en zwaar verouderde blokkenflats en woningen niet werden gesloopt. Ze werden aangewend om daar massaal buitenlandse gezinnen in te huisvesten. De gevolgen lieten zich niet moeilijk raden'.

In 1984 deed de Centruumpartij mee aan de deelgemeenteraadsverkiezingen en haalde in de drie deelgemeenten waar kandidatenlijsten waren ingediend zetels binnen. De deelgemeenteraad van Charlois kreeg een Centrumpartijfractie van vier leden. Het voorspelde weinig goeds.⁸⁸

HET DOEK VALT

Rond 1980 was het duidelijk dat het club- en buurthuiswerk in Rotterdam op de helling stond. De dagen van het stedelijk georganiseerde clubhuiswezen waren geteld. De KSGJ en andere instellingen voor gezins- en jeugdwerk moesten in een andere hoedanigheid gaan functioneren. Reorganisatie was onvermijdelijk en eigenlijk een lang uitgemaakte zaak. Het was in 1970 begonnen met de constatering van wethouder Van der Ploeg dat het verzuilde club- en buurthuiswerk door de ontkerkelijking en secularisatie geen recht van bestaan meer had. Er zou één stedelijke instelling moeten komen. De band tussen kerk (geloof) en clubhuis bestond eigenlijk alleen in naam: de 'K' van de KSGJ was het enige wat nog verwees naar de oorspronkelijk katholieke identiteit. In 1972 was zelfs de band tussen de KSGJ en de Congregatie van de Priesters van het Heilig Hart van Jezus, de grondlegger van

het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam, statutair verbroken. De Congregatie meldde geen gebruik meer te willen maken van het recht één bestuurslid en één directielid binnen de KSGJ te mogen benoemen. De Congregatie beseftte dat het club- en buurthuiswerk op een moderne leest moest worden geschoeid. Eenzelfde tendens viel rond 1972 waar te nemen bij katholieke organisaties voor bejaarden- en ouderenzorg (bijvoorbeeld het Sint Laurensinstituut en de Vereniging van de H. Antonius). Op achtergrond speelde ook hier de vervagende katholieke identiteit een rol. De zorginstellingen ademen niet meer de sfeer van liefdadigheid – *charitas* – uit. Ze stonden open voor iedereen en een groot deel van de werkers had geen katholieke achtergrond.⁸⁹

Terug naar de clubhuizen. In 1980 stonden in Rotterdam 65 club- en buurt- huizen die allemaal min of meer hetzelfde uitvoeringswerk deden. Het gemeentebestuur wilde een effectievere en efficiëntere spreiding van het club- en buurthuiswerk. Gebleken was dat diverse bevolkingsgroepen in ongelijke mate profiteerden van de aanwezige voorzieningen. De gemeente koos daarom voor herschikking. Bewoners hadden recht op een clubhuis als basisvoorziening, in principe één clubhuis per 7500 inwoners. Het plan was het club- en buurthuiswerk eerst in de achterstandswijken op niveau te brengen daarna in de andere wijken. Een bijkomende kwestie was dat tweederde van de clubhuisgebouwen in een slechte staat van onderhoud verkeerde. De eisen voor het gebruik van de panden waren strenger geworden. De regels op het gebied van brandveiligheid, brandpreventie, drank, horeca, muziek en gezondheidstoezicht op de kinderopvang en het peuterwerk waren begrijpelijk maar bemoeilijkten het werk wel. Subsidieaanvragen voor bouwkundige verbetering werden zelden gehonoreerd.⁹⁰

De door de gemeente beoogde reorganisatie van het club- en buurthuiswezen kon niet echt rekenen op de ambitieuze en enthousiaste steun van de stedelijke instellingen. Bedrijfsbelangen vormden een *bottleneck*. De KSGJ was de grootste deelnemer en had het meest te verliezen. In 1982 stapelden donkere wolken zich boven het hoofd van het Rotterdamse welzijnswerk. De gemeente zat met een miljoenen tekort op haar begroting. Forse bezuinigingen werden in het vooruitzicht gesteld oplopend tot 15 procent. De welzijnsorganisaties zouden een flinke veer moeten laten. De clubhuizen vreesden voor de ondergang van hun werk. Het aantal uitvoerend werkers moest verminderen. Het sociaal-cultureel werk, vooral het jeugd- en peuterwerk, dreigde het kind van de rekening te worden. De bezuinigingen brachten het reorganisatie- en fusieproces in een stroomversnelling. Het gemeentebestuur eiste dat per 1 januari 1983 één vereniging, stedelijke instelling, voor het gehele clubhuiswerk in Rotterdam tot stand kwam. Er was geen houden aan.

In 1982 wisten de stedelijke koepels een compromis te bereiken. Zij bundelden hun middelen – accommodaties, personeel en administratie – in één dienstverlenend en coördinerend orgaan: de Vereniging voor Club- en buurthuiswerk Rotterdam (VCR). Het zenuwcentrum van de KSGJ aan het Emmaplein verdween. Het secretariaal personeel van de KSGJ en die van de andere koepels, zo'n 90

medewerkers, ging over naar de VCR. De KSGJ leverde de directeur voor de VCR in de persoon van Frans Fransen en als hoofd van de sectie personeel Paul Daeter. De sectie 'inhoud' van de VCR kwam van De Arend en De Zeemeeuw. De gloednieuwe vereniging maakte geen glorieuze start. De omstandigheden waren daar niet naar. Een bezuiniging van ruim een miljoen gulden stond op stapel en de houding van de deelgemeenten stemde tot weinig vreugde.

Besloten werd het uitvoerend werk van de KSGJ en van andere organisaties voor het club- en buurthuiswerk compleet te verzelfstandigen. Het personeel werd in 1985 ondergebracht in een werkgeversinstituut. Het Werkgeversinstituut Sociaal-Cultureel Werk Rotterdam (WGI) dat aanvankelijk werd beheerd door de KSGJ, later door de VCR, detacheerde de uitvoerend werkers bij de verzelfstandigde club- en buurthuizen. Het hoofdkantoor, de clubhuizen en de kamphuizen van de KSGJ hadden een getaxeerde onroerendgoedwaarde van circa 6 miljoen gulden. Dat vermogen werd op twee manieren ingezet. De club- en buurthuizen kregen de accommodatie zonder schulden in eigendom en werden met een redelijk vermogen verzelfstandigd. De gemeente Rotterdam eiste aanvankelijk het resterende deel van het vermogen van de KSGJ op onder het motto 'wij hebben gesubsidieerd'. Na enig gesteggel mocht het restant van het liquidatievermogen in een fonds worden gestort voor de ondersteuning van sociaal-culturele activiteiten in Rotterdam.⁹¹

VERWARRENDE PERIODE

Overzien we de relatief korte bestaansperiode van de KSGJ (1969-1983) dan mag gesteld worden dat deze katholieke stichting voor club- en buurthuiswerk in Rotterdam een transformatie doormaakte van traditie naar vernieuwing. Er vonden onder druk en invloed van allerlei maatschappelijke veranderingen ingrijpende transitie plaats die niet zonder effect bleven op het uitvoerend werk. Het was achteraf gezien een verwarrende en turbulente tijd. Vernieuwingsgolven spoelden over het gezins- en jeugdwerk. De professionele betrokkenheid van de werkers ten aanzien van bewoners, clubhuisbezoekers en cliënten was verschoven van bevoogding naar identificatie. Of, zoals Jos van der Lans het formuleert: van disciplinerend *erbovenop* zitten (tijdens de wederopbouw 1945-1965) naar emanciperend *ernaast* staan (de periode 1965-1985). Een voorbode van een nieuwe trend kondigde zich na 1980 aan: die van marktwerking, zakelijke distantie en *ervandaan* bewegen.⁹² Op al die veranderingen anticepeerde de KSGJ naar beste vermogen. Zonder horten en stoten verliepen de transitie niet. De KSGJ slaagde er uiteindelijk niet in het roer in handen te houden. Richting en stuur werden feitelijk bepaald door de politiek: de landelijke en lokale overheid. Daarenboven werd het club- en buurthuiswerk extra in het defensief gedrongen door de aanzwelende maatschappelijke kritiek op het welzijnswerk. De reputatie van de welzijnssector werd in een vrij korte periode, vooral tussen 1976 en 1983, aangetast. Bij de (gemeentelijke) overheid, onderwijsorganisaties, arbeidsvoorzieningen en in de sociale wetenschappen

riep het woord 'welzijn' aversie op. Welzijn werd geassocieerd met 'koeterwaals' en 'gebakken lucht'. Welzijn was in de ogen van politici en bestuurders niet *hot* meer. Ja, wel als bezuinigungsobject. Desondanks wist de KSGJ het club- en buurhuiswerk in Rotterdam staande te houden.

HOOFDSTUK 4

Nalatenschap (1986-2010)

In 1986 kwam bijna een fatale klap. Bij de aanvang van het kabinet-Lubbers II (CDA/VVD) stelde minister Brinkman voor drastisch te bezuinigen op het welzijnswerk. Zijn voornemen werd verhinderd door de Tweede-Kamerfracties van CDA en PvdA. Toch slaagde Brinkman erin de rijkssubsidies voor de welzijnssector te halveren. In 1987 werd een nieuwe Welzijnswet ingevoerd. Deze wet regelde de verdeling van verantwoordelijkheden tussen de verschillende overheidslagen en verplichtte de gemeenten in overleg met burgers en het ‘maatschappelijke middenveld’ het lokale welzijnsbeleid tot stand te brengen. Nederland moest uitgroeien tot een zelfregulerende samenleving waarin iedereen zijn eigen verantwoordelijkheid behoorde te nemen.

De verzorgingsstaat werd radicaal omgebogen tot een ‘versoberingsstaat’. Een golf van bezuinigingen overspoelde het welzijnswerk en dwong de sector tot fusies en schaalvergroting. Termen als ‘empowerment’ en ‘accountability’ werden volop gebezigd. Doelen werden afrekenbare targets genoemd. De welzijnssector moest bedrijfsmatiger werken en meetbare prestaties gaan leveren door markt(vraag)- en outputgericht te gaan werken. ‘Ketenaanpak’ werd het nieuwe credo: krachtige samenwerking rond gezins- en jeugdproblematiek tussen welzijnsinstellingen, leerplicht, politie en woningcorporaties.

De leefbaarheidsproblemen rezen in Rotterdam nog altijd de pan uit. Door een te grote bouwvoorraad aan sociale huurwoningen zagen de middeninkomensgroepen nauwelijks kans een goede huur- of koopwoning te bemachtigen. Zij vertrokken massaal naar de randsteden waar volop ruim opgezette eengezinswoningen in een mooie rustige groene omgeving werden gebouwd. De lage inkomensgroepen en kansarmen bleven in Rotterdam achter. De problemen hoopten zich op in wijken met veel bewoners met een etnische achtergrond. De ontevredenheid groeide. Het welzijnswerk was in Rotterdam vanaf 1989 in het teken komen te staan van de ‘Sociale Vernieuwing’. Het bleek niet te helpen. In 2002 volgde in Rotterdam een radicale omwenteling. Veiligheid en leefbaarheid (schoon, heel en veilig) kregen prioriteit boven welzijn en sociaal beleid. Er ging een zakelijke en straffe wind waaien in de wereldhavenstad.

De KSGJ was inmiddels verdwenen. In de plaats daarvan was een brede Vereniging voor Club- en buurthuizen Rotterdam (VCR) gekomen. VCR vervulde de steunfunctie voor het uitvoerend werk op stedelijk niveau. Lang hield dit concept

niet stand. De binnengemeentelijke decentralisatie schreed met het oog op de mogelijke vorming van een stadsprovincie Rotterdam voort. Het stadsbestuur hield, vooruitlopend op deze ontwikkeling, onder andere de zeggenschap over het welzijnsbeleid vrijwel geheel over naar de deelgemeenten. Vrijwel alle middelen, inclusief formatieplaatsen, gingen naar de deelgemeenten. De bestaansgrond voor de VCR verviel. Als vervanging kwam in 1993 de Vereniging Stadsmerk. Stadsmerk fungeerde als overlegorgaan en belangenbehartiger van het sociaal-cultureel werk (de club- en buurthuizen) in Rotterdam.

MEER WAAR VOOR UW GELD

Het welzijnsbeleid en -werk stonden vanaf 1980 onder permanente druk van bezuinigingen. Het waren veranderingen die veelal van bovenaf door de politiek en overheid werden opgelegd en als harde onvermijdelijkheid gepresenteerd. Er was geen ontkomen aan. In 1988 draaide minister Brinkman de geldkraan voor zo'n 55 landelijke welzijnsorganisaties dicht. De welzijnssector zag zich gedwongen tot een verdere verbreding, verzakelijking en schaalvergroting. De invoering van de Welzijnswet in 1987 had een behoorlijke impact op het lokale welzijnsbeleid. De complexe en weinig effectieve planningsmachinerie, veroorzaakt door de inmiddels ingetrokken Kaderwet Specifiek Welzijn, werd door het toenmalige ministerie van WVC overboord gezet. Tot opluchting van velen kwam er een eind aan de gigantische papierwinkel en de bureaucratische procedures die de Kaderwet had opgeroepen bij de verdeling van de (wijk)welzijnssubsidies. De Welzijnswet oogde verbluffend eenvoudig. De beschikbare financiële middelen werden door de Rijksoverheid overigens met de nodige kortingen gestort in het gemeentefonds. De verdeling van het geld zou voortaan op lokaal niveau plaatsvinden. Gemeenten mochten zelf uitmaken hoe ze dat wensten te regelen.

Het effect van het *no-nonsense*-beleid van de kabinetten-Lubbers (1982-1994) was dat de welzijnssector uit overlevingsdrang zich ijlings moest aanpassen. De politieke bemoeienis en de bezuinigingen marginaliseerden de welzijnssector en tastten de geloofwaardigheid van het welzijnswerk aan. Er ging meer tijd zitten in het managen dan in het uitvoeren. De afstand tussen de welzijnsinstellingen en de burger werd groter. Onder invloed van allerlei uit de Verenigde Staten van Amerika (reaganisme) en Engeland (thatcherisme) overgewaaid opvattingen deed de marktwerking in de Nederlandse welzijnswereld haar intrede. Het kwam neer op meer en betere kwaliteit voor minder geld: meer waar voor uw geld! Er verschenen beroeps- en opleidingsprofielen waarin een zakelijke distantie tussen professional en cliënt/klant werd gepropageerd. Hulpbehoevenden moesten een gemotiveerde hulpvraag hebben om geholpen te kunnen en mogen worden. *Empowerment* werd het toverwoord. De professional kreeg de opdracht zijn cliënten zelfsturend te maken, kortom te versterken, door vooral toetsbare interventie- en behandelplannen op te stellen. Met behulp van gebruikersenquêtes werd de klanttevredenheid geëvalueerd. Met als gevolg dat de welzijnsprofessional meer tijd dreigde kwijt te

zijn aan registratie en effectmeting dan aan hulp- en dienstverlening. De invoering rond 1990 van de zogeheten gemeentelijke budgetsubsiëring – onder het mom van meer vrijheid en zelfbeheer in de welzijnssector – noopte tot deze werkwijze. De essentie was dat eerst aantoonbare prestaties geleverd moesten worden voordat een subsidie beschikbaar werd gesteld. Niet de instelling of activiteit stonden centraal maar de meetbare output. De gedachte hierachter was dat welzijnsinstellingen hierdoor beter konden aansluiten bij de ‘vraag’ in de samenleving.

In 1990 startte onder het kabinet Lubbers-Kok (CDA/PvdA) de Sociale Vernieuwing. Het was een vernieuwingsexperiment dat zijn oorsprong vond in Rotterdam en op landelijk niveau enthousiast werd omarmd. De Sociale Vernieuwing was een bestuurlijk en politiek experiment waarin 37 en later meer gemeenten de ruimte kregen voor het voeren van een eigen effectief sociaal beleid. De Sociale Vernieuwing beoogde de stabiliteit van de samenleving te vergroten door de nadruk niet primair op welzijn te leggen maar op scholing, educatie en arbeid. Compleet nieuw was het niet want de Sociale Vernieuwing had veel trekken van een vorig experiment: de moeizame decentralisatie van het welzijnsbeleid dat steunde op de in 1987 ingevoerde Welzijnswet die amper zeven jaar later weer zou worden aangepast en aangescherpt. De nieuwe Welzijnswet (1994) gaf nauwkeurig aan welke overheidslaag verantwoordelijk was voor het (financieel) instandhouden van welke welzijnsvoorzieningen.

Lubbers en het CDA maakten in 1994 plaats voor de paarse kabinetten-Kok (1994-2002). De nieuwe regeringscoalitie – PvdA, VVD en D66 – legde het accent op arbeidsmarktparticipatie en sociale cohesie. Arbeid droeg immers bij aan een gezonde economie en had een gunstig sociaal-integratief effect: wie werkte telde mee en stond niet langs de zijlijn. Een te grote groep burgers, vooral laaggeschoolden en WAO'ers, was afhankelijk van een uitkering. Daarom waren participatiebevordering, achterstandsbestrijding en reïntegratie van gemarginaliseerde en kwetsbare groepen in de samenleving van betekenis en diende tevens de sociale infrastructuur in de grote steden te worden versterkt. Het kabinet-Kok besloot in 1994 het ministerie van WVC op te heffen en te vervangen door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport (VWS). De nieuwe Welzijnswet verschafte het ministerie van VWS de bevoegdheid specifieke uitkeringen en subsidies aan gemeenten te verstrekken voor maatschappelijke opvang, verslavingsbeleid, jeugdzorg en vrouwenopvang. Het belang van samenwerking tussen overheden, overheidsdiensten en verzelfstandigde welzijnsinstellingen werd in de wet beaccentueerd. Marktwerking en vraagsturing – ‘de klant is koning’ – kregen een prominente plek.

Het door het kabinet-Kok voorgestane beleid vergde nauwe samenwerking en coördinatie tussen diverse departementen. Ook de ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening & Milieu (VROM) en Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties (BZK) hadden van doen met leefbaarheidsvraagstukken: VROM op het terrein van volkshuisvesting met name het wonen in sociaal gemengde wijken en BZK ten aanzien van de integratiebevordering van allochtonen. Nederland was door de instroom van buitenlandse migranten multi-etnisch geworden. De prognoses luiden dat tegen het jaar 2002 en 2015 het percentage etnische minderhe-

den in Nederland respectievelijk 10% en 15% zou zijn. In Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Rotterdam lag het percentage in 1994 al beduidend hoger: 40 procent. De voorspellingen waren dat rond 2015 meer dan helft van de bevolking in deze steden uit niet-westerse migranten zou bestaan.⁹³

ROTTERDAM: EEN SOCIAAL LABORATORIUM

De 'Brinkmankortingen' hingen boven het welzijnswerk. Het ging voor Rotterdam om een structurele bezuiniging van 9,9 miljoen gulden vanaf 1987. Een nieuwe energievretende reorganisatie van het al sinds 1981 door bezuinigingen geteisterde welzijnswerk stond op de stoep. Hoever zou het gemeentebestuur in de bezuinigingsdrift gaan? Begin december 1987 nam de gemeenteraad een motie aan. De strekking luidde dat de kernfuncties van het welzijnswerk op wijkniveau – jongeren-, ouderen-, vrouwen-, migranten- en raadsliedenwerk, maatschappelijke dienstverlening, kinderopvang en bewonersondersteuning – niet al te zeer mochten worden aangetast. Ze waren hard nodig om de sociale erosie in de stadssamenleving tegen te gaan. Het gemeentebestuur maakte zich zorgen over de groeiende langdurige werkloosheid onder de Rotterdamse bevolking en de dreigende maatschappelijke tweedeling die daaruit voortvloeide. Burgemeester Bram Peper uitte zijn zorg publiekelijk. Teveel stadsgenoten stonden aan de kant. Ongeveer 250.000 Rotterdammers, meer dan een derde van de stadsbevolking, waren afhankelijk van een of andere uitkering. Dit dwong tot het bedenken van nieuwe zorgconcepten en maatregelen om aan deze uitzichtloos lijkende situatie wat te doen. De vitaliteit moest weer terugkeren in de wereldhavenstad.

In oktober 1988 werd de externe Commissie Sociale Vernieuwing onder voorzitterschap van hoogleraar bestuurskunde, Ph.A. Idenburg geïnstalleerd, waarvan ondermeer ook oud-minister van Sociale Zaken (1971-1981) W. Albeda en de later bekend geworden Pim Fortuyn als ambtelijk secretaris een rol speelden. Het College van B&W gaf de commissie mee niet met een nieuwe ideologie te komen voor de verzorgingsstaat of met brede, onwerkbaar concepten. De stadsbestuurders wensten concrete ideeën, adviezen en oplossingen te ontvangen over de aanpak van de vergrijzing, het verminderen van de langdurige werkloosheid, het tegengaan van de segregatie, het bestrijden van de sociale ongelijkheid en de rol die het maatschappelijk middenveld – de latere *civil society* – zou kunnen spelen.

In september 1989 verscheen het rapport *Het Nieuwe Rotterdam in sociaal perspectief*.⁹⁴ In optimistische toon schetste de commissie het beeld van een nieuw Rotterdam waarin de levenskracht van relaties tussen individuen, groepen en organisaties zou moeten worden vergroot 'teneinde de kwaliteit van het bestaan van alle Rotterdammers zo te bevorderen dat ze in zelfstandigheid en harmonie kunnen leven'. Het rapport stond bol van woorden als 'overbruggen van tegenstellingen', het zoeken naar 'een nieuwe balans' en 'herschikking van verantwoordelijkheden'. Het nieuwe Rotterdam moest zich ontpoppen als een sociaal laboratorium. Wanneer het ging om werkgelegenheid en het bestrijden van sociale uitval, lag er een terrein braak. Er

viel in de havenstad veel maatschappelijk nuttige arbeid te verrichten. Naar schatting waren er zeker 10.000 'maatschappelijke banen' als die van conciërge, parkwachter en huismeester voorhanden. Het Rotterdamse migrantenbeleid werd bekritiseerd. Het werd als gedeeltelijk mislukt bestempeld. Het migrantenbeleid moest worden aangescherpt. De eenzijdige en voorzichtige – *softe* – bejegening van migranten door zorg en welzijn behoorde plaats te maken voor een zakelijke benadering, verbonden aan rechten en plichten die voor iedereen gelden. Met andere woorden: een meer klant- en marktgerichte aanpak van uitkeringsafhankelijken. De doolhof van sociale regelingen en voorzieningen, zichtbaar in vele gebouwen en loketten, moest worden gesloopt. De aanbeveling werd gedaan één integraal pakket onder één dak (sociale agentschappen op wijkniveau) te organiseren. Om tot betere condities voor zelfhulp en zorg op maat te komen was afstemming tussen zorg en welzijn noodzakelijk. Het welzijnsbeleid in Rotterdam behoorde een compleet nieuwe vorm krijgen. Het maatschappelijk middenveld moest het kloppend hart gaan vormen van de sociale-vernieuwingsbeweging. De externe commissie rekende voor dat de voorgestane sociale experimenten en vernieuwende projecten in de periode 1990-1994 enige miljoenen zouden gaan vergen.

Het advies belandde niet in de prullenbak. De gemeenteraad nam eind 1989 het besluit 4 miljoen gulden te bestemmen voor sociale-vernieuwingsinitiatieven. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 werd nog eens 3 miljoen extra beschikbaar gesteld voor acties op het gebied van maatschappelijke banenplannen, een minimaalbeleid (ontwikkeling van sociale wijkagentschappen), een ouderenbeleid (Centra voor Gezondheidszorg), de kinderopvang, het wijkbeheer en een nieuw migrantenbeleid. De Rotterdamse aanpak kreeg op landelijk niveau weerklank. Het leek erop alsof geheel politiek-bestuurlijk Nederland zich haastte om de Rotterdamse slogan 'Sociale Vernieuwing' op de landelijke agenda te plaatsen. In het regeerakkoord van het kabinet-Lubbers III (1989) werd daarom een paragraaf gewijd aan die Sociale Vernieuwing. In maart 1990 verscheen een kabinetsnota waarin werd opgeroepen arbeid en scholing te stimuleren, arbeidsongeschiktheid te bestrijden, de kwaliteit van de leefomgeving grondig te verbeteren en burgers en maatschappelijke instellingen te mobiliseren. Alles op alles moest worden gezet om te voorkomen dat grote groepen in de marge van de samenleving terechtkwamen. Voor de Sociale Vernieuwing werd voor een dertigtal grote gemeenten, waaronder Rotterdam, een bundeling van geldstromen in een specifieke uitkering aangekondigd.⁹⁵

Het gemeentebestuur van Rotterdam sloeg een ambitieuze richting in. De steven van het schip werd gewend naar de verwerkelijking van een modern en leefbaar Nieuw Rotterdam. Het revitaliseren van de stad en het prikkelen van ontplooiingskansen van de bevolking waren onmisbare onderdelen. Nieuw Rotterdam bestond uit vier samenhangende componenten: ruimtelijke vernieuwing, economische vernieuwing, bestuurlijke vernieuwing en sociale vernieuwing. Grootse projecten werden niet geschuwd. De politieke en publicitaire aandacht had zich aanvankelijk in de periode 1986-1990 geconcentreerd op de ruimtelijke en economische vernieuwingen. Het ontwikkelen van de toen nog desolate Wilhelminapier tot een 'Manhattan aan de Maas', een toplocatie voor kantoren en woningen op de 'Kop

van Zuid', was zo'n paradepaardje. Na 1990 verschoof het zwaartepunt en kwam de nadruk te liggen op het terugdringen van achterstanden, het bieden van een sociaal perspectief aan de bewoners van Rotterdam en het bevorderen van de leefbaarheid in de wijken. Sommige wijken waren lange tijd verwaarloosd. Het waren enge plekken geworden waar menig Rotterdammer 's nachts niet graag vertoefde. De bevolkingssamenstelling bleef door de aanwas van niet-westerse migranten veranderen. De demografische cijfers van 1990 en 2002 en de prognoses voor 2017 laten een gestage toename zien op het totaal van de Rotterdamse bevolking:

	1990		2002		2017	
	Aantal	%	Aantal	%	Prognose	%
Surinamers	37.479	6,5	52.092	8,7	55.805	8,8
Antillianen/Arubanen	8.256	1,4	19.373	3,2	34.169	5,4
Kaapverdianen	10.056	1,7	14.827	2,4	16.489	2,6
Turken	28.014	4,8	42.661	7,1	50.707	8,0
Marokkanen	17.527	3,0	33.144	5,5	48.235	7,6
Overige arme landen	24.398	4,2	45.137	7,5	99.686	15,7
Totaal alloctonen	206.452	36,2	275.397	46,0	367.632	57,8
Totaal autoctonen	369.698	63,0	323.070	53,9	267.750	42,1

Bron: COS, *factsheet bevolkingsontwikkeling Rotterdam 2003 – 2017*

De ervaring had geleerd dat zonder opvang, begeleiding en integratie zich problemen zouden gaan voordoen. Dit op zich al vrij lastige vraagstuk werd verergerd door het stadsvernieuwingsbeleid. Dat beleid was gericht op het bouwen voor de eigen buurt oftewel het realiseren van grotendeels sociale huurwoningen. De middengroepen met een bovenmodaal inkomen zagen daardoor geen kans een aantrekkelijke huur- of koopwoningen te bemachtigen. Zij wensten bovendien niet tussen de buitenlanders te wonen. De middengroepen verlieten Rotterdam. Het was een trend die al veel eerder was ingezet.

De aandacht spitste zich in de jaren negentig toe op de leefbaarheid in Delfshaven, Feijenoord, Noord, Crooswijk en Charlois. Daar bleven door het vrij massale vertrek van de middengroepen grotendeels kansarme lage-inkomensgroepen achter, veelal met een niet-westerse afkomst. Delfshaven en Feijenoord scoorden in die jaren het hoogste percentage moslims – 29% – gevolgd door Noord, Crooswijk en Charlois met ieder circa 16 procent. De leefbaarheid in Delfshaven werd extra belast door prostitutie. Eerst als tippelzone aan de G.J. de Jonghweg langs de Coolhaven, later aan de Keileweg. Ook drugsverslaafden zochten hun heil in de verloederde en leegstaande panden in de wijk Spangen van Delfshaven. Drugskoeriers vonden daar hun weg voor illegale handel. De prostitutie en drugs leidden tot veel overlast. Delfshaven bevond zich in een neerwaartse spiraal.⁹⁶

DENKEND AAN WELZIJN

Wat betekende de bezuinigingsdrift van de kabinetten-Lubbers, de latere koers van het paarse kabinet-Kok en de experimenten op sociaal, economisch en bestuurlijk gebied in Nieuw Rotterdam voor de welzijnssector en vooral voor het club- en buurthuiswerk? De onzekerheid over het jeugd- en gezinswerk bleef bestaan. De door minister Brinkman aangekondigde bezuinigingen en ombuigingen beloofden weinig goeds. Het gevoel bestond dat het welzijnswerk de nek werd omgedraaid. De twijfel over de overlevingskansen, de verduurzaming en de toegevoegde waarde van het toch al geminimaliseerde en door reorganisaties geplaagde welzijnswerk groeide. Had het werk in Rotterdam onder deze omstandigheden nog zin, was er nog hoop?

Terugkijkend op deze periode oordelen oud-werkers dat de situatie niet gunstig was. Vacatures werden bevroren en beroepskrachten wegbezuinigd. Het maatschappelijk werk verdween uit de club- en buurthuizen en werd stedelijk georganiseerd. De concurrentie met gemeentelijke diensten nam toe. De gemeentelijke stadsdiensten als Sociale Zaken en Sport & Recreatie gingen zich na 1986 profileren op terreinen waar de club- en buurthuizen sinds lang actief waren. De dienst Sport & Recreatie stortte zich op sportzalen en het beheer daarvan plus de bevordering van sport en spel in wijken. De dienst Sociale Zaken ging zich bemoeien met de toeleiding van probleemjongeren naar werk en school terwijl de club- en buurthuizen jarenlang contact hadden met deze doelgroep. De Sociale Dienst had aanvankelijk geen idee hoe ze de jongeren moest bereiken, laat staan hoe ze te stimuleren en te motiveren.

Het antwoord van de VCR luidde in ieder geval 'ja': er was nog perspectief. De overlevingskans lag wel besloten in de mate waarin de clubhuizen er organisatorisch en inhoudelijk in zouden slagen in te spelen op de maatschappelijke problemen en de behoeften van de bewoners. Verruiming van de samenwerking tussen welzijnsinstellingen en bewonersgroepen was een noodzakelijke voorwaarde. De grenzen tussen club- en buurthuiswerk en ander wijkgebonden welzijnswerk dienden geslecht te worden. Beroepskrachten zouden zich naar het oordeel van de VCR minder met het uitvoerend werk moeten bemoeien en zich wat meer moeten concentreren op beleidsvorming, planning en coördinatie. Dit hield in dat de positie en bijdrage van vrijwilligers in het uitvoerend werk versterking behoeften.⁹⁷

De gemeente Rotterdam had in de nota *Stedelijke Instellingen* kenbaar gemaakt tot clustering van de kinderopvang, het jongerenwerk en het club- en buurthuiswerk te willen komen. De bezuinigingen maakten bundeling onafwendbaar. Bovendien was de gemeente inmiddels opgedeeld in deelgemeenten die grotendeels beschikten en beslisten over de budgetten van welzijn. Dat werkte de nodige versnippering in de hand. De Stichting Centraal Orgaan Kindercentra (COK), de Stichting Rotterdams Steunpunt voor Jongeren en Jongerenwerk (ROTS) en de VCR hadden daarom in 1988 aan de wethouder van Wijkangelegenheden & Welzijn, mevrouw

N. van der Pol, te kennen gegeven zichzelf als cluster te willen beschouwen. Het argument luidde dat de drie instellingen qua organisatie, uitvoerend werk, planning, kundigheden en middeleninzet overeenkomsten vertoonden. ROTS, COK en VCR wensten niet over een nacht ijs te gaan. Ze besloten een onderzoek te verrichten naar de invulling en inrichting van een dergelijk stedelijk cluster. In 1989 verscheen het eindverslag van dit onderzoek. Samengaan bood voordelen, luidde de conclusie. Het reorganisatieplan bereikte uiteindelijk niet het beoogde doel. De ondernemingsraden zagen geen brood in de fusie en weigerden ermee in te stemmen. De besturen schikten zich naar dit besluit en kozen voor een aangepast model: een nieuw te vormen stedelijke organisatie die zich als ondernemende kennisinstelling positioneerde in een welzijnsmarkt breder dan de stadsgrenzen van Rotterdam en de deelgemeenten. Hieruit vloeide in 1990 de Stichting Maaswerk voort waar ook personeel van de VCR, COK en ROTS toetrad.

Maaswerk werd geen succes en leidde een kort bestaan. Maaswerk slaagde er niet in om buiten de stadsgrenzen van Rotterdam voldoende middelen – opdrachten – te werven. De welzijnsorganisaties elders zaten niet te wachten op een Rotterdamse kennisinstelling en waren bevreesd dat hun de kaas van het brood werd gegeten. Maar er speelde meer. Een euvel was dat Stichting Maaswerk het club- en buurthuiswerk niet als een exclusief aandachtsveld van haar werkzaamheden had aangemerkt. Daardoor dreigde de toch al tamelijk broze samenhang tussen de instellingen van sociaal-cultureel werk in rap tempo te verdwijnen. Er was binnen Rotterdam nauwelijks meer een onderling verband te ontdekken tussen de clubhuizen. Zij waren na de reorganisatiegolf en binnengemeentelijke decentralisatie min of meer met handen en voeten gebonden aan ‘hun’ deelgemeente. Het sociaal-cultureel werk beschouwde Maaswerk niet als een betekenisvolle bindende factor voor het club- en buurthuiswerk. Bij een aantal directeuren ontstond daarom behoefte een eigen platform voor ontmoeting op stedelijk niveau te organiseren om te voorkomen dat het sociaal-cultureel werk achter de hoge muren van de deelgemeenten zou gaan verdwijnen. Deze werksoort zat in de hoek waar de klappen vielen. Daar moest door middel van publiciteit, onderzoek, werkconferenties, dienstverlening en scholing het nodige aan worden gedaan. In 1993 werd om die reden de Vereniging Stadsmerk opgericht. Binnen een jaar waren alle directeuren van club- en buurthuisinstellingen lid van deze nieuwe vereniging. Stadsmerk ging zich richten op de belangenbehartiging en het inhoudelijk versterken van het sociaal-cultureel werk in de wereldhavenstad.⁹⁸

De continuïteit van Maaswerk kwam door nog een andere factor in het geding. Het stadsbestuur van Rotterdam anticipeerde vanaf 1993 op de mogelijke invoering van een stadsprovincie Rotterdam. Daarbij zouden de deelgemeenten volledig worden verzelfstandigd tot gemeenten. In een dergelijke situatie was een stedelijke steunfunctie voor het welzijnswerk volstrekt overbodig want Rotterdam zou zich moeten opheffen als gemeente. Vooruitlopend hierop besloot het gemeentebestuur de subsidiebudgetten, bevoegdheden en middelen voor welzijn, inclusief formatieplaatsen, onder te brengen bij de deelgemeenten. De voorgenomen overheveling van het totale welzijnspakket lag in de rede want maatschappelijke initia-

tieven, het ontwikkelen van wijkgebonden netwerken en het aanmoedigen van de samenwerking tussen burgers vonden primair op buurt- en wijkniveau plaats. De deelgemeenten gaven aanvankelijk te kennen niet bereid te zijn hun welzijnsbudgetten in te willen zetten ten behoeve van Maaswerk. Het bezuinigende gemeentebestuur aan de Coolsingel zag de bui al hangen en dreigde de wachtgeldregeling voor het met ontslag bedreigde personeel voor rekening te laten komen van de deelgemeenten, indien zij niet meewerkten aan de herplaatsing van het personeel.⁹⁹ De deelgemeenten zwichtten uiteindelijk. Niet veel later, in 1996, zou de Stichting Maaswerk formeel worden opgeheven.

Ad Budel maakte na het verdwijnen van de KSGJ en de diverse andere overgangen mee. De ondergang van Maaswerk had naar zijn overtuiging te maken met bezuinigingen van het stadsbestuur. Het welzijnswerk werd geheel overgelaten aan de deelgemeenten. Dat pakte verkeerd uit. 'In deelgemeente Charlois moesten dertien welzijnsstichtingen tot één stichting worden teruggebracht. Er werd gevraagd wat alle medewerkers deden en alle activiteiten moesten in detail voor de financiering worden verantwoord. We hadden een Turkse sociaal-cultureel werker die bij wijze van spreken er een half uur over deed om de straat over te steken omdat hij altijd werd aangesproken door landgenoten met een knellende hulpvraag. Het was een vorm van *outreaching* werken maar de deelgemeente vond dat niet. Hij moest achter zijn bureau zitten en nota's produceren.'

Het was sowieso de vraag of beleidsmakers, politici en bestuurders in het stadhuis en in de deelgemeentelijke kantoren nog een toekomst zagen weggelegd voor het club- en buurthuiswerk. In 1993 produceerde het gemeentelijke Bureau voor Sociale Vernieuwing de nota *Denkend over Welzijn* waarin voorstellen werden gedaan die tornden aan de fundamenteën van het club- en buurthuiswezen. Deze nota veroorzaakte veel ophef. Het feit alleen dat een denktank van *niet* aan het clubhuiswerk direct gelieerde professionals de nota had opgesteld werd door sociaal-cultureel werkers als een dolkstoot in de rug beschouwd. Het meest pijnlijke was dat de denktank methoden meende te moeten voorschrijven hoe de sociaal-cultureel werkers voortaan te werk moesten gaan. Het kwam neer op: 1. het aanbieden van multifunctionele activiteiten in iedere wijk, 2. opvang en activering van arbeidsongeschikten, 3. minder instellingsgebonden opereren en meer tussen de bevolking begeven, 4. herstel van het straathoekwerk bij het beheersen van sociale spanningen in de wijken, 5. subsidies voor tijdelijke projecten en 6. flexibele inzet van uitvoerend werkers in Rotterdam.¹⁰⁰

De bevindingen van het Bureau voor Sociale Vernieuwing kregen een warm onthaal van de deelgemeenten. Veel deelgemeentebestuurders waren ontevreden over de kwaliteit van het welzijnswerk. De nota vormde dus een welkome aanleiding om bezuinigingen en beleidsombuigingen te rechtvaardigen. De beeldvorming van en het oordeel over de kwaliteit van het sociaal-cultureel werk onder ambtenaren, politici en bestuurders was niet onverdeeld gunstig. Het maakte de welzijnssector bijzonder onzeker en kwetsbaar.¹⁰¹

Erik Trinconi meent achteraf dat het isolement van het sociaal-cultureel werk voor een deel lag bij de sector zelf. Het was niet alleen de schuld en onwil van de deelgemeenten. 'Te lang hebben we geleefd met het idee dat wat de club- en buurthuizen deden prima was en kon rekenen op steun. We hebben structureel de macht van de deelgemeenten en wijkraden onderschat.'

De Vereniging Stadsmerk liet in 1994 het imago van het sociaal-cultureel werk onder lokale politici en ambtenaren onderzoeken. Het onderzoek bevestigde deels de opvattingen die in de nota *Denkend over Welzijn* naar voren waren gebracht. De agogische functie van het werk werd doorgaans positief beoordeeld maar er bestond weinig vertrouwen in de effecten en producten van het werk. Deze beeldvorming bleek voor een deel ingegeven te zijn door ervaringen (vooroordelen) uit het verleden – 'het blijven zitten van die werkers die vroeger maar wat hebben gerommeld in de marge' – en had te maken met het feit dat de werksoort zich onvoldoende naar buiten presenteerde. Het sociaal-cultureel werk was naar de mening van politici en ambtenaren een snel in het defensief schietend bolwerk: 'een onaantastbaar, moeilijk te veranderen, log lichaam'.¹⁰²

BELIJDEND BELEID

In 1994 wisselde na de gemeenteraadsverkiezingen de wacht in het stadsbestuur van Rotterdam. Een politiek 'kleurrijk' college van PvdA, CDA, VVD, D66 en Groen-Links trad aan. Onder de vlag van 'afmaken waaraan men begonnen was', werd besloten Nieuw Rotterdam te continueren. Het werd geen doorslaand succes. Het bestuurlijke vernieuwingschap, de stadsprovincie, strandde al spoedig door een referendum. Een meerderheid van de Rotterdammers wilde niet dat Rotterdam als gemeente verdween.¹⁰³ De complete verzelfstandiging van de deelgemeenten ging niet door. De bevolking stelde zich steeds kritischer op tegenover de voorgenomen vernieuwingsplannen van Nieuw Rotterdam. Het beeld overheerste dat niet het welzijn van de bewoners en de leefbaarheid in de wijken voorop stonden alswel allerlei grootschalige fysieke en economische projecten alsmede bestuurlijke experimenten ten faveure van het gemeentebestuur en het bedrijfsleven.

Het ongenoegen onder de bevolking van Rotterdam had zich al tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 geuit. De opkomst was dramatisch laag en extreem-rechtse partijen boekten in de oude wijken grote winst. De PvdA verloor in 1994 zes van haar achttien zetels in de gemeenteraad. Bestuurders en burgers leken vreemden voor elkaar te zijn. Dat besef sijpelde door bij het gemeentebestuur. In 1995 nam de gemeenteraad dan ook een motie aan waarin de noodzaak tot het investeren in sociale processen en samenlevingsopbouw werd benadrukt. De bestuurders en ambtenaren aan de Coolsingel bleken, aldus de motie, geen idee te hebben van de sociale toestanden in de wijken. 'De toestand van lantaarnpalen, de onderhoudstaat van riolering zijn keurig beschreven, de wijze waarop mensen in Rotterdamse buurten samenleven en wonen is in geen enkele boekwerkje van

de gemeente terug te vinden.’ Zo had Sociale Vernieuwing naar het oordeel van de gemeenteraad alleen zin wanneer er een overzicht van de activiteiten en inzicht in de behoeften van de bewoners bestonden. Daar ontbrak het aan.¹⁰⁴

Ondertussen kampte het sociaal-cultureel werk in Rotterdam nog altijd met een imago-probleem. De club- en buurthuizen maakten in zekere zin een identiteitscrisis door. Een heroriëntatie, een scherpere profilering naar buiten toe, was onvermijdelijk indien deze sociaal-culturele sector zich staande wilde houden. Sociale activering van bewoners, vooral van buitenlandse migranten, en het organiseren van een aanbod dat aansloot op de behoeften van bewoners waren daartoe noodzakelijk. Het Verwey-Jonker Instituut ging op verzoek van de Vereniging Stadsmerk op zoek naar de eigenheid en kracht van het sociaal-cultureel werk in de havenstad. Medio 1995 meldden de onderzoekers bondig dat de kern, het wezen, van het sociaal-cultureel werk het innovatief werken was in een permanent veranderende (stads)samenleving in aansluiting op de leefwereld en de behoeften van de mensen in de wijken. Het uitvoerend werk was met andere woorden ‘de lokale dimensie van de verzorgingsstaat’. Hieruit trok de Vereniging Stadsmerk de conclusie dat het steeds noodzakelijker werd diverse bevolkingsgroepen op een laagdrempelige manier bijeen te brengen en het persoonlijk perspectief van mensen te koppelen aan het perspectief van een leefbare, sociaal geïntegreerde, wijk.¹⁰⁵ Het ging om het vormgeven van de sociale activering en maatschappelijke participatie in Rotterdam. Stadsmerk was hierover inmiddels in gesprek geraakt met de nieuwe wethouder van economische zaken, Hans Simons. Volgens hem was de uitdaging langdurige en kansloze werklozen te prikkelen om maatschappelijk zinvolle activiteiten te gaan verrichten. Zeker de helft van de 60.000 bijstandsgerechtigden die Rotterdam rond 1995 telde, kwam hiervoor in aanmerking. De conclusie luidde dat het sociaal-cultureel werk met enige inspanning in staat moest zijn arbeids- en cursusplaatsen in en rond de clubhuizen te genereren ten behoeve van de sociale activering van kansarmen.¹⁰⁶

Het Rotterdamse beleid steunde stevig op de pijlers van het grotestedenbeleid van het in 1994 aan de macht gekomen kabinet-Kok. Niet alleen woningverbetering – slopen en bouwen – maar ook het investeren in een set van samenhangende economische en sociale maatregelen, kleinere en grotere projecten, kregen aandacht. Gebiedsgerichte wijkaanpak werd in het grote stedenbeleid gepropageerd om de neerwaartse spiraal op het gebied van leefbaarheid een halt toe te roepen. De gebiedsgerichte wijkaanpak in Rotterdam omvatte kleinschalige (bijvoorbeeld Brede School, Mooi Millinx Buurt, Thuis op Straat) en grootschalige initiatieven (bijvoorbeeld herstructurering in Hoogvliet). Deelgemeenten, zorg- en welzijnsinstellingen, politie en woningcorporaties sloegen de handen ineen om de leefbaarheid in buurten en wijken te verhogen. Het sociaal investeren concentreerde zich op het versterken en verrijken van hulpstructuren en netwerken in de wijken. De bewoners werden beschouwd als volwaardige deelnemers en partners in de strijd tegen de verloedering.¹⁰⁷

Ondanks alle inspanningen bleek vrij snel dat het stadsbestuur er niet volledig in slaagde een coherent sociaal beleid neer te zetten naar tevredenheid van de

Rotterdamse burgers. De werkloosheid, de stijgende instroom van niet-westerse immigranten, de onaantrekkelijkheid van een te eenzijdig woningenbestand en de aanhoudende verpaupering van sommige buurten bleven Rotterdam teisteren. De wijkaanpak bleef daarom ook een van de speerpunten van het beleid van het in 1998 nieuw aangetreden College van B&W (PvdA, VVD, CDA en GroenLinks). In 1999 wenste het gemeentebestuur een toekomstvisie op te stellen met de vraag of de havenstad op de goede weg was. Deze exercitie mondde uit in *Rotterdam op Koers*. Het bleek voor de stadsbestuurder echter lastig te zijn om op sociaal terrein een samenhangende, heldere en richtgevende visie te formuleren. Voor fysieke en economische aangelegenheden, de harde kant, wilde dit wel lukken maar voor het sociaal beleid, de zachte kant, kostte dit de nodige hoofdbrekens. Het was voor B&W aanleiding een Taakgroep Sociale Infrastructuur in te stellen. De taakgroep kreeg de opdracht adviezen te produceren voor het Rotterdamse sociaal beleid in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw.

In 2002 werd het inzicht van het gemeentebestuur verrijkt met een kritisch eindrapport getiteld *Sociaal beleid en sociaal belijdend*. In het rapport werd het Rotterdamse welzijnsbeleid gefileerd. Er was te weinig uitvoeringscapaciteit, te weinig samenhang, een te lastige c.q. bijna onwerkbaar bestuurlijke constellatie, te weinig voeling met de bevolking en er waren te veel doelstellingen. De Sociale Vernieuwing en het sociaal investeren hadden, volgens de taakgroep, geleid tot een ondoorzichtige stapeling van ad-hoc-activiteiten, een woud van projecten. De successen waren te incidenteel. Op stedelijke niveau was geen zicht op de kwaliteit en effectiviteit van de vele projecten en programma's. Op veel plaatsen ging het gewoonweg niet goed. De taakgroep adviseerde schoon schip te maken door het sociaal beleid vraaggerichter en vooral socialer te maken. Het was echter *too little too late*. Het eindrapport verscheen op een uitermate ongunstig moment. De verschijning viel samen met de gemeenteraadsverkiezingen en een collegevorming die voor Rotterdam in 2002 onvoorziene gevolgen zouden hebben.¹⁰⁸ Gevoelens van onvrede gisten onder veel Rotterdammers. Niet alleen in Rotterdam, eigenlijk in heel Nederland.

POLITIEKE REVOLTE

Het positieve imago van het eerste paarse kabinet-Kok liep in de tweede kabinetsperiode deuken op. De economie liep rond 2000 stroever. De tragische en traumatische nasleep van de Srebrenica-affaire (1995), het uitbreken van de gekkekoeienziekte en de vuurwerkramp in Enschede droegen bij aan een negatieve stemming. Het vertrouwen zakte weg. De terroristische aanslag van Al-Qaeda op het *World Trade Center* in New York op 11 september 2001 deed de stemming in mineur omslaan. De eens zo geprezen multiculturele samenleving kwam onder vuur te liggen. Er werd gesproken over een 'multicultureel drama' en de puinhopen die minister-president Kok en zijn aanhangers zouden hebben veroorzaakt. Werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit hoopten zich volgens de statistieken op bij etnische minderheden. Het broeide in de Rotterdamse wijken waar rela-

tief veel etnische groeperingen woonden en overlastgevende jongeren, bedelaars, daklozen en junks de straat schenen te domineren.

Het maatschappelijk onbehagen kreeg een duidelijk gezicht tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart 2002. De uitslag in Rotterdam was vooral een onverwachte en genadeloze afrekening van de kiezer met de drie grote sinds 1945 heersende, traditionele partijen in Rotterdam. Het was de flamboyante Pim Fortuyn die met zijn Leefbaar Rotterdam een 'opstand der burgers' wist te ontketenen. Leefbaar Rotterdam kwam uit het niets op 17 zetels (34,7% van de stemmen) en werd in één klap de grootste fractie in de gemeenteraad en drukte een stempel op de vorming van het stadsbestuur. De verkiezingsuitslag was een roep naar een nieuwe wijze van besturen waarin achterkamertjespolitiek, bestuurlijke arrogantie en afstand tot de dagelijkse zorg van de Rotterdammers tot het verleden zouden gaan behoren. Er kwam een College van B&W bestaande uit Leefbaar Rotterdam, CDA en VVD. Voor het eerst in haar Rotterdamse bestaansgeschiedenis werd de PvdA verwezen naar de oppositiebankjes.¹⁰⁹ Het collegeprogramma *Het nieuwe elan van Rotterdam... zo gaan we dat doen* ademde een en al daadkracht. Veiligheid, huisvesting, onderwijs, jeugd, economische ontwikkeling en inburgering kregen voorrang. Twee uitgangspunten stonden centraal: 'een harde aanpak van de onveiligheid' én 'de dringende noodzaak de sociale verbondenheid te herstellen en te versterken'. Wie verwachtte dat het welzijnswerk een prominente plek kreeg in het beleid, vergiste zich. Het woord 'welzijn' werd slecht twee keer in het collegeprogramma gebezigd. Het was een veeg teken.¹¹⁰

Het stadsbestuur was voor de verwezenlijking van zijn doelstellingen deels afhankelijk van de deelgemeenten. Daar zat een addertje onder het gras. In de meeste deelgemeenten heersten coalitiebesturen met een prominent aanwezige PvdA en even prominent afwezig Leefbaar Rotterdam. De verhoudingen tussen stadsbestuur en deelgemeenten lagen gevoelig en waren complex. Burgemeester Ivo Opstelten en zijn wethouders wensten hun greep op de deelgemeenten te versterken. De meest onveilige wijken kregen een 'stadsmarinier' – een hoge ambtenaar – toegewezen die, direct vallend onder de verantwoordelijkheid van het College van B&W, ervoor moesten zorgen dat gemeentelijke diensten, politie, justitie, openbaar vervoer, woningcorporaties optimaal gingen samenwerken. De bestuurders aan de Coolsingel lieten er geen gras over groeien. Eind 2003 verscheen *Rotterdam zet door*. Daarin werd geconstateerd dat acute leefbaarheidproblemen het absorptievermogen van de achterstandswijken op de proef stelden. Een aantal onorthodoxe maatregelen werd aangekondigd: 1. regulering van de migratie naar, in en uit de havenstad (aangeduid als de *Rotterdamwet*); 2. bevordering van de sociale cohesie; 3. 'herovering' van de publieke ruimte op groeperingen die de stad onveilig en onleefbaar maakten.¹¹¹ Het College had niet veel op met de welzijnssector. Voor het bestrijden van 'harde' problemen wenste het gemeentebestuur geen softe instellingen en softe oplossingen te gebruiken.¹¹²

NACHTMERRIES EN DAGDROMEN

De voorgaande decennia was er door het stadsbestuur veelvuldig een beroep gedaan op het welzijnswerk. Een veelvoud aan projecten was gelanceerd. Niet steeds met evenveel succes. De prestaties waren soms onder de maat. De twijfels over de kwaliteit van het welzijnswerk bleven bestaan. De kritiek kwam neer op de afwezigheid van kennis, inzicht en slagvaardigheid, te weinig duurzame expertise, een te lage instroom van nieuw bloed uit de sociaal-agogische beroepsopleidingen en een te hoge uitstroom van zittend personeel. De welzijnsorganisaties verdronken bijna in een vloedgolf van uitvoeringstaken: educatie, sociale activering, sport & spel, leefbaarheid, herstructurering, opvoeding, werken met moeilijk groepen. Daarbovenop stapelde zich het feit dat de deelgemeenten neigden tot een gedetailleerde aansturing.¹¹³

De welzijnswereld was in Rotterdam versnipperd. Iedere sector – het sociaal-cultureel werk en kinderopvang (Stadsmerk Belangenvereniging), het ouderenwerk, het maatschappelijk werk en het opbouwwerk – had zijn eigen platform oftewel spreekbuis. In de ogen van buitenstaanders, politici en beleidsmakers werd de gehele welzijnssector daarentegen als een pot nat gezien en zodanig in het debat ook aangesproken. De welzijnsorganisaties zagen de noodzaak in hun krachten te bundelen. Eind 2003 werd, na een maanden durende intensieve overlegcarrousel, besloten tot oprichting van de Brancheorganisatie Sociale Sector Rotterdam (BOSSR). De brancheorganisatie omvatte het jongerenwerk, de kinderopvang, de maatschappelijke opvang, de jeugdhulpverlening, het algemeen maatschappelijk werk, het opbouwwerk, het welzijnswerk voor ouderen en het vorming- en ontwikkelingswerk. Iedere werksoort/sector kreeg binnen de brancheorganisatie een eigen branchekamer. De vertegenwoordigers van die branchekamers vormden samen het bestuur van BOSRR. De dagdroom was de welzijnssector ‘uit de hoek te laten komen, waarin ze de laatste jaren was gedrongen’ en weer invloed te krijgen ‘op de stedelijke sociale agenda’. BOSSR stelde zich ten doel de belangen te gaan behartigen van de sociale sector door te streven naar kwaliteitsverbetering – professionalisering – van het uitvoerend welzijnswerk. Een meer wetenschappelijk onderbouwde grondslag voor die kwaliteitslag werd niet geschuwd. Niet onbelangrijk was de communicatie met de deelgemeentelijk overheden te verbeteren en de schotten tussen de welzijnsvoorzieningen – ieder zijn eigen toko – te doorbreken.¹¹⁴

De harde realiteit was dat het sinds 2002 aangetreden gemeentebestuur de welzijnssector onvoldoende toegevoegde waarde toedichtte in het oplossen van hardnekkige samenlevingsproblemen met name op het gebied van veiligheid. So wieso was revitalisering van de sociale sector nodig. Het gemeentebestuur beseftte dat de welzijnssector zichzelf niet met de haren uit het moeras kon trekken. Om die reden werd in 2004 het *Platform ontwikkeling welzijn Rotterdam* (PowR) ingesteld om voorstellen te doen over professionalisering van het welzijnswerk, over verbetering van de inzichtelijkheid en output van het beleid plus uitspraken te doen over het sturingsarrangement. Eén jaar later bevestigde PowR wat menigeen eigenlijk al wist. De wereldhavenstad had te maken met bovenmaatse problemen waar de

welzijnssector geen raad mee wist. Zowel het welzijnsbeleid als het uitvoerend werk waren vergruisd en dat bevorderde het innovatieve en zelfherstellende vermogen van de sociale sector niet. De welzijnsorganisaties waren te afhankelijk van de deelgemeenten, toonden zich financieel weinig solide en positioneerden zich niet als krachtige eigenstandige ondernemingen. Nog altijd bleken de opbrengsten van het werk moeilijk meetbaar te zijn. PowR deed het gemeentebestuur enkele suggesties aan de hand. Er moest weer een stedelijke visie op het welzijnswerk komen, het welzijnsbeleid behoorde geen exclusieve aangelegenheid te zijn van de deelgemeenten. De welzijnssector deed er verstandig aan zich te transformeren tot een professioneel private sociale onderneming. BOSSR onderschreef in de notitie *Georganiseerde kwaliteit* de bevindingen van PowR. Professionalisering en verbetering van de beleidsmatige aansturing stonden voorop evenals het formuleren van een helder beleid op stedelijk niveau. De resultaten van het werk moesten *smart* zijn maar mochten niet leiden tot een meetbaarheidcultus. Een gebied dat prioriteit behoeft was het jongerenwerk, zo signaleerden zowel PowR als BOSSR.¹¹⁵

GOUD VAN DE STAD

De roep om gedegen en innovatief jongerenwerk werd, nadat de overheid voortdurend had gesnoeid in deze werksoort, in Rotterdam alsmaar luider, alleen al omdat in de havenstad relatief veel jonge mensen woonden. Met het merendeel van de jongeren ging het goed. Toch waren de problemen groot. Laag- en ongeschoolde jongeren hadden weinig kans op het vinden van werk. De werkloosheid onder jongeren uit etnische groeperingen was hoog. Daarnaast kampten werkloze jongeren veelal met schulden, slechte woonomstandigheden en sociaal-emotionele problemen. Een te groot aantal jongeren verliet het onderwijs zonder diploma of startkwalificatie. Ze raakten achterop en buitengesloten van de rest. 'Rondhangen' was doorgaans hun favoriete bezigheid. Buurtbewoners klaagden steen en been over het hang- en overlastgevend gedrag van groepen jongeren.

Diverse stedelijke nota's en beleidsnotities over het jongerenwerk zagen tussen 2004 en 2006 het licht. Allemaal dichtten ze het jongerenwerk – beter gezegd: het zo goed als weggesaneerde sociaal-cultureel werk – een belangrijke rol toe. Rotterdam telde in deze jaren zo'n 150 actieve jongerenwerkers, veelal in een deeltijdbaan. Dit aantal stond in geen verhouding tot de reusachtige problematiek waarmee de stad kampte. In de kadernotitie *Aansprekend jeugdbeleid* (2004) van het College van B&W, gebaseerd op gegevens van de Rotterdamse jeugdmonitor, werd een zorgelijk beeld geschetst. Het aantal probleemjongeren in de wereldhavenstad bedroeg het dubbele van het landelijke percentage: 30%. Een kwart van de 17- tot 23-jarigen had geen startkwalificatie voor de arbeidsmarkt. Opvoeding, inburgering en sociale integratie stonden door dit alles onder druk. Investeren in de Rotterdamse jeugd werd in *Aansprekend jeugdbeleid* als prioriteit genoemd. Het draaide daarbij om het 'bieden van steun' en het 'stellen van grenzen'. Bij de kadernotitie waren drie actieprogramma's gevoegd: 1. de inrichting van een stedelijke infrastructuur opvoedingsondersteu-

ning, 2. het voorkomen en bestrijden van jeugdwerkloosheid, en 3. de ketenaanpak preventief-correctief-repressief jeugdbeleid.¹¹⁶

De mogelijkheden en de capaciteiten van de jongerenwerkers waren, ook in financieel opzicht, tot dan toe beperkt. Het was dweilen met de kraan open. De positionering en professionalisering van het jongerenwerk in Rotterdam verdienen aandacht en voorrang. De kwalitatieve inbreng van de jongerenwerkers was mede-bepalend voor het oplossen van maatschappelijke problemen onder de risicjongeren. Het pedagogische klimaat voor het opgroeien van deze probleemjongeren was verre van ideaal. Het vereiste de nodige kennis, vaardigheden en juiste houding van professionals. Belangrijk was een keuze te durven maken. De keus die het gemeentebestuur nadrukkelijk voorstond was dat het jongerenwerk zich vooral behoorde te richten op jongeren die een extra steuntje in de rug nodig hadden om 'het te kunnen maken in Rotterdam'. Dus opkomen voor jongeren met het zwakste belang, zij behoorden centraal te staan. 'Zij zijn het 'Goud van de Stad' en dienen als dusdanig bejegend te worden.' Dat vroeg om een nieuw type van jongerenwerker die meer als coach *outreaching* (en niet afwachtend) op jongeren afstapte, begripvol en met respect contact legde en hen begeleidde op de weg naar hun plaats in de samenleving. Een punt van zorg was het grote personeelsverloop onder de jongerenwerkers. De meesten hielden het werk hooguit vijf jaar vol. Het aantrekken, opleiden en ondersteunen van nieuw personeel plus het bieden van een loopbaanperspectief vroegen tijd en geld. De urgentie was hoog. Het gemeentebestuur besloot tot financiering van het versneld opleiden van zo'n 50 jongerencoaches. Dit was een plechtig gebaar maar het bleef ondanks alle goede bedoelingen, gelet op de omvang van de problematiek, een druppel op een gloeiende plaat.¹¹⁷

WMO

Landelijk was er sinds 2002 een andere wind gaan waaien. De kabinetten-Balkenende kozen voor een nieuwe vormgeving van zorgarrangementen. De overheidsuitgaven voor zorg en welzijn dreigden door de vergrijzing van de bevolking en door de weinig efficiënte manier van werken van zorg- en welzijnsvoorzieningen uit de hand te lopen. Politiek Den Haag wenste deze ontwikkeling een halt toe te roepen. Het kon beter en zuiniger. Zorg en welzijn moesten doelmatiger en vraaggericht gaan werken. De Welzijnswet en enkele andere wetten dienden plaats te maken voor de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO). Het kabinet beoogde hiermee het lokale welzijnsbeleid grondig te renoveren en de zorg te vermaatschappelijken door die dichterbij de mensen te brengen. De WMO paste in de CDA-filosofie van *civil society*, de zorgzame samenleving, waarin burgers zelf verantwoordelijk worden geacht voor hun eigen leven. Problemen moesten hulpbehoevende burgers voortaan met de directe leefomgeving (familie-, burenen- en vrijwilligershulp) zelf oplossen, de zogenaamde mantelzorg. Alleen degenen die zich niet zouden kunnen redden, mogen een beroep doen op het gemeentelijke

loket voor ondersteuning. De gemeenten kregen de opdracht een samenhangend stelsel van ondersteuning te organiseren voor inwoners die niet in staat zouden zijn voor zichzelf te zorgen. De WMO prikkelt, naar de opvatting van het kabinet, tot vernieuwing van de relatie tussen welzijnsinstellingen en gemeenten. Marktwerking in zorg en welzijn, zo luidt de verwachting, leidt tot gezondere verhoudingen, transparantie en bovenal tot een gunstige prijs-kwaliteitverhouding.

De verzorgingsstaat was aan revisie toe. Deze gedachte kwam tot uitdrukking in het rapport van de WRR *De verzorgingsstaat herwogen* dat vlak voor de Tweede-Kamerverkiezingen in 2006 verscheen. Volgens de WRR vroeg de verzorgingsstaat om herschikking: minder nadruk op het traditionele verzorgen en verzekeren en meer voorrang verlenen aan verheffen en verbinden. De verheffingsfunctie bestaat uit een economische en een culturele component. De economische component richt zich op vaardigheden die mensen nodig hebben om op de arbeidsmarkt hun plaats te kunnen vinden. De culturele component omvat de culturele kennis en vaardigheden, bijvoorbeeld te verwerven via inburgeringscursussen, om zich als burger staande te houden in de samenleving. Met andere woorden: het draait om scholing. De verbindingsfunctie richt zich op het creëren van onderlinge verbondenheid (sociale cohesie). Het overbruggen van maatschappelijke afstanden tussen arm en rijk, tussen jong en oud, tussen autochtoon en allochtoon en tussen hoger- en lageropgeleiden verdiende prioriteit omdat dit bijdraagt tot maatschappelijke stabiliteit. Een zekere marktwerking kon, volgens de WRR, geen kwaad.¹¹⁸

WMO in Rotterdam

De welzijnssector in Rotterdam keek met de nodige scepsis naar de ‘vermarkting’ van het werk. Daar werd aanvankelijk weinig geloof aan gehecht. ‘Zoiets kon onmogelijk één op één worden gelegd op maatschappelijke organisaties. We zijn bezig met mensen, niet met tubes tandpasta’, oordeelde een directeur van een Rotterdamse welzijnsorganisatie. ‘Het is onzin om te denken dat door vermarkting welzijnsdiensten goedkoper en beter kunnen presteren. Voor de bedrijfsresultaten van welzijnswerk bestaat geen commerciële en draagkrachtige markt. Het welzijnswerk is niet bedoeld voor en kan niet beperkt blijven tot diegenen die er voor kunnen betalen en het hardst schreeuwen’, reageerde weer een ander.¹¹⁹ Welzijn was er toch primair voor de zwakste groepen, het minst goed geformuleerde belang? Marktwerking bracht het risico met zich mee dat kleinere welzijnsorganisaties werk kwijt zouden raken aan concurrenten tegen wie zij financieel niet konden opboksen. Het betekende bovendien dat instellingen genoodzaakt waren over de grenzen van de (deel)gemeente heen te kijken. Het gemeentebestuur van Rotterdam zag de bui al hangen en stelde daarom een minimaal budget beschikbaar voor het van de grond krijgen van vernieuwingsimpulsen. Van het geld werd onder andere het *Sociaal Platform Rotterdam* (SPR) opgericht dat als taak kreeg de sociale kwaliteit in enkele wijken van Rotterdam te verbeteren door de samenwerking tussen (welzijns)organisaties, politie, politiek en bewoners te stimuleren. Het SPR mocht onder voorzitterschap van oud-minister Pieter Winsemius het College van B&W bestoken met (on)gevraagde adviezen en innovatieve ideeën.

De deelgemeenten waren alert op de gevolgen van de WMO en meer in het bijzonder op de activiteiten van het SPR omdat deze de welzijnsbevoegdheden van de deelgemeentelijke besturen leken te doorkruisen. De WMO kon voor het stadsbestuur immers aanleiding zijn om het deelgemeentelijke bestel op de schop te nemen. Ongelijk hadden ze niet, want in 2004 droeg de gemeenteraad het College van B&W op met voorstellen te komen over 'de afbakening van verantwoordelijkheden en bevoegdheden tussen gemeente en deelgemeenten (...) en welke (deel)gemeentelijke bestuursstructuur en gebiedsindeling adequaat zouden zijn om de (...) bestuurbaarheid en slagkracht toe (te laten) nemen'. In mei 2005 presenteerde het College van B&W de notitie *Rotterdam georganiseerd bestuurd ... en zo gaan we dat doen!*¹²⁰ Taken en bevoegdheden waren tussen het stadsbestuur en de deelgemeenten niet helder geregeld, zo viel in het stuk te lezen. Burgers en organisaties wisten bij tijd en wijle niet waar ze aan moesten kloppen. Was vroeger de gemeente Rotterdam zelf aanbieder van welzijnsproducten en -diensten anno 2004/2005 had Rotterdam te maken met verzelfstandigde welzijnsinstellingen en derden, die via inschrijvingen op aanbestedingen ieder eigen producten in ruil voor subsidie op de welzijnsmarkt aanboden. Het was niet efficiënt dat de welzijnssector *en* met het stedelijke bestuur *en* met verschillende deelgemeenten rond de tafel zat om orders binnen te halen. Stevige ingrepen werden in het vooruitzicht gesteld: '(Er zal) meer gecentraliseerd *moeten* worden: de overheid zal meer als eenheid moeten optreden'. De kritische lezer legde dit uit als meer macht aan het stadsbestuur en minder aan de deelgemeenten.

Na de verschijning van B&W-notitie brak het protest uit. De deelgemeenten waren furieus en zetten partijgenoten in de gemeenteraad onder druk het voorstel van tafel te vegen. Het protest werd gehonoreerd. PvdA, CDA en VVD beschouwden het voorstel van B&W als een aantasting van hun belangen en de directe invloed van hun achterban en hun electoraat in de wijken. *Rotterdam georganiseerd bestuurd* belandde in de prullenmand.

De Verenigde Rotterdamse Deelgemeenten nam in september 2005 het heft in handen en kwam met de notitie *De WMO en PowR: de inzet van de deelgemeenten*.¹²¹ De deelgemeenten speelden handig in op de sentimenten die speelden rond de WMO. Ze gaven op slimme wijze tegengas aan de aanhoudende druk inzake de bestuurlijke reorganisatiewensen van het stadsbestuur. De WMO was gebaseerd op het concept 'horizontalisering': minder overheidsbemoeyenis door kaderstelling op hoofdlijnen, meer ruimte en zeggenschap voor uitvoerende organisaties en burgers. Hoewel de aanpak van een aantal maatschappelijke vraagstukken op stadsniveau diende te worden georganiseerd, bevond het merendeel zich op een lager schaalniveau, oordeelde de Verenigde Rotterdamse Deelgemeenten. Zeker met betrekking tot het bevorderen van sociale samenhang en leefbaarheid in wijken en buurten, de ondersteuning bij het opgroeien van jongeren, de advisering en de voorlichting aan cliënten en het werk van mantelzorgers en vrijwilligers viel niet te ontkomen aan de inbreng van de deelgemeenten. Kortom, de deelgemeenten waren bij uitstek geschikt om de WMO dicht bij de burger te brengen.

KOERSCORRECTIE

In maart 2006 vonden gemeenteraadsverkiezingen plaats die ook deze keer in Rotterdam een verschuiving in de politieke machtsverhoudingen veroorzaakten en die leidden tot een zekere koerscorrectie. De PvdA werd in 2006 met 18 zetels weer de grootste fractie in de gemeenteraad. Leefbaar Rotterdam kwam met 14 zetels op de tweede plaats. Een coalitie met Leefbaar Rotterdam was kansloos. De Leefbaren hadden tevoren aangekondigd niet te willen samenwerken met de PvdA.¹²² De onderhandelingen leidden tot een weinig stabiele coalitie tussen PvdA, CDA, VVD en GroenLinks. Diverse wethouders kwamen in de loop van de rit in conflict met de eigen fractie in de gemeenteraad en vertrokken voortijdig. Het collegeprogramma *De stad van aanpakken. Voor een Rotterdams resultaat* was geen terugval naar de door Leefbaar Rotterdam zo verafschuwde softe regenteske 'pre-2002'-periode. Het onderscheidde zich wel door een robuust ogend sociaal programma. Verbetering van de sociale kwaliteit was een van de hoofdpijlers. Meedoen en binding, maatschappelijke activering en zelfredzaamheid, waren de sleutelwoorden. Samen met burgers, ondernemers en deelgemeenten aan de slag in wijken en buurten was de kern. Het 'Pact op Zuid' maakt trots deel uit van het programma. Het Pact is een grootschalige operatie waar Rotterdamse woningbouwcorporaties en (deel) gemeente(n) voor de duur van tien jaar 1,2 miljard euro steken in de fysieke kwaliteitsverbetering van huizen, scholen en andere accommodaties en bovendien sociaal investeren in de leefbaarheid van Rotterdam-Zuid met als doel de bewoners tevredenheid te verbeteren en de selectieve migratie in dit grootstedelijke gebied – het aantal allochtonen – terug te dringen.¹²³

Het College van B&W besloot het deelgemeentelijke bestel voorlopig met rust te laten want voor een geslaagde gebiedsgerichte aanpak was een pragmatische samenwerking met de deelgemeenten onvermijdelijk en noodzakelijk. 'Synergie vergroot de kans op succes', zo valt te lezen in het collegeprogramma. Wat telde, was dat de bestuurlijke organisatie dienstbaar gemaakt werd aan het belang van de burgers en ondernemers. Overbodige en belemmerende procedures en regels zouden een vereenvoudiging ondergaan of moesten verdwijnen. Deze papieren ambities stonden in contrast met de werkelijk ervaren daadkracht. Het verontrustte de welzijnssector aanvankelijk dat het lang duurde voordat het Rotterdamse stadsbestuur kwam met concrete beleidsstappen ten aanzien van de WMO. BOSSR stak in 2006 haar twijfels niet onder stoelen en banken.¹²⁴ BOSSR riep het stadsbestuur op beleidskaders en doelen vast te stellen en vooral de regierol en verantwoordelijkheden binnen de welzijnsketens duidelijk aan te geven. Door de betrokkenheid van de deelgemeenten, die ieder hun eigen weg leken te gaan, en de bemoeienis van stedelijke diensten als Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SoZaWe), Jeugd Onderwijs en Samenleving (JOS) en de GGD dreigde het welzijnsbeleid te vergruizen. Een heldere rolverdeling was noodzakelijk, vooral minder gemeentelijke bemoeizucht met de interne bedrijfsvoering van de welzijnsinstellingen.

Het gemeentebestuur vond de geuite zorgen overtrokken. De WMO was niet *het* instrument om tot vernieuwing van het welzijnswerk te komen. Wenselijk was

geen dikke pakken papier te produceren en eindeloos te praten over bestuurlijke structuren. De opvatting dat welzijnsinstellingen het monopolie hadden op de uitvoering kon men gevoeglijk uit het hoofd zetten.¹²⁵ Deze stellingname bevorderde bepaald niet de verstandhouding tussen het stadsbestuur en de welzijnssector. Het stadsbestuur verweet de BOSSR er vastgeroeste reflexen op na te houden. In plaats van te klagen zou het verstandiger zijn de krachten te richten op de werkvloer omdat de welzijnsinstellingen juist daar alle troeven in handen hadden om sterk te staan. In dat opzicht deed het SPR het, volgens B&W, stukken beter dan de BOSSR. Het platform remde immers niet maar het kwam met ideeën en initiatieven. Met andere woorden, het SPR was naar het oordeel van het gemeentebestuur een inspirerende groep denkers en doeners die zich ten aanzien van het sociaal beleid niet passief en afwachtend opstelde.¹²⁶ Het gemeentebestuur stond een doortastend drang-en-dwang-beleid voor. Niet pampieren maar stevig aanpakken, eropaf gaan desnoods met repressie en bevoogding tot ‘achter de voordeur’, *Back to the Fifties*. Kritiek kon B&W nauwelijks velen. Zo kreeg ook de Rotterdamse Ombudsman in 2007 de volle laag. De ombudsman had naar aanleiding van klachten over de nogal al intimiderende manier van optreden van de zogenaamde interventieteams het gewaagd kritisch te rapporteren.

De voortslepende tegenstelling tussen het stadsbestuur en de welzijnssector kwam voort uit de bittere ervaring van het verleden. De intense politieke bemoeizucht, de afgedwongen reorganisaties en de bezuinigingen hadden diepe wonden geslagen en het vertrouwen van de welzijnssector in de lokale overheid niet vergroot. De sector voelde zich miskend, ondergewaardeerd en weinig gesteund. De gemeentebestuurders en veel ambtenaren hadden geen notie wat er zich zoal afspeelde aan de frontlijn van het welzijnswerk. De onzekerheid over de toekomst voedde deze negatieve gevoelens. Het leidde ertoe dat welzijnsinstellingen in hun strategische beleidsplannen niet verder vooruit durfden te kijken dan hooguit twee tot drie jaar. Toch was het besef aanwezig dat de welzijnssector mee moest bewegen. In plaats van in onderlinge concurrentie te vervallen leek het verstandiger de krachten te bundelen tegen de inkoopmacht van de gemeente Rotterdam. Er waren te veel en te kleine welzijnsorganisaties die makkelijk tegen elkaar uit te spelen waren. Deze versnippering, zo werd erkend, stond de creativiteit en innovatie in de weg. Schaalvergroting was op termijn onvermijdelijk en resulteerde in 2009 in fusies. Nieuwe slagvaardige welzijnsorganisaties, consortia en werkmaatschappijen kwamen tot stand, die kozen voor een slimme samenwerking met woningcorporaties en zorginstellingen.

Ook het gemeentebestuur kwam tot een zekere inkeer. Begin 2008 had het College van B&W, na overleg met de deelgemeenten, *Het Uitvoeringsprogramma Verbetering Welzijnssector* vastgesteld. De strijdbijl werd begraven. De gemeente en de BOSSR gingen met elkaar de uitdaging aan om de welzijnssector in de havenstad te versterken opdat snel en adequaat kon worden ingespeeld op maatschappelijke problemen en op nieuwe ontwikkelingen in en rond de sociale sector. De (deel)gemeente(n) diende(n) als opdrachtgever(s) te zorgen voor duidelijke opdrachten en voor sturing op resultaten. De welzijnsinstellingen worden als opdrachtnemers

geacht primair verantwoordelijkheid te nemen voor productinnovatie en deskundigheidsbevordering wat betreft de aanpak van leefbaarheidsproblemen in Rotterdam. De samenwerking tussen de gemeente en de BOSSR (welzijnssector) zal door uitwisseling van *good practices* en een gezamenlijke inzet op innovatieve thema's worden versterkt.¹²⁷ De partners lijken weer enigszins tot elkaar gekomen te zijn.

ERVANDAAN OF EROPAF

In de afsluiting van het vorige hoofdstuk werd geconstateerd dat de verwarring binnen de welzijnssector in de periode 1969-1983 groot was. Reorganisaties, fusies en bezuinigingen troffen het welzijnswerk en tastten zijn bestaansgrond aan. Die tendens zette zich na het verdwijnen van de KSGJ en het ontstaan van de VCR voort. Het welzijnswerk, vooral het sociaal-cultureel werk, wankelde. Alles leek te gaan schuiven. Onder het landelijke *no-nonsense*-beleid werd stevig bezuinigd op het welzijnsbudget. Beheersing en risicobeperking, planning & control, gingen een rol spelen. Voor de betrokkenheid van de uitvoerend werkers had dit grote gevolgen. De werkers stelden zich op afstand van de dagelijkse leefwereld van mensen, ze bewogen zich *ervandaan*. In Rotterdam verbrokkelde de welzijnssector grotendeels door de decentralisatie van het welzijnswerk naar de deelgemeenten. De samenhang verdween omdat de stedelijke steunfuncties waren weggefallen. De werkers werden opgeslokt door bureauwerk. De ontevredenheid onder de bewoners nam toe. Zij werden geconfronteerd met drugsoverlast, criminaliteit, hangjongeren, geweld achter de voordeur. Problemen die niet meteen werden opgelost of op te lossen waren. Politici en bestuurders zagen hierin aanleiding de welzijnssector de duimschroeven aan te draaien. De welzijnssector, zeker het sociaal-cultureel werk, was in deze jaren weinig geprofileerd.

In 2002 vond een politieke aardverschuiving plaats. Veiligheid, repressie, drang en dwang, stevige interventies en disciplineren werden speerpunten in het Rotterdamse beleid. Bovendien wenste het College van B&W vanaf dat moment de toegenomen macht van de deelgemeenten aan banden te leggen. Het stadsbestuur en deelgemeenten stonden zo nu en dan als kempfanen tegenover elkaar. Daartussen zat een gemengd welzijnswerk. De welzijnssector werd door het gemeentebestuur vooralsnog niet gezien als de meest aangewezen en geschikte partner om het Rotterdamse 'schoon, heel en veilig'-beleid in de praktijk gestalte te geven. Het was een schok. De sector besepte na verloop van tijd dat het welzijnswerk op een andere leest geschoeid diende te worden. Bundeling van krachten was onontkoombaar. De professionaliteit van de werkers moest worden versterkt evenals het imago van de welzijnssector zelf. De beeldvorming over het sociaal-cultureel werk, de club- en buurthuizen, was eigenlijk decennialang een zich continu herhalend probleem. De leefwereld van de burgers met hun problemen werd herontdekt, directe betrokkenheid van de werkers bij de buurt en straat werd weer van groot belang geacht. Met anderen woorden: de werkers moesten en mochten er weer *opaf*. Het in de verdrukking geraakte vakmanschap van de welzijnswerker diende in ere te worden hersteld.

CONCLUSIE

De moderne samenleving die in Europa is ontstaan in de negentiende en twintigste eeuw, en die vooral in de laatste vijftig jaar vorm kreeg, kenmerkt zich volgens socioloog Kees Schuyt door een vijftal verschuivingen. De eerste is die van een relatief homogene naar een heterogene bevolkingssamenstelling. Deze komt tot uitdrukking in een grote diversiteit naar etnische herkomst en nationaliteit. Zo zijn de omvang en aard van de gezinsvorming in de moderne samenleving gewijzigd: van groot naar klein en van een bevelshuishouding naar een onderhandelingshuishouding. Een tweede proces van modernisering zien we in de veranderende levensovertuiging. Rond 1900 was de bevolking nog voor 90% godsdienstig, vooral christelijk. Aan het begin van eenentwintigste eeuw is het beeld pluriformer. De samenleving is onder meer door de komst van de moslims meer gedifferentieerd. Tegelijk zijn mensen minder godsdienstig/kerkelijk gebonden. Een derde verschuiving is die van een meer groepsgewijze naar een individuele levenswijze, in Nederland waarneembaar in het proces van verzuiling naar ontzuiling en individualisering. Een vierde verandering zien we in het sterk doorgezette onderscheid tussen kerk en staat en de scheiding tussen geloof (irrationeel) en wetenschap (rationeel). Hieruit vloeien allerlei botsende sferen voort met betrekking tot normen en waarden. En ten vijfde: de gewijzigde wereldoriëntatie. Door technologisering (onder andere ICT), mondialisering en globalisering zijn staatsburgers meer wereldburgers geworden.¹²⁸

Nederland lijkt het meest veranderd te zijn vanaf 1960, vooral op het gebied van bevolkingssamenstelling, levensovertuigingen (-opvattingen) en levensinrichting. In vrij korte tijd wijzigde de bevolkingssamenstelling. Het aandeel niet-westerse minderheden steeg sterk in de vier grote steden, waaronder Rotterdam. Niet alleen de bevolkingssamenstelling veranderde, zo ook de levensovertuiging en levensinrichting in de stadssamenleving. Het dagelijks leven ging er zichtbaar anders uitzien en werd complexer.

Het gezins- en jeugdwerk in en rond de club- en buurthuizen, meer in het bijzonder van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ, heeft al deze koerswijzigingen al dan niet op een positieve manier aan den lijve moeten ondervinden. De veranderende maatschappelijke context, de landelijke en stedelijke invloeden zijn van grote, soms doorslaggevende betekenis geweest op de mogelijkheden en het bereik (en het succes) van het gezins- en jongerenwerk.

In dit afsluitende hoofdstuk zullen we proberen antwoord te geven op de centrale vragen die in de inleiding van dit boek staan geformuleerd: Hoe functioneerden en reageerden het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ in en op het

maatschappelijke tijdsgewricht (1957-1986) waarin Rotterdam zich ontpopte als een snel expanderende moderne maar steeds onbehaaglijker wordende haven- en leefstad? Wat leidde tot het verdwijnen van de KSGJ en met welke nalatenschap voor het welzijnswerk in Rotterdam?

Dit doen we aan de hand van een drietal onderscheiden thema's en invloeden die als rode draden lopen door de geschiedenis van het club- en buurthuiswerk van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ: kerk, professionalisering en (welzijns)politiek. We sluiten af met een antwoord op een gewichtige vraag: wat heeft het club- en buurthuiswerk opgeleverd en bijgedragen aan de oplossing van samenlevingsproblemen in Rotterdam?

KERK

Het katholieke club- en buurthuiswerk schoot wortel in Rotterdam in de hoogtijdagen van de verzuiling. Het doel was volwassenen maar vooral jongeren (jongens) in achterstandsgebieden godsdienstig en zedelijk te verheffen op basis van katholieke beginselen. Die missie – of pastorale opdracht – werd uitgevoerd door de paters van de Congregatie van het Hart van Jezus en was notarieel (1926) en statutair (1947) vastgelegd. De clubhuizen vormden bij uitstek het instrument om greep te krijgen op wijk- en buurtgemeenschappen die door geloofsafval werden bedreigd. Het was de taak van de paters de kudde in de grote, onpersoonlijke en gevaarlijke stadssamenleving bijeen te houden. Drankmisbruik, werkloosheid, vandalisme en zedenverval (huwelijksontrouw) dienden te worden bestreden met opvoeding, geloof, ontspanning en educatie. Het gezins- en jeugdwerk van het Sint Franciscus Liefdewerk hield als kerkelijk particulier initiatief tot ver na de Tweede Wereldoorlog stand. Een aanhoudend beschavingsoffensief bleef in de ogen van de katholieke kerk noodzakelijk. De bezoekers van de clubhuizen toonden overigens weinig belangstelling voor het pastorale werk, wel voor de ontspanningsactiviteiten. Het kerkbezoek in de Rotterdamse wijken was dalend, het aantal gemengde huwelijken nam toe en de binding van veel jongeren met de kerk en het geloof was gering. Toch hield het Sint Franciscus Liefdewerk in zijn strijd tegen de onmaatschappelijkheid vast aan een goede katholieke opvoeding. Met die opvoeding diende vroeg te worden gestart. Daarom verschenen in of nabij de clubhuizen crèches waar de kleintjes uitsluitend op basis van een sociale indicatie werden ondergebracht. De werkende moeder zag de kerk niet als een positief modern verschijnsel. In 1957 werd door de Congregatie herhaald en benadrukt dat de zielzorg binnen het club- en buurthuiswerk niet mocht worden verwaarloosd.

De maatschappij veranderde echter in een hoog tempo. Het zuilenstelstel begon in de jaren zestig in zijn voegen te kraken. De katholieke zuil wankelde en stortte uiteindelijk ineen omdat hij niet langer in staat bleek de modernisering van de samenleving tegen te houden. Vertwijfeling sloeg toe. Niet alleen onder de gelovige aanhang maar ook bij de paters. Het aantal priesterroepingen daalde en

het aantal ambtsverlatingen nam toe. Paters, priesters, broeders en nonnen kozen voor een wereldlijk leven buiten de parochie en/of het klooster. In oude en nieuwe stadswijken van Rotterdam tastte de toenemende welvaart de geloofsgemeenschap aan. De parochies liepen leeg. De effecten van de ontkerkelijking waren ook voelbaar en zichtbaar in de clubhuizen. Het bezoek verminderde en het vaste publiek werd wisselvallig. Het Sint Franciscus Liefdewerk bleef desondanks belang hechten aan de presentie van de kerk in het gezins- en jeugdwerk. De algemeen directeur pater Kwanten bleef het pastorale werk in clubhuizen en gezinnen propageren. Hij zag zich gesteund door de Congregatie die de benoeming van paterdirecteuren bij de club- en buurthuizen exclusief claimde. Zowel Kwanten als de Congregatie roeiden daarmee tegen de stroom van de tijd in. Dat zagen inmiddels ook de uitvoerend werkers in de club- en buurthuizen. Na 1965 was de katholieke identiteit voor zowel de bezoekers als de meeste werkers niet meer opportuun. Geloof en kerk waren vreemd geworden aan veel bewoners in Rotterdam.

In 1969 werden de pastorale veren afgeschud. Het aantal paters dat opstapte was groot. Binnen de Congregatie waren nauwelijks opvolgers te vinden om leiding te geven aan de clubhuizen. Daarom werd in 1969 een nieuwe stichting, de KSGJ, opgericht. Voortaan was het niet meer nodig om een pater als directeur/hoofd van een clubhuis aan te stellen. De katholieke beginselen fungeerden nog wel als inspiratiebron voor de KSGJ. In de praktijk stelde dit niet veel voor. In 1972 werd de band tussen de Congregatie en de KSGJ definitief verbroken. Daarmee verviel voor de KSGJ een belangrijke inkomstenbron. Een deel van de salarissen van de bij de club- en buurthuizen werkzame paters werd immers door de Congregatie niet meer teruggestort op de rekening van het stichtingsbestuur van de KSGJ.

PROFESSIE

Het gezins- en jeugdwerk maakte in het midden van de vorige eeuw een omslag door. Van onbezoldigd liefdewerk uitgevoerd door vrijwilligers veranderde het club- en buurthuiswerk geleidelijk in een door beroepskrachten gedomineerde aanpak. Het uitvoerend werk werd vanaf 1960 in belangrijke mate verricht door specifiek opgeleide beroepskrachten. Het begeleiden van lastige doelgroepen in achterstandswijken stelde hoge eisen aan het opleidingsniveau. De opleiding van de paters – pastoraal werk – was niet meer toereikend. Bovendien was het werk te zwaar en te verantwoordelijk geworden om het over te laten aan vrijwilligers. Het club- en buurthuiswerk breidde zich na de oorlog gestaag uit. De professionalisering van de medewerkers hield geen gelijk tred met de snelle kwantitatieve expansie van het werk. Het uitvoerend werk werd als uitzonderlijk zwaar ervaren. Zowel de beroepskrachten als de vrijwilligers hielden het doorgaan niet langer vol dan vijf jaar. Om die reden heerste er een permanent tekort aan geschoolde krachten aan de frontlijn.

Het gezins- en jeugdwerk werd onder invloed van deze maatschappelijke verschuivingen in de jaren zestig en zeventig complexer. Die complexiteit uitte zich

in specialisering en versnippering van vele werksoorten- en activiteiten. Bij het Sint Franciscus Liefdewerk waren de paters en enkele maatschappelijk werkers aanvankelijk de enige beroepskrachten. Later kwamen daar gezinsverzorgsters, jeugdwerkers, crèche- en peuterleidsters en buurtopbouwwerkers bij. Scholing, herscholing en bijscholingen namen in betekenis toe. De overheid stelde voorwaarden aan de subsidiëring van het werk. De medewerkers dienden te beschikken over een diploma, behaald aan een erkend opleidingsinstituut. Vanaf het Emmaplein werden alle medewerkers, inclusief de paters, gestimuleerd (deeltijd) opleidingen te volgen. Het gebrek aan geschoolde krachten was zo hoog dat een tweejarige urgentieopleiding in het leven werd geroepen. De nodige professionalisering omvatte niet alleen het maatschappelijke, agogische en pedagogische werk in de club- en buurthuizen maar ook de bedrijfsvoering. Financiën, boekhouding, management en personele zaken moesten op orde zijn, wilde men in aanmerking blijven komen voor subsidies.

Onder invloed van hun opleiding en de maatschappijkritische kanteling in de jaren zestig toonden de uitvoerend werkers zich mondiger en minder onderdanig dan hun voorgangers en/of hun oudere collega's. Een traditionele *top down*-benadering werd niet meer door iedere professional geduld. De aanpak en omgang met cliënten en bezoekers van de club- en buurthuizen ondergingen wijzigingen. Individuele hulpverlening maakte geleidelijk plaats voor groepsactivering en sociale actie, zij verschoof van een beschavende en beschermende betutteling naar emancipatie en zelfontplooiing. Bewoners, bezoekers en cliënten moest worden geleerd een eigen koers te varen en op te komen voor het eigen belang. Kortom, een *bottom up*-aanpak. Het geven van verantwoordelijkheid en inspraak aan bezoekers en bewoners – hen activeren – vroeg een omslag in het denken en doen van de werkers.

De overgang van het Sint Franciscus Liefdewerk naar de KSGJ in 1969 is dan ook een professionaliseringsslag. Onder invloed van de tijdgeest (participatie, inspraak en democratisering) groeide de aandacht voor een integrale aanpak. Groepswerk en sociale – collectieve – activering van bewoners in de wijken en buurten van Rotterdam kwamen als nieuwe fenomenen op. De mobilisering van bewoners werd noodzakelijk geacht. Maatschappelijk werkers, sociaal-cultureel werkers, de crèche en peuterzaal werkten samen in het activeren en mobiliseren van bewoners om het een en ander te doen aan hun leef- en woonomstandigheden. In de jaren zeventig en tachtig stonden participatie en democratisering van voorop. Voor menig professional en de staf van de KSGJ waren dit verwarrende jaren. De kritiek op de effectiviteit en de zinvolheid van het club- en buurthuiswerk nam toe. Niet alleen vanuit de overheid en politiek maar ook in intellectuele kringen zwelde het commentaar aan. De kwaliteit van het werk stond als zwak te boek. Dat was voor de professionals een lastige kwestie want de kwaliteit van hun werk hing samen met de sociale opbouw van de wijken waarin de clubhuizen stonden. Het type bezoeker bepaalde immers in belangrijke mate de inhoud en de mogelijkheden van het clubhuiswerk. De meeste clubhuizen waren gehuisvest in sociaal zwakke buurten.

Tot circa 1976 opereerden de clubhuizen in de praktijk tamelijk autonoom en los van elkaar. Zij hielden zich doorgaans bezig met een aanbodgericht activiteitenprogramma. Het clubhuiswerk bestond voornamelijk uit het oplossen van problemen van bezoekers/buurtbewoners en het organiseren van nuttige ontspannende activiteiten. Dit wil niet zeggen dat vanuit het Emmaplein door de staf van de KSGJ geen serieuze pogingen werden gedaan om te komen tot het ontwikkelen en toepassen van gezamenlijke (interventie)methodieken en meer eenheid tussen de eigen club- en buurthuizen. Het maatschappelijke tij zat echter tegen. Het maatschappelijk werk werd na 1976 langzaam weggezogen uit de club- en buurthuizen. Het opbouwwerk werd in Rotterdam in het kader van de herstructurering en stedelijke vernieuwingsprogramma's stedelijk georganiseerd. Het sociaal-cultureel werk dreigde te vervallen tot een manasje van alles. Opvallend is dat de KSGJ en de andere organisaties voor gezins- en jeugdwerk in Rotterdam de problematiek van de vestiging van buitenlandse migranten relatief laat oppakten. De komst van migranten uit Turkije, Marokko en Suriname leidde tot spanningen in de Rotterdamse samenleving. De werkers waren daar niet of onvoldoende op voorbereid en opgeleid. Naast dit alles lagen bezuinigingen en reorganisaties op de loer. Dit alles beperkte de mogelijkheden van de professionals. De verzakelijking sloeg toe en het werkplezier nam na 1975 af. Desondanks slaagde de KSGJ erin zich zowel financieel als professioneel staande te houden. Maar het onvermijdelijke kwam toch.

Met het verdwijnen van de KSGJ, de komst van de VCR in 1982 en latere pogingen tot stedelijke organisatie van het gezins- en jeugdwerk verdween de druk op de ketel allerminst. De kritiek op het welzijnswerk bleef aanhouden. Er werd geklaagd over de vaagheid en de weinig concrete bijdrage van het club- en buurthuiswerk oftewel het sociaal-cultureel werk. Het beeld van praatgrage en actievoerende werkers stond gebrand op het netvlies van ambtenaren, politici en lokale bestuurders. Het profiel van de sociaal-cultureel werker had zwaar te lijden onder deze imago-strijd. De VCR, Maaswerk en Stadsmerk poogden, en BOSSR probeert vandaag, de identiteit van het welzijnswerk nieuw leven in te blazen en de sociale kwaliteit in Rotterdam te verhogen. Het professionele elan moet weer terugkeren.

WELZIJNSPOLITIEK

Hield de overheid zich voor de Tweede Wereldoorlog vrijwel afzijdig van het bevorderen van zorg en welzijn onder de bevolking, vooral van de opvang van zwakkeren, na 1945 ging zij zich via regelgeving en subsidies bemoeien met welvaart en welzijn. De uitvoering van het gezins- en jeugdwerk werd lange tijd, voor en na de oorlog, overgelaten aan het verzuilde particulier – kerkelijk – initiatief. Tot ver in de jaren veertig ontving het Sint Franciscus Liefdewerk van de overheid geen subsidie voor het club- en buurthuiswerk. Dit gold ook voor andere instellingen voor gezins- en jeugdwerk en de opvang van hulpbehoevenden. Vrijwel alles werd betaald uit eigen middelen. In het belang van de wederopbouw en uit angst voor

maatschappelijke ontwrichting nam de overheidsbemoeyenis toe. De oprichting van het ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952 was hiervan een concrete uiting. Via subsidiegelden werd het uitvoerend werk van het particulier initiatief gedeeltelijk, en later bijna geheel, bekostigd. De financiële toeschietelijkheid van de overheid had het voordeel dat het gezins- en jeugdwerk zich kon uitbreiden en professionaliseren maar ze had het nadeel dat de afhankelijkheid toenam. De organisaties konden niet meer functioneren zonder overheidsfinanciën. Het uitdijen van de verzorgingsstaat en de welzijnssector impliceerde bureaucratisering, gedetailleerde regelgeving (zoals opleidingseisen en boekhouding) en verantwoording. Het Sint Franciscus Liefdewerk in Rotterdam had, net als andere organisaties, moeite om aan al die voorwaarden te voldoen. De organisaties waren daar aanvankelijk niet op ingesteld. Ze kwamen immers grotendeels voort uit het vrijwilligerswerk, draaiden ooit op onbetaald liefdewerk, bekostigd uit (kerkelijke) collectes en giften. Met de komst van de KSGJ werd de financiële administratie geprofessionaliseerd en aangepast aan de eisen van de tijd.

De financiële 'gulheid' van de gemeente bleef overigens achter bij die van de Rijksoverheid. Vergeleken met andere gemeenten was de bijdrage van Rotterdam lange tijd zonder meer karig. Mondjesmaat droeg het gemeentebestuur financieel bij aan het werken met de ongeorganiseerde jeugd en onmaatschappelijke gezinnen. De economische opbouw van de havenstad genoot de hoogste prioriteit. Gemeenten waren wettelijk niet verplicht het werk van de club- en buurthuizen te ondersteunen. Met de uitbouw van de verzorgingsstaat en de bloei van de economie tussen 1957 en 1970 breidde het welzijnswerk zich uit. De greep van de overheid op de welzijnssector nam door de ontzuiling toe. Welzijn werd verder een object van sturing en planning. Heel lang hield dit niet stand want een economische crisis diende zich na 1972 aan. Op ministeries drong het besef door dat de bomen niet tot de hemel konden blijven groeien. De Rijksoverheid besloot zich terug te trekken en het welzijnsbeleid met argumenten als participatie en democratisering, te decentraliseren naar de provincies en gemeenten. De participatie en democratisering van welzijn konden beter en goedkoper vorm krijgen op lokaal niveau, dichtbij de burger, zo was de gedachte.

In Rotterdam speelde de herstructurering van oude wijken een gewichtige rol. Bewoners eisten inspraak en zeggenschap bij de sloop of renovatie van hun woningen. Welzijnsplanning kwam op in de havenstad. De rol en positie van het club- en buurthuiswerk waren in eerste instantie in deze planningsprocessen niet klip en klaar. Een knelpunt was dat de gemeente niet scheutig was met het subsidiëren van het gezins- en jeugdwerk. Het gemeentebestuur verschool zich financieel achter de Rijksoverheid. Daarenboven stak het stadsbestuur de kop in het zand ten aanzien van de 'verkleuring' van Rotterdam. Door de toestroom van buitenlanders veranderde de bevolkingssamenstelling. De decentralisatie van het welzijnsbeleid naar de gemeenten noopte Rotterdam tot het aannemen van een andere houding en het voeren van een eigen lokaal welzijnsbeleid. De decentralisatie ging echter gepaard met forse landelijke bezuinigingen op het welzijnsbudget. Kortingen op het budget bleven niet uit. Het gemeentebestuur zag in 1970 de toegevoegde

waarde niet meer van op geloof en levensbeschouwing gebaseerde organisaties op het gebied van gezins- en jeugdwerk en drong aan op samenwerking en fusie. De onttakeling van het tot dan toe verzuilde club- en buurthuiswerk in Rotterdam zou desondanks dertien jaar in beslag nemen. De bezuinigingen, de binnengemeentelijke decentralisatie en de wijkwelzijnsplanning dienden als stok achter de deur. Onder druk van het lokale welzijnsbeleid zagen de organisaties voor club- en buurthuiswerk, waaronder de KSGJ, zich na 1982 gedwongen tot een fusie.

Daarmee was de politiek-bestuurlijke bemoeienis allerminst voorbij. Onder de kabinetten-Lubbers werd stevig bezuinigd. Rotterdam zag zich inmiddels geconfronteerd met een groeiend aantal problemen. De stad voerde op sociaal-economisch terrein de slechtste lijstjes aan. De werkloosheid was enorm evenals het aantal bijstandsuitkeringen. Alleen een grootstedelijke aanpak en forse investeringen konden de wereldhavenstad uit het dal halen, aldus het stadsbestuur. Naast fysieke operaties moest Rotterdam vooral een laboratorium worden waarin sociale activering van mensen die aan de zijlijn van de samenleving stonden nadruk kreeg. Via een wijkgerichte aanpak zouden de drugsproblematiek, de jongerenoverlast en de prostitutie verdwijnen en zou de stad weer schoon, heel en veilig, dus leefbaar, moeten worden. Het bijna wegbezuinigde club- en buurthuiswerk stond met de rug tegen de muur. De binnengemeentelijke decentralisatie had de sociaal-culturele sector afhankelijk gemaakt van de wispelturigheid van de deelgemeenten. Van een stedelijke aanpak en ondersteuning was geen sprake meer. Het was ieder voor zich. Rond 2000 werd geconstateerd dat een onoverzichtelijke tombola aan projecten zich meester had gemaakt van de sociale sector in de havenstad. Het belang en de betekenis van het welzijnswerk raakten uit het zicht.

De overdreven en tamelijk extreme overheidsinterventies ten aanzien van het sociaal-cultureel werk (club- en buurthuiswerk enz.) maakten de welzijnssector murw. Tegelijkertijd heeft de sector te lang geloofd dat alles wat hij deed prima en goed was. Samen een vuist maken naar de lokale overheid, zowel in de verzuilde als in ontzuilde periode, leek niet nodig te zijn. Een pijnlijke vergissing. De ironie was dat veel maatschappelijke problemen en knelpunten een hardnekkige structuur kennen. 'Onmaatschappelijke gezinnen' en 'verwilderde jeugd' bestaan nog steeds, ook al gebruiken we deze termen tegenwoordig niet meer. Achterstandsbuurten en probleemwijken zijn van alle tijden en lijken niet uit te bannen. De problemen van vandaag zijn in veel gevallen vrijwel dezelfde problemen van toen.

EFFECTEN VAN HET CLUB- EN BUURTHUISWERK¹²⁹

Of het club- en buurthuiswerk van de KSGJ zin heeft gehad, valt niet vast te stellen op basis van statistieken. Cijfers werden niet systematisch bijgehouden, hooguit de bezoekerscijfers per activiteit. Het is bijvoorbeeld niet hard aan te tonen hoeveel gezinnen precies werden bereikt met welk effect. Wat het gezins- en jeugdwerk van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ heeft gedaan met al die bezoekers en

bewoners, gezinnen en jongeren, op korte en langer termijn het is een kwestie van gissen. Een van de oud-werkers zei tijdens een interview: 'Je kan zeggen dat je van de 100 procent inspanning 20 procent resultaat had. Of die overige 80 procent dan verspilling was, is de vraag'. De kracht en resultaten lagen veelal op microniveau, terwijl gemeentelijke bestuurders grootse daden verwachtten op macro- en mesoniveau. Het clubhuis was er voor onderkant van de samenleving, voor het bieden van ruimte, steun, hulp en sturing. 'De leuke, gezellige en ontspannende activiteiten waar politici en academici minachtend op neerkeken, omdat het zogenaamd niet effectief zou zijn, hebben juist bij veel bezoekers respect bijgebracht.'

De kracht van het buurthuis was de permanente aanwezigheid in de wijk. De clubhuizen gaven houvast en geborgenheid aan de bewoners in de wijken. Zij konden daar altijd terecht voor ontspanning en met hun vragen en problemen. Het clubhuis was zeker tot 1975, zolang de bevolkingssamenstelling nog redelijk homogeen bleef, een uiting van saamhorigheid in de buurten. Het was een plek, een veilige thuishaven, waar bewoners meningen konden uitwisselen. Voor sommigen was het clubhuis een focus in hun leven. Het clubhuis vervulde een sociale functie en vormde een ruggesteun voor degenen die maatschappelijk gezien wat minder sterk waren. Ze vonden een gewillig oor bij het maatschappelijk werk. Voor gezinnen was het clubhuis een ontmoetings- en ontspanningsplek waar men in contact kwam met anderen. Bezoekers kwamen tijdens koffieochtenden, thema-avonden, educatieve activiteiten, dansavonden, kampen enz. met elkaar in aanraking. 'Wij hebben behoorlijk veel bezoekers, vooral vrouwen, een duwtje gegeven om hun weg te vinden. Zij hebben zich via cursussen kunnen ontwikkelen.' Zo zijn duizenden mensen in Rotterdam in de gelegenheid gesteld zich op enig niveau te ontplooien en te emanciperen.

Voor de kinderen waren de crèche, de peuterzaal, het kinder- en jeugdwerk een rustpunt. Niet onbelangrijk was dat problemen vroegtijdig konden worden signaleerd, zoals kindermisbruik. Het clubhuis bood een plaats waar kinderen en jongeren hun energie en emoties kwijt konden. Jongeren konden timmeren en lawaai maken omdat ze dat thuis niet konden of mochten. Judo(sport) was een vorm van recreatie en tegelijkertijd een middel om je te leren beheersen, agressie te reguleren. In enkele gevallen werden de sociaal-cultureel werkers door jongeren gezien als een alternatief voor hun vader of moeder. Jongens en meisjes konden in het clubhuis terecht met vragen, problemen en ontspanning. Het jeugdwerk liet met culturele uitstapjes jongeren ook de andere kant van het leven zien, ook al werd dat niet altijd gewaardeerd. Naar de overtuiging van oud-werkers droeg het club- en buurthuiswerk bij aan het kanaliseren van het gedrag van jongeren. Sommigen van hen waren crimineeltjes in de dop. Via educatie en sociale activering werd een deel van deze jongeren aan een opleiding of een baan geholpen. 'Veel van die zogenaamde vreselijke jongeren zijn later toch goed terechtgekomen. Ze kregen sturing, steun en werden menselijk bejegend. Ze werden door ons gewaardeerd om wat ze waren.'

De clubhuizen van het Sint Franciscus Liefdewerk en de KSGJ droegen een steentje bij aan de sociale samenhang in de buurten. Het clubhuis was een podium

waar bezoekers konden optreden en ontladen. Het doorbrak een isolement 'omdat er buurtbewoners werden bereikt en geholpen die anders nooit en te nimmer waren bereikt en geholpen door welke instantie dan ook'. Zonder club- en buurthuiswerk waren zij aan hun lot overgelaten. Het samen activiteiten ondernemen en actievoeren in het kader van de herstructurering van de wijken werd een sterke kant van het werk. Bewoners werden krachtiger gemaakt, leerden op te komen en te vechten voor hun belangen. Ze leerden om te gaan met frustraties, want niet iedere actie was succesvol, ze moesten met elkaar ook verliezen leren te incasseren. Bewoners en bezoekers werden daardoor zelfstandiger en minder afhankelijk, ze werden bewust van hun eigen kunnen. 'Bescheiden en verlegen mensen werden in de loop van een paar jaar mondig.' Met andere woorden: het club- en buurthuiswerk heeft mensen krachtiger bij zichzelf gebracht. Velen hebben kracht geput uit het clubhuis. Natuurlijk ontkennen de oud-werkers niet dat er ook bewoners en bezoekers zijn geweest die afhaakten.

Voor de professionals zelf was het werken in de clubhuizen van de KSGJ ook een belangwekkende leer- en levenservaring: 'Je leerde je te bewegen in een milieu dat het jouwe niet was, om te gaan met mensen van allerlei pluimage, je open te stellen en geaccepteerd zien te worden. Zelfs bewoners met wie eerst je eerst geen contact kreeg en die menig hulpverlener hadden versleten, lukte het contact te krijgen.' Contacten leggen met probleemgevallen en geïsoleerde mensen vroegen tijd en geduld. Zo retourneerde een verbolgen mevrouw J.A. in 1973 een brief van de maatschappelijk werker van clubhuis Ricardo waaruit bleek dat hij diverse malen had gepoogd haar te bereiken. Mevrouw J.A. schreef op de, overigens wel door haar geopende, envelop 'Retoe terug want die brief wenste ik niet, ik ben geen snotneus, ik ben 'n vrouw van haas vijftig jaar.' In de envelop zat nog een handgeschreven en afgescheurd briefje met de tekst: 'U hoeft hier niet meer aan de deur te komen, nooit meer (...) En als je toch komt laten we je toch staan, wij hebben er eens goed over nagedenke dus u weet het, want je hebt het met geen gek te maken (...)' Toen de maatschappelijk werker besloot zich iets terughoudender op te stellen, volgde een schrijven van mevrouw J.A. met de verontwaardigde tekst. 'Durf U/je niet bij mij te komen of is het soms dat die man bij me is, ik vind je maar 'n echte flapdrol (...) Je belofte komt u ook niet meer na, over drie weken zou je misschien bij mij komen (...)' Uiteindelijk slaagde de maatschappelijk werker toegang tot J.A. te krijgen. De relatie werd zelfs van dien aard dat J.A. prominent aanwezig was bij de afscheidsreceptie van de werker enkele jaren later.¹³⁰

De aspiraties en bevlogenheid onder de werkers waren in de jaren zestig en zeventig hoog omdat ze toen geloofden in de maakbaarheid van de samenleving. Het pakte anders uit: 'de opvatting dat de professional de wereld kan veranderen is natuurlijk altijd een waanidee geweest maar we hebben er toch in geloofd en daar onze kracht en enthousiasme uit geput'. Met enige verbazing en soms lichte verbittering kijken de oud-werkers terug op de rol en houding van de gemeente Rotterdam ten aanzien van het club- en buurthuiswerk. Ze ondervonden destijds, en vinden dit nog altijd, dat het club- en buurthuis voor de gemeentelijke overheid

een soort vuilnisvat was waarin allerlei maatschappelijke en leefbaarheidproblemen konden worden gekieperd. Het club- en buurthuiswerk fungeerde als een stofzuiger van zaken die nog niet of onvoldoende geregeld waren in de wijk en de stad. De clubhuizen waren vooral ontwikkel- en broedplaatsen van nieuwe innovatieve vindingen. Echter, 'zodra het geregeld was en het een succes werd – zoals de peuterzaal, de basiseducatie, het opbouwwerk, de alfabetisering en de volwasseneducatie – werd het ingepikt en ingelijfd door andere instituten'. Wat men bovendien nooit uit het oog mag verliezen, zo vinden de oud-werkers, is dat sociale veranderingsprocessen zeer traag verlopen. 'Je hebt van doen met mensen en niet met een stapel planken.'

We kunnen afsluiten met de stelling dat de clubhuizen van de KSGJ en andere organisaties voor gezins- en jeugdwerk in Rotterdam een lange tijd op kundige sociaal-pedagogische wijze de gaten vulden die het gemeentebestuur in zijn jeugd- en gezinsbeleid in de jaren van de opbouw van de haven- en arbeidersstad liet vallen. In het tijdsgewricht 1969-1983 werd de KSGJ als late representant van de verzuijing een steeds moeilijker geduld onderdeel van een ontzuilende maatschappij. Zeker in Rotterdam waar, na 1974, tamelijk links georiënteerde gemeenteraden en Colleges van B&W de stad bestuurden en blijk gaven – ook onder druk van de economische recessie – weinig op te hebben met de op godsdienstig en levensbeschouwelijk geïnspireerde en georganiseerde sociaal-culturele organisaties en instellingen. De onttaking van het club- en buurthuiswerk werd versterkt en versneld door de overheveling van het welzijnsbeleid naar de gemeenten en het in Rotterdam binnengemeentelijk decentraliseren van welzijn naar de deelgemeenten. De KSGJ werd als een 'vreemd' element beschouwd in de drang naar bestuurlijke vernieuwing en was gedoemd op termijn te verdwijnen. Toch valt niet te ontkennen dat de KSGJ in haar oriëntaties, ambities en functioneren als grootste club- en buurthuisorganisatie een consistente en consequente lijn heeft gevolgd. Een lijn die in haar bestaan gekenmerkt werd door het centraal stellen van de problematiek van de mens, het opkomen voor het belang van de sociaal zwakkeren in de Rotterdamse samenleving. De KSGJ heeft zich in dit opzicht door de jaren heen niet verloochend. Ze is bij zichzelf gebleven en heeft zich niet te zeer laten storen door allerlei modieuze trends en politieke opportuniteiten. Het belang van gezin, jongeren, wijk en buurt stond voorop.

NOTEN

KATHOLIEK BESCHAVINGSOFFENSIEF IN ROTTERDAM (1923-1957)

- 1 H. Nijenhuis (1987), *Werk in de schaduw*.
- 2 J.M.G. Thurlings (1978), *De wankele zuil*.
- 3 Deze paragraaf is gebaseerd op: KSGJ, Gemeentearchief Rotterdam (GAR), 1382, nr. 133 (2de stuk), R.A.A.M. Kwanten (1986), *Levensboom van het SFL te Rotterdam*, bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Nederlandse provincie SCJ; H. Nijenhuis (1987), *Werk in de schaduw*; V. Poels (1987), 'Het Sint Franciscus Liefdewerk van de paters SCJ, 1923-1970', p. 57-85; E. Trinconi (1970), *Het Sociaal Cultureel Vormingswerk in Klubhuisverband*; H. Stevense (1987), *Sociaal-Kultureel Werk* p. 50-51. Een uitgebreide en boeiende studie over de lotgevallen van Rotterdam gedurende de oorlog is J.L. van der Pauw (2006), *Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog*; over immigratie: P. van de Laar e.a. (2006), *Naar Rotterdam. Immigratie en levensloop in Rotterdam*.
- 4 P. van de Laar & M. van Jaarsveld (2006), *Historische Atlas van Rotterdam*, p. 49.
- 5 G. (Gijs) van der Hoeven achtte het priesterschap voor hem te hoog gegrepen. Eind jaren vijftig wist de orde hem over te halen alsnog de priesterwijding te ontvangen met het voorbehoud van het toedienen van bepaalde sacramenten, bijvoorbeeld wel dopen maar geen biecht afnemen. Voor dat laatste voelde Van der Hoeven niets.
- 6 I. de Haan en J.W. Duyvendak (red.), (2002), *In het hart van de verzorgingsstaat*. K. Schuyt en E. Taverne (2000), *1950. Welvaart in zwart-wit*, p. 287-305.
- 7 J.M.G. Thurlings (1978), *De wankele zuil*, p. 115-118; A. Lijphart (1982 4de druk), *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, p. 27-131.
- 8 Zie: H. Nijenhuis (1987) en V. Poels (1987).
- 9 I. de Haan en J.W. Duyvendak (red.), (2002), *In het hart van de verzorgingsstaat*, p. 24-68; J.W. Duyvendak (1999), 24-68; *De planning van ontplooiing*, p. 12-13; De oprichting van het ministerie van Maatschappelijk Werk loste mede een kabinetsformatieprobleem (de verdeling van de ministersposten) op.
- 10 P. van de Laar (2000), *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (deel 2), p. 464-472 en 487-488; J. Grandia (1990), *De arbeider-wethouder Dries van der Vlerk. Een leven van dienst aan de gemeenschap*, p. 227-228.
- 11 P. van de Laar (2000), *Stad van formaat*, p. 474-476; P. van de Laar & M. van Jaarsveld, *Historische Atlas Rotterdam*, p. 62-63; *Binnengemeentelijke Decentralisatie*, (1990), Het Nieuwe Rotterdam. Bestuurlijke Vernieuwing van Rotterdam, nota van het college van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam; N. de Boer (2002), 'De opkomst van de wijkaanpak als dominante strategie in het sociaal beleid', in: J.W. Duyvendak en L. Veldboer (red.), *Meeting point Nederland*, p. 30-32.

- 12 P. de Rooy (1986), 'Vetkuijfe waarheen?', in: H.W. von der Dunk e.a., *Wederopbouw, welvaart en onrust*, p. 126-127.
- 13 J. Grandia (1990), *De arbeider-wethouder Dries van der Vlerk*, p. 202-207.
- 14 M.J. van Lieberg (2007), *Het Sint Laurensinstituut, de geschiedenis van de katholieke charitas in Rotterdam*; H. van den Berg (2008), *Van 'diepgevoelde roeping' tot 'marktgedreven kwaliteit'. De rijke geschiedenis van de Stichting Katholieke Verpleging- en Verzorgingsinstellingen Rotterdam*; M. van der Linde (1995), *Werkelijk ik kan alles. Werkers in kerkelijke arbeid in de Nederlandse Hervormde Kerk 1945-1966*, p. 203-239.
- 15 Deze kwestie vloeide voort uit een katholiek organisatieprincipe. Parochies vallen onder de bisdommen. Orden en congregaties vallen niet onder de bisdommen maar onder een zogeheten 'provincie' dat wil zeggen Nederland als onderafdeling van een internationale organisatie die elders gehuisvest is. Orden en congregaties waren doorgaans socialer en zochten de onderkant van de samenleving op en deden veelal missiewerk in ontwikkelingslanden. Ze rebelleerden soms ook tegen de bisschop die niets over hen te vertellen had.
- 16 KSGJ, GAR, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 4 september 1951; KSGJ, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 31 augustus 1954; KSGJ, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 7 november 1954; KSGJ, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965; verslag 27 februari 1954. KSGJ, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 30 januari 1954.
- 17 A.L.T. Notten (2006), 'Van Pietje B. tot Ali B', in: A.L.T. Notten (red.), *Een omgekeerd generatieconflict?*, p. 91-93.
- 18 I. de Haan en J.W. Duyvendak (red.), (2002), p. 76-79 en 85.
- 19 J.M.G. Thurlings (1978), *De wankele zuil*, p. 121; A. Lijphart (1982), *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, p. 27-13; A. Bleich, *Joop den Uyl, 1919-1987*.
- 20 KSGJ, GAR, 1382, nr. 25, gemeente Rotterdam en Katholieke Bijzonder Gezinswerk en Jeugdzorg (SFL-KSGJ), wederzijdse correspondentie betreffende het werk, de financiën, personeel en overige aangelegenheden, brief van pater Kwanten aan de katholieke gemeenteraadsfractie, 25 augustus 1955.
- 21 J. Grandia (1990), p. 159-160.
- 22 KSGJ, GAR, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 29 mei 1954; KSGJ, archief Rotterdam, 1382, nr. 10, verslag 22 december 1954
- 23 Van de zeven deelnemende sociologische, pedagogische en psychologische onderzoeksinstituten naar het jeugdgedrag, haakte er een af. Het Mgr. Hoogveld Instituut te Nijmegen volgde een eigen weg en publiceerde een eigen rapport in 1953 getiteld *Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid*. De katholieke zuil koos aldus voor een eigen koers; M.J. Langeveld (red.) (1952), *Maatschappelijke verwildering der jeugd*; F. Meijers & M. Du Bois-Reymond (red.) (1987), *Op zoek naar een moderne pedagogische norm*.
- 24 J. Grandia (1990), p. 167-170 en 172-173; M. van der Linde (1995), *Werkelijk ik kan alles*, p. 203-239.

- 25 E. Trinconi (1970), *Het Sociaal Cultureel Vormingswerk in Klubhuisverband*; KSGJ, archief Rotterdam, 1382, nr. 133 (2de stuk), R.A.A.M. Kwanten (1986), *Levensboom van het SFL te Rotterdam*.
- 26 KSGJ, GAR, 1382, nr. 56, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), correspondentie, toespraken en diversen; 14 november 1955. Overzicht gemeentesubsidie 1955 aan RSOJ-instellingen; KSGJ, 1382, nr. 57, 24 januari 1957. Verslag RSOJ vergadering Algemeen Bestuur, 18 januari 1957; KSGJ, 1382, nr. 58, 15 januari 1958. Brief van wethouder A.J. van der Vlerk (Onderwijs en Volksontwikkeling) aan Bestuur RSOJ inzake aanvullend voorschotsubsidie 1957; KSGJ, 1382, nr. 59, 6 januari 1959. Nieuwjaarstoespraak 1959 van voorzitter RSOJ, dr. A.J.T. Spakenburg.
- 27 J. van der Lans (2008), *Ontregelen*; p. 92-95.
- 28 P. van de Laar (2000), *Stad van formaat*, p. 477-478.
- 29 KSGJ, GAR, 1382, nr. 21, verslagen en stukken betreffende het Curatorium voor Bijzondere Opheffingsarbeid en de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam, 26 oktober 1956. Pater Kwanten aan wethouder Sociale Zaken A. Hogeweg betreffende het maatschappelijk werk; KSGJ, 1382, nr. 22 verslagen en stukken betreffende het Curatorium voor Bijzondere Opheffingsarbeid en de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam, vergadering curatorium, 17 mei 1957.
- 30 KSGJ, GAR, 1382, 143, Plakboek (131 artikelen verzorgd door pater G. van der Hoeven), 1951-1962, *De MaasBode*, 28 mei 1954.
- 31 KSGJ, GAR, 1382, nr. 21, verslagen en stukken betreffende het Curatorium voor Bijzondere Opheffingsarbeid en de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam, 27 augustus 1956, conceptbrief van directeur stadsontwikkeling en wederopbouw J. Rutgers aan B&W inzake Zuidplein (Brabantse Dorp); KSGJ, 1382, nr. 23, verslagen en stukken betreffende het Curatorium voor Bijzondere Opheffingsarbeid en de Stichting Bijzonder Gezinswerk Rotterdam, bijeenkomst directieurencontact, 24 januari 1958.
- 32 KSGJ, GAR, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 19 oktober 1953; KSGJ, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 26 maart 1954; KSGJ, 1382, nr.9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag (brief aan hoofdbestuur) 29 maart 1956; KSGJ, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 17 september 1956; KSGJ, 1382, nr. 27, gemeente Rotterdam en Katholiek Bijzonder Gezinswerk en Jeugdzorg (SFL-KSGJ), wederzijdse correspondentie betreffende het werk, de financiën, personeel en overige aangelegenheden, verslag mei 1957; R. van der Winkel (1985), *Hulpverlening in een Klubhuis*, p. 7-8; M. van der Linde (1995), *Werkelijk ik kan alles*, hoofdstuk 10.
- 33 KSGJ, GAR, 1382, nr. 15 jaarverslagen betreffende het werk, de problemen en de voortgang, 1928-1966, Jaarverslag 1957, Katholiek Bijzonder Gezinswerk en Jeugdzorg; KSGJ, 1382, nr.9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 29 maart 1956.
- 34 V. Poels, p. 79; KSGJ, 1382, nr.9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970; Kwanten deelde mee dat per 9 augustus 1957 officieel het gezinswerk was

opgericht. De stichting werd landelijk erkend door het nationaal bestuur; KSGJ, GAR, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 23 september 1955.

35 P. van de Laar (2000), *Stad van formaat*, p. 577-579.

VERVAGENDE IDENTITEIT EN PROFESSIONALISERING (1957-1969)

- 36 K. Schuyt en E. Taverne (2000), *1950*, p. 289-305; W.K.N Schmelzer, G.M.J. Veldkamp en J. Ponsioen (red.) (1960-1963), *Welvaart, welzijn en geluk*.
- 37 I. de Haan en J.W. Duyvendak (red.), (2002), p. 32-33, 84, 92 en 101-105.
- 38 J.M.G. Thurlings (1978), p. 122, 133-135, 144-147, 152, 166-167; H. Beerends (2008), *'Om de schoonheid van het aards bestaan'*. Jan Beerends (1898-1978).
- 39 J.W. Duyvendak (1999) *De planning van ontplooiing*, p. 12-13, 71-72 en 94-95; H. Stevense (1987), *Sociaal-Kultureel Werk*, p. 19-34; A.W.H.M. Jansen (1980), 'Tegenbewegingen in de hulpverlening' in: H. van den Berg (red.), *Welzijnswerk en samenleving*, p. 107-128.
- 40 H. Stevense (1987), *Sociaal-Kultureel Werk*; G.J. Kroterink, 'Inhoudelijke trends in subsidiebeleid' in: M.P.C. van der Krogt e.a., *Budgetsubsidiering in de welzijnssector*, p. 16-18; A.W.H.M. Jansen (1980), 'Tegenbewegingen in de hulpverlening' p. 116-118.
- 41 *Binnengemeentelijke Decentralisatie* (1990), Het Nieuwe Rotterdam. Bestuurlijke Vernieuwing van Rotterdam, nota van het College van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam, Rotterdam januari 1990.
- 42 E. Poot (2005), *Het handwerk van de stedenbouwer. 30 jaar werken aan de stad Rotterdam, 1975-2005*; P. van de Laar (2000), *Stad van formaat*, p. 487-488 en 539-544.
- 43 P. van de Laar & M. van Jaarsveld (2006), *Historische Atlas van Rotterdam*, p. 70-71; Paul van de Laar (2000), *Stad van formaat*. p. 523-529; A. van der Schoor (2005), *Het Rotterdam Boek*, p. 367 en 373.
- 44 KSGJ, GAR, 1383, nr. 15 jaarverslagen betreffende het werk, de problemen en de voortgang, 1928-1966, jaarverslagen 1959, 1960, 1961 en 1962; KSGJ, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, gespreksverslag 17 april 1959.
- 45 KSGJ, GAR, 1382, nr. 28, gemeente Rotterdam en Katholieke Bijzonder Gezinswerk en Jeugdzorg (SFL-KSGJ), wederzijdse correspondentie betreffende het werk, de financiën, personeel en overige aangelegenheden, Brief KSGJ aan G.Z. de Vos, wethouder Sociale Zaken, 15 januari 1960; KSGJ, 1382, nr. 29, brief KSGJ aan wethouder Sociale Zaken, G.Z. de Vos inzake verzoek tot subsidiëring volgens Rijksregeling bijzonder gezins- en jeugdwerk van drie uitvoeringsorganen (Mauritsweg, Oranje Boomstraat en Isaac Hubertstraat), 19 augustus 1961; KSGJ, 1382, nr. 30, brief aan wethouder Sociale Zaken, G.Z. de Vos, 9 maart 1962; KSGJ, 1382, nr. 31, Brief KSGJ aan wethouder Volksgezondheid, G.Z. de Vos, 12 december 1963; KSGJ, 1382, nr. 34, brief van Gemeentelijke Geneeskundige en Gezondheidsdienst aan KSGJ, 2 oktober 1969.
- 46 KSGJ, GAR, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 20 september 1965; KSGJ, 1382, nrs. 17 en 18, door

- de accountant opgestelde jaarrekeningen 1957-1971 en 1972-1986. Accountsrapporten 1962/1963, 1963/1964, 1964/1965 en 1966.
- 47 KSGJ, GAR, 1382, nr.11, gespreksgroep paters-directeuren en verslagen van bespreking, 1961-1962, gesprekverslagen 8 november 1961, 10 november 1961, 15 november 1961, 24 mei 1962 en 25 mei 1962.
- 48 KSGJ, GAR, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslagen 17 november 1960, 21 november 1960, 26 januari 1961, 30 januari 1961 en 10 februari 1961.
- 49 Particulier archief Frans Fransen, Katholiek Bijzonder Gezins- en Jeugdwerk Rotterdam, Jaarverslag 1961-1962; *De Oud Rotterdammer* (krant voor 50-plussers), ingezonden stuk van mevrouw Engelen van Ewijk-Laurens getiteld 'Die lakenzak lag altijd verkeerd', 9 maart 2010, jrg 6, nr. 5, p. 19.
- 50 KSGJ, GAR, 1382, nr. 13, directie-staf, verslagen van vergaderingen en overige daarop betrekking hebbende aangelegenheden, 1963-1971; Een rapport over het Bijzonder Jeugdwerk van staffunctionaris F.L.Th. Brakkee, 10 juli 1963.
- 51 G.C. de Waard (1991), *Nutscap ende waer. De geschiedenis van de Nutsacademie 1954-1991*; A.L.T. Notten (2006), 'Van Pietje B. tot Ali B?' in: A.L.T. Notten (red.) *Een omgekeerd generatieconflict?*, p. 91-92; J. Boer (1970), *Opbouwwerk*, p. 160-161; KSGJ, GAR, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 8 juni 1961.
- 52 D. Th. Kuiper (2002) *Tussen observatie en participatie*, p. 267-279; KSGJ, GAR, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslagen 22 mei 1965 en 31 januari 1966.
- 53 P. de Rooy, 'Vetkuifje waarheen?' p. 119-146; zie voor die omslag ook de studie van J.C. Kennedy (1995), *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*.
- 54 P. van de Laar (2000), p. 570-573 en 577-578; A. van der Schoor (2005), *Het Rotterdam Boek*, p. 356.
- 55 KSGJ, GAR, 1382, nr. 59, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), correspondentie, toespraken en diversen, 6 januari 1959. Nieuwjaarstoespraak van voorzitter RSOJ, dr. A.J.T. Spakenburg; KSGJ, archief Rotterdam, 1382, nr. 60, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), correspondentie, toespraken en diversen, 1 maart 1960. Begrotingen (Jeugdzorg) voor afdeling Onderwijs & Volksonwikkeling Gemeente Rotterdam, 1 september 1960 – 31 augustus 1961; KSGJ, 1382, nr. 60, (RSOJ), Eind december 1960 *Met het oog op de Clubhuizen*, RSOJ; KSGJ, 1382, nr. 61, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), verslag 2 juni 1961; KSGJ, 1382, nr. 63, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), 8 januari 1964. Nieuwjaarstoespraak Kwanten als voorzitter RSOJ.
- 56 KSGJ, GAR, 1382, nr. 23, 24 januari 1958, bijeenkomst directeurencontact; KSGJ, 1382, nr.9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslagen 22 mei 1965, 5 april 1966 en 14 juni 1966.
- 57 KSGJ, GAR, 1382, 145-180, patronaten/clubhuizen, 1926-1984/ 145, I, St. Franciscus Patronaat/Clubhuis De Bark, Jaarverslag De Bark, 1968-1969; 146, II Clubhuis De Sin-

- gel: Jaarverslag De Singel 1968; E. Trinconi (1970), *Het Sociaal Cultureel Vormingswerk in Clubhuisverband*; 149 V Clubhuis Open Haard (Mathenesserstraat)/ Halfjaarlijks verslag september 1969-februari 1970; 153 IX St. Martinushuis/Clubhuis De Branding (Crooswijk), Jaarverslag januari 1967-januari 1968; H. van der Cammen & L.A. de Klerk (1999), *Ruimtelijke ordening. Van plannen komen plannen*, p. 161.
- 58 KSGJ, GAR, 1382, 145-180, patronaten/clubhuizen, 1926-1984/ 148 IV Clubhuis Steereo, Jaarverslag 1968; 150 VI Fidelis patronaat/Clubhuis De Tol (Tolhuisstraat 27 en Katendrechtselaan 24/Katendrecht), jaarverslag 1968-1969; 161 XVII, clubhuis Sarto (Afrikaanderplein 3), Jaarverslag 1963-1964 en Jaarverslag 1965-1966; 163 XIX Clubhuis De Ronde (Hoogvliet), Jaarverslag 1968; R. van der Winkel (1985), *Hulpverlening in een Clubhuis*, p. 7-8 en 10-11; A. Verschoor, p. 351.
- 59 Particulier archief Erik Trinconi, concept-hoofdstuk uit een studie van J. Simonse (rond 1982), *De teloorgang van het kerkelijk clubhuiswerk. Het verhaal van een secularisatieproces*, hoofdstuk 12 Verdwijnde identiteit, p. 132-143; KSGJ, GAR, 1382, nr. 10, verslagen van besprekingen van paters-directeuren en assistent-directeuren, 1947-1965, verslag 20 september 1965; KSGJ, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 7 januari 1966.
- 60 KSGJ, GAR, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 27 juni 1966, verslag 9 maart 1967 en vertrouwelijk schrijven van Kwanten aan het bestuur, 7 september 1967.
- 61 KSGJ, GAR, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag 8 april 1968, verslag 13 april 1968 (Kwanten inzake de inhoudelijke kant van het werk van de stichting) en gespreksnotitie 30 mei 1968.
- 62 Particulier archief Erik Trinconi, studie van J. Simonse (rond 1982), *De teloorgang van het kerkelijk clubhuiswerk. Het verhaal van een secularisatieproces*, p. 133.
- 63 H. Stevense (1987), *Sociaal-Cultureel Werk*; P. van der Zant (red.) (2003), *Van bondgenoot naar professioneel adviseur*.

ONDER DWANG VAN POLITIEK, BEZUINIGINGEN EN REORGANISATIES (1970-1986)

- 64 I. de Haan & J.W. Duyvendak (red.), (2002), p. 96-97; J.W. Duyvendak (1999) *De planning van ontplanning*, p. 303-305; K. Schuyt & E. Taverne (2000), *1950*; B. van Gent (1983), *Welzijnswerk in studie*; P. Winkelaar (1979), *Bouwstenen voor opbouwwerk*, p. 75-76; D. Hellema, C. Wiebes & T. Witte (1998), *Doelwit Rotterdam. Nederland en de oliecrisis 1973-1974*; B. Peper (1972), *Vorming van welzijnsbeleid. Evolutie en evaluatie van het opbouwwerk*; D. van Houten (1984), 'Planning en democratie; openbare meningsvorming over de toekomstige maatschappij', in: P. Thoenes e.a., *De crisis als uitdaging. Opstellen over heden en toekomst van de verzorgingsstaat*, p. 121-137.
- 65 A.C.M. de Kok (1980) 'Welzijnswerk en welzijnsbeleid in Nederland' in: H. van den Berg (red.), *Welzijnswerk en samenleving*, p.171-172.
- 66 J.A.A. van Doorn (2009), 'Krijgt Nederland een rassenvraagstuk?' in: J.A.A. van Doorn, *Nederlandse democratie. Historische en sociologische waarnemingen*, p. 66-76; P. van de Laar

- (2000), p. 524-532; Een gesprek met Henk van der Pols (2004), 'De mensen herkenden hun stad niet meer', in: F. Becker e.a., *Rotterdam*, p. 189-192; citaat uit H. Hoek (1987), *Wandelingen door Oud-Rotterdam*, p. 162.
- 67 J. Simonse (1982), *De rafelrand blijft. Sociologie van kansarme buurten*.
- 68 E. Poot (2005), *Het handwerk van de stedenbouwer*, p. 6-12 en 14-20; W. de Jong (1986), *Inter-etnische verhoudingen in een oude stadswijk*.
- 69 *Binnengemeentelijke Decentralisatie*.
- 70 E. Trinconi (1970), *Het Sociaal Cultureel Vormingswerk*.
- 71 KSGJ, GAR, 1382, nr. 65, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), correspondentie, toespraken en diversen, juli 1970, *Kwaliteitsnormen voor het bijzonder Jeugdwerk*, RSOJ; J. van der Lans (2008), *Ontregelen*, p. 93-96.
- 72 KSGJ, GAR, 1382, 144, Plakboek (50 artikelen verzorgd door pater G. van der Hoeven), 1962-1971; *De Tijd MaasBode*, 31 juli 1971; KSGJ, archief Rotterdam, 1382, 205, dagboek betreffende paters, benoemingen en vertrek, 1955-1976, 29 oktober 1971.
- 73 KSGJ, GAR, 1382, nrs. 17 en 18, door de accountant opgestelde jaarrekeningen 1957-1971 en 1972-1986, accountantrapport 1970; KSGJ, archief Rotterdam, 1382, nr. 12, verslagen van de vergaderingen van de algemene directie met directeuren van clubhuizen, 1970, verslagen vergadering 8 en 22 oktober 1970; KSGJ, 1382, nr. 9, Verslagen bestuursvergaderingen en overige stukken, 1953-1970, verslag vergadering 1 december 1970; KSGJ, 1382, 144, Plakboek (50 artikelen verzorgd door pater G. van der Hoeven), 1962-1971, *De Volkskrant*, 12 januari 1971.
- 74 KSGJ, GAR, 1382, nr. 35, gemeente Rotterdam en Katholieke Bijzonder Gezinswerk en Jeugdzorg (SFL-KSGJ), wederzijdse correspondentie betreffende het werk, de financiën, personeel en overige aangelegenheden, brief van wethouder J.G. van der Ploeg (Onderwijs, Jeugdzaken en Vormingswerk) inzake openingstijden van clubhuizen, 8 januari 1970 en verslag van gesprek met Van der Ploeg, 19 januari 1970.
- 75 KSGJ, GAR, 1382, nrs. 17 en 18, door de accountant opgestelde jaarrekeningen 1957-1971 en 1972-1986, accountantrapport 1972; KSGJ, Archief Rotterdam, 1382, nr. 135, KSGJ/publicaties en uitgaven, 1971-1983, 23 december 1971, notitie van Franssen (financieel directeur) over 'Paniekfinanciering nu en tot in de eeuwigheid'.
- 76 KSGJ, GAR, 1382, nr. 135, KSGJ/publicaties en uitgaven, 1971-1983, Februari 1976, *Richting en Stuur het clubhuiswerk van de KSGJ*.
- 77 Studiegroep van het Breed Comité Welzijn (1980), *In de politieke houdgreep. Over de praktijk van het Rotterdamse welzijnswerk*.
- 78 H. Vuijsje (1977), *Nieuwe Vrijgestelden*; H. Achterhuis (1979), *De markt van welzijn en geluk*; WRR (1982) *Herwaardering van welzijnsbeleid*.
- 79 I. de Haan & J.W. Duyvendak (red.), (2002), p.126-128.
- 80 N. de Boer (2001), 'De opkomst van de wijkaanpak als dominante strategie in het sociaal beleid' in: J.W. Duyvendak en L. Veldboer (red), *Meeting point Nederland*, p. 34-38.
- 81 Studiegroep van het Breed Comité Welzijn (1980), *In de politieke houdgreep*, p. 59-72, 73-87 en 88-110.
- 82 KSGJ, GAR, 1382, nr. 201, reorganisatie club- en buurthuiswerk, stukken ten behoeve van het besturenberaad.

- 83 KSGJ, GAR, 1382, nr. 201, reorganisatie club- en buurthuiswerk, stukken ten behoeve van het besturenberaad.
- 84 KSGJ, GAR, 1382, nr. 202, reorganisatie club- en buurthuiswerk, stukken ten behoeve van het besturenberaad.
- 85 KSGJ, GAR, 1382, nr. 203, reorganisatie club- en buurthuiswerk, stukken van het besturenberaad, 14 maart 1980, eindrapportage fase II.
- 86 KSGJ, GAR, 1382, nr. 135, KSGJ/publicaties en uitgaven, 1971-1983, Mei 1979. *Klub- en buurthuiswerk nader bekeken meer zicht op het clubhuiswerk van de KSGJ*, KSGJ Rotterdam, 1979; Ria van der Winkel (1985), p. 5-9.
- 87 Ria van der Winkel (1985), p. 10-17; Uit archief Trinconi: Buitenlanders en Surinamers in Hoogvliet. Een rapport van een studiewerkgroep ingesteld door het Hoogvliets overleg Klubhuizen en Opbouwwerk, Clubhuis De Rotonde (1981).
- 88 A. van der Schoor (2008), p. 406; J. Tillie (2008), *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak in Nederland*, p. 11-23.
- 89 Particulier archief F. Fransen, briefwisseling tussen KSGJ en de Provinciaal-Overste van de Congregatie van de Priesters van het Heilig Hart van Jezus, 28 februari 1972 en 22 september 1972; H. van den Berg (2008), *Van 'diepgevoelde roeping' tot 'marktgedreven kwaliteit'*, p. 54, 77 en 119.
- 90 KSGJ, GAR, 1382, nr. 67, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), correspondentie, toespraken en diversen. Juni 1980. *De Basisvoorziening Klub- en Buurthuiswerk*; KSGJ, 1382, nr. 66, Rotterdamse Jeugdgemeenschap (RJG) en de Rotterdamse Stichting voor de Ongeorganiseerde Jeugd (RSOJ), correspondentie, toespraken en diversen. Maart 1978. Het probleem van de geschikte inrichting. Nota van RSOJ betreffende de huisvestingsproblemen van de Rotterdamse club- en buurthuizen.
- 91 Particuliere archiefstukken van F. Fransen, de ongedateerde notitie 'Van KSGJ via VCR naar verzelfstandiging van de werkeenheden'; KSGJ, GAR, 1382, nrs. 17 en 18, door de accountant opgestelde jaarrekeningen 1957-1971 en 1972-1986, Accountantsrapport 1983; tegen 1986 bestonden nog de volgende afdelingen: De Bark (I), Bloklandstraat 146, 't Trappegat (II) Heemraadsingel 191, De Brug (III) Oranjeboomstraat 121, Stereo (IV) Brabantsestraat 6, Open Haard (V) Mathenesserstraat 73, De Tol (VI) Tolhuistraat 37, Open Huis (VII) Schoonderlostraat 68, De Dijk (VIII) Grondherendijk 42, De Branding (IX) Isaak Hubertstraat 155, Jippie (X) Dordtse laan 142, De Boeg (XIII) Loofdakenstraat 61, De Kraal (XIV) Waterloostraat 164, De Wielewaal (XV) Rollostraat 75, Sarto (XVII) Afrikaanderplein 3, Ricardo (XVIII) D. Muijsstraat 55, De Rotonde (XIX) Max Havelaarweg 57, Het Eiland Maaskade 42 en Binnenhof Hugo Molenaarstrat 18. In de clubhuizen werkten totaal nog 18 teamleiders, 33 maatschappelijk werkers, 49 jeugdleiders, 38 crecheleiders en 260 vrijwilligers; KSGJ, 1382, 199, taxatierapporten Kamphuisen, 1980; KSGJ, 1382, 200, taxatierapporten clubhuizen en het gebouw van het centraal orgaan, 1978-1985; KSGJ, 1382, nrs. 17 en 18, door de accountant opgestelde jaarrekeningen 1957-1971 en 1972-1986.
- 92 J. van der Lans (2010), *Eropaf!*, p. 21-65.

NALATENSCHAP (1986-2010)

- 93 P. van der Zant (red.), (2003), *Van bondgenoot naar professioneel adviseur*; I. de Haan & J.W. Duyvendak (red.), (2002); G.J. Kroterink (1989), 'Inhoudelijke trends in subsidiebeleid' in: M.P.C. van der Krogt e.a., *Budgetsubsidieëring in de welzijnssector*, p. 13-23; C.L. van Dam & P.W. Wiebes, (2005), *Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis voor de welzijnssector*.
- 94 Rapport van de Commissie Sociale Vernieuwing (1989), *Het Nieuwe Rotterdam in Sociaal Perspectief*.
- 95 W.A. Beck & A.Tj. de Jong (1990), *De lessen voor sociale vernieuwing. Is er toekomst voor welzijn?*
- 96 Project Bureau Sociale Integratie (2004), *Sociale Integratie ... en de islam in Rotterdam. Feiten, teksten en publicaties over de islam en moslims in Rotterdam*, Rotterdam: gemeente Rotterdam, p. 33-35; E. Poot (2005), p. 31-46.
- 97 KSGJ, GAR, 1382, 181, algemene stukken en publicaties betreffende de ontwikkelingen in het (Rotterdamse) club- en buurthuiswerk, 1957-1987, Vereniging voor Club- en Buurthuiswerk Rotterdam (VCR), notitie *Perspectief* (tweede versie), auteur Frans Franssen (oktober 1987).
- 98 Particulier archief Franssen, dossier (map) Stadsmerk Belangen, brief aan wethouder van Wijkwelzijnsaangelegenheden van de besturenraad COK, ROTS en VCR, 14 november 1988; project fusie COK, ROTS en VCR (kenmerk BB 57) november 1989; Overeenkomst, inzake overdracht van activiteiten en middelen (kenmerk BB 161), 12 mei 1990; ongedateerde notitie 'Van KSGJ via de VCR naar verzelfstandiging van de werkeenheden'; in 2001 werd de naam Vereniging Stadsmerk door het samengaan met de Vereniging Kinderopvang Rotterdam gewijzigd in Stadsmerk Belangenvereniging. In oktober 2007 werd met het ontstaan van BOSRR de Vereniging Stadsmerk opgeheven. Stadsmerk Belangenvereniging bleef formeel bestaan zij het dat ze een slapende status kreeg.
- 99 T. Witte (2002), *Tussen Coolsingel en Binnenhof. Stadsregionale capriolen in Rotterdam Rijnmond*.
- 100 Bureau voor Sociale Vernieuwing (1993), *Denkend over welzijn*.
- 101 *Binnengemeentelijke Decentralisatie*.
- 102 V.M. van der Heijde & T.M.F. Zawolkowski (1994), *Sociaal-Cultureel werk in focus*, P. Vlaar (1993), *Programma Sociaal-Cultureel Werk. Toekomstvisie en projecten*.
- 103 T. Witte (2002), *Tussen Coolsingel en Binnenhof. Stadsregionale capriolen in Rotterdam Rijnmond*.
- 104 A. Reijndorp & J. van der Zwaard (1998), *Sociaal investeren Rotterdam*; H. Broekman (2001), *Sociaal investeren: een tussenbalans*.
- 105 G. van Hooijdonk & A. Raspe (1995), *Sociaal-cultureel werk in Rotterdam een onderzoek naar positie en functie*.
- 106 SBAW bureau voor projectontwikkeling (1995), *Sociale activering; van inhoud naar uitvoering. Over de rol van het sociaal-cultureel werk*.
- 107 E. Poot (2005), p. 47-54; N. de Boer (2001), 'De opkomst van de wijkaanpak als dominante strategie in het sociaal beleid', p. 39-50.

- 108 *Sociaal Beleid en Sociaal Belijgend. Wat gaat er goed wat gaat er fout?* (2002) Eindrapport van de Taakgroep Sociale Infrastructuur, Rotterdam: gemeente Rotterdam; R. Diekstra (2004), 'Rotterdam zoals ik het ken' in: Frans Becker e.a. (red.), *Rotterdam*, p. 194-207.
- 109 J. de Vries & S. van der Lubben (2005), *Een onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek. Paars II en de revolutie van Fortuyn*; J. de Vries (2006), 'Balkenende en het onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek', in: F. Becker (red.), *Vier jaar Balkenende*, p. 24-37.
- 110 Gemeente Rotterdam (2002), *Het nieuwe elan van Rotterdam ... en zo gaan we dat doen*, collegeprogramma 2002-2006.
- 111 Gemeente Rotterdam (2003), *Rotterdam zet door. Op weg naar een stad in balans*. T. Witte & L. Goossens (2004), 'Een hek om Rotterdam en Antwerpen'.
- 112 P. Tops (2007), *Regime verandering in Rotterdam. Hoe een stadsbestuur zichzelf uitvond*.
- 113 L. Veldboer & J. Mak (2002), *Trends in grootstedelijk welzijnswerk. De thema's, de identiteit, de knelpunten en de keuzes verkend vanuit Rotterdam*; P. van der Graaf & F. Spierings (2003), *Toekomst welzijnswerk Rotterdam*.
- 114 Particulier archief Franssen, map Brancheorganisatie Sociale Sector Rotterdam, 2003-2005; A.L.T. Notten (2004), *Verzorgingsstaat, visicomaatschappij, sociale kwaliteit of hoe de gemeente Rotterdam en de sociale sector niet buiten elkaar kunnen*.
- 115 PowR (2005), *Van welzijn naar sociale kwaliteit*.
- 116 A.L.T. Notten (2004), *Overleven in de stad. Inleiding tot sociale kwaliteit en urban education*, p. 107-110.
- 117 F. Franssen & E. Trinconi (2006) 'Tijd voor een masterplan jongerenwerk in Rotterdam', in: A.L.T. Notten (red.), *Een omgekeerd generatieconflict?*, p. 139-145; F. Franssen & E. Trinconi (2006), *Goud van de Stad. Richtinggevend plan jongerenwerk Rotterdam*.
- 118 *Investeren in de samenleving. Een verkenning naar de missie en positie van de maatschappelijke onderneming* (2005); R. Ossewaard (2006), 'Burgerschap tussen zelfregulering en gereguleerd worden: over de betekenis van eigen verantwoordelijkheid' p. 14-19; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006), *De verzorgingsstaat herwogen*; A.L.T. Notten (2008), 'Hoe lokaal wordt de verzorgingsstaat? Of: hoe de gemeente Rotterdam en de sociale sector niet buiten elkaar kunnen', in: A.L.T. Notten (red.), *De Lerende Stad*, p. 15-30.
- 119 T. Witte (2008), '(Over)sturing van de welzijnssector in Rotterdam. De welzijnsmarkt: klantgericht of klantgezwicht', in: A.L.T. Notten (red.), *De Lerende Stad*, p. 101-119.
- 120 Gemeente Rotterdam (2005), *Rotterdam georganiseerd bestuurd ... zo gaan we dat doen!;* T. Witte (2006), 'Binnengemeentelijke decentralisatie', p. 20-23.
- 121 Verenigde Deelgemeenten Rotterdam (2005), *De WMO en PowR: de inzet van de deelgemeenten*.
- 122 M. van Rhee e.a. (2006), *Analyse Gemeenteraadsverkiezingen 2006*.
- 123 Gemeente Rotterdam (2006), *De stad van aanpakken. Voor een Rotterdams Resultaat*, collegeprogramma 2006-2010.
- 124 Nieuwsbrief BossR (2006), 'Samenhang in visie: inclusief beleid voor de vitale civil society' in: Nieuwsbrief nr 1, Rotterdam: BossR; A. van der Borg (2006), *Samen bouwen aan een vitale civil society. WMO visiedocument*.
- 125 Aldus de reactie van wethouder J. Kriens in *Rotterdams Tij* (blad over de Rotterdamse collegeprioriteiten), nr. 7, 2006, p. 3.

126 R. Engbersen (2007), *Organiseren van sociale slagkracht*.

127 *Uitvoeringsprogramma Verbetering Welzijnssector* (2008), College van B&W gemeente Rotterdam, 22 januari 2008.

CONCLUSIE

128 K. Schuyt (2009), *Over het recht om 'wij' te zeggen. Groepstegenstellingen en de democratische gemeenschap*, p. 92-98.

129 Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op informatie uit de interviews en vraaggesprekken met oud-medewerkers van de KSGJ.

130 Particuliere stukken (archief), P. Bergmans.

BRONNEN- EN INTERVIEWLIJST

ARCHIEVEN

Gemeentearchief Rotterdam (GAR): Archiefstukken Sint Franciscus Liefdewerk en Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd, Rotterdam, periode 1923-1980, inventarisatienummer 1382.

Katholiek Documentatie Centrum, Radboud Universiteit Nijmegen: Archiefstukken Charitas en maatschappelijk werk, Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd, 1927-1976.

Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Vrije Universiteit Amsterdam: Archiefstukken betreffende (kerkelijk) Jeugdzorgwerk en Clubhuiswerk, collectie Joop Simonse en de familie Simonse, 1940-2000.

Particuliere stukken KSGJ/Directie en bestuur Emmaplein, Frans Fransen.

Particuliere stukken KSGJ/Ricardo, Paul Bergman.

Particuliere stukken KSGJ/De Boeg, Martha Meijers.

Particuliere stukken KSGJ/Rotonde, Erik Trinconi.

INTERVIEWS

Beekhuijzen, Jeanne: crècheleidster bij Westersingel (KSGJ), gesprek op 28 januari 2010.

Bergmans, Paul: maatschappelijk werk bij Ricardo (KSGJ), gesprek op 27 januari 2010.

Brummel, Heleen: sociaal-cultureel werk en teamcoördinator bij Ricardo en bij De Boeg (KSGJ), gesprek op 3 februari 2010.

Budel, Ad: vormingswerker en stafmedewerker KSGJ, gesprek op 4 februari 2010.

Copier, Roel: maatschappelijk werk bij De Boeg (KSGJ), gesprek op 20 januari 2010.

Daeter-Vermeulen, Ria: sociaal-cultureel werk, jeugdwerk, bij de Zwaanshals en Open Haard (Sint Franciscus Liefdewerk) en Sarto (KSGJ), gesprek op 12 januari 2010.

Fransen, Frans: financieel medewerker (Sint Franciscus Liefdewerk), financieel directeur en algemeen directeur (KSGJ), gesprek op 18 februari 2010.

Henderson, Wout: vrijwilliger bij De Brug, jeugdleider bij De Boeg en teamcoördinator sociaal-cultureel werk bij Ricardo (KSGJ), gesprek op 13 januari 2010.

- Mulder, Hugo: jeugdwerker (KSGJ) later opbouwwerker en directeur opbouwwerk Sonor, gesprek, 25 februari 2010.
- Lovisa, Ada: stagiaire crèche bij De Tol (Sint Franciscus Liefdewerk) en crècheleidster bij Don Bosco (KSGJ), gesprek 2 februari 2010.
- Meijers, Martha: werkzaam bij De Arend en Zeemeeuw in de Afrikaanderwijk, teamcoördinator sociaal-cultureel werk bij De Boeg (KSGJ), gesprek op 12 januari 2010.
- Roijers, Joop: clubleider bij De Singel en volwassenenwerk bij Sarto (Sint Franciscus Liefdewerk), teamleider sociaal-cultureel werk bij De Brug en Sarto (KSGJ), gesprek op 13 januari 2010.
- Seidler, Ron: stagiaire maatschappelijk werk bij De Boeg en maatschappelijk werker bij De Bark (KSGJ), gesprek 20 januari 2010.
- Snelders, Adrie: teamcoördinator sociaal-cultureel werk bij De Bark (KSGJ), gesprek op 19 januari 2010.
- Trinconi, Erik: stagiaire bij de Open Haard (Sint Franciscus Liefdewerk), teamcoördinator sociaal-cultureel werk bij de Rotonde (KSGJ), gesprek 9 februari 2010.
- Winkel, Ria van der: sociaal-cultureel werkster en teamcoördinator (o.a. vrouwenwerk) bij de Rotonde (KSGJ), gesprek 9 februari 2010.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Achterhuis, H. (1979), *De markt van welzijn en geluk*, Utrecht: Ambo.
- Beck, W.A. & A.Tj. de Jong (1990), *De lessen voor sociale vernieuwing. Is er toekomst voor welzijn?*, Den Haag: Vuga.
- Becker, F. (red.) (2004), *Rotterdam, 25ste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam: Mets & Schilt en Wiardi Beckman Stichting.
- Becker, J. & J. de Hart (2006), *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Beerends, H. (2008), 'Om de schoonheid van het aards bestaan'. *Jan Beerends (1898-1978), de emancipatie van een eigenzinnig katholiek*, Nijmegen: Memo Reeks, Valkhof Pers.
- Beld, T. van den (2009), *Katholieke jongens uit den beschaafden stand. Het jezuïeteninternaat te Katwijk a/d Rijn, Den Haag en Zeist (1831-1960) en katholiek Nederland*, Nijmegen: Valkhof Pers.
- Berg, H. van den (2008), *Van 'diepgevoelde roeping' tot 'marktgedreven kwaliteit'. De rijke geschiedenis van de Stichting Katholieke Verpleging- en Verzorgingsinstellingen Rotterdam*, Rotterdam: uitgave van Laurens wonen diensten zorg.
- Bijlsma, J. & H. Jansen (2008), *Sociaal werk in Nederland. Vijfhonderd jaar verheffen en verbinden*, Bussum: Coutinho.
- Bleich, A. (2008), *Joop den Uyl, 1919-1987. Dromer en doordouwer*, Amsterdam: Balans.
- Blokland-Potters, T. (1998), *Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk*, Kampen: Kok Agora.
- Boer, J. (1970), *Opbouwwerk. Verkenningen op het gebied van 'community organization' in de Nederlandse verhoudingen* Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Boer, N. de (2002), 'De opkomst van de wijkaanpak als dominante strategie in het sociaal beleid', in: J.W. Duyvendak & L. Veldboer (red.), *Meeting Point Nederland. Over samenlevingsopbouw, Multiculturaliteit en sociale cohesie*, Amsterdam: Boom, p. 29-50.
- Borg, A. van der (2006), *Samen bouwen aan een vitale civil society. WMO visiedocument*, Brancheorganisatie Sociale Sector: Rotterdam.
- Brink, G. van den (2006), *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Broekman, H. (2001), *Sociaal investeren: een tussenbalans*, Rotterdam: Stedelijke werkgroep Sociaal Investeren, Gemeente Rotterdam.
- Buiren, K.H.S. van, J.M.A. Hetterschij & J.W. Velthuijsen (1998), *De BV Sociaal Cultureel Werk. Een onderzoek naar de economische betekenis van de sector, SEO rapport*

- nr. 469, Amsterdam: Stichting voor Economisch Onderzoek, Universiteit van Amsterdam.
- Bureau voor Sociale Vernieuwing (1993), *Denkend over welzijn*, Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Chorus, J. (2009), *Afri. Leven in een migrantenwijk*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Commissie Sociale Vernieuwing (1989), *Het Nieuwe Rotterdam in Sociaal Perspectief*, Rotterdam: gemeente Rotterdam.
- Dam, C.L. van & P.W. Wiebes (2005), *Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis voor de welzijnssector*, Den Haag/Utrecht: SCP/NIZW.
- Diekstra, R. (2004), 'Rotterdam zoals ik het ken' in: F. Becker e.a. (red.), *Rotterdam, 25ste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam: Mets & Schilt en Wiardi Beckman Stichting, p. 194-207.
- Doorn, J.A.A. van (2009), 'Krijgt Nederland een rassenvraagstuk?', in: J.A.A. van Doorn, *Nederlandse democratie. Historische en sociologische waarnemingen*, Amsterdam: Mets & Schilt, p. 66-76.
- Duyvendak, J.W. (1999), *De planning van ontplooiing. Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving*, IJkpunt 1950, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Duyvendak, J.W. (2006), *De staat en de straat. Beleid, wetenschap en de multiculturele samenleving*, Amsterdam: Boom.
- Duyvendak, J.W., E. Engelen & I. de Haan (2008), *Het bange Nederland. Pleidooi voor een open samenleving*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Enckevort, G. van (1997), *Educatie als animatie. Opstellen over de activerende rol van vorming en volwasseneneducatie*, Utrecht: Elsevier/De Tijdstroom.
- Engbersen, G. & J. Burgers (2001), *De verborgen stad. De zeven gezichten van Rotterdam*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen, G., E. Snel & A. Weltevrede (2005), *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam. Eén verhaal over twee wijken*, Amsterdam: University Press.
- Engbersen, R. & H. Grave (red.) (1993), *Congres welzijn aan het werk*, Utrecht: NIZW.
- Engbersen, R. (2007), *Organiseren van sociale slagkracht. Een advies op het smeden en versterken van vruchtbare sociale coalities*, Rotterdam: Sociaal Platform Rotterdam (SPR), adviesnummer 01/2007.
- Ernsting, M. (1999), *Tegenstroom. Contouren van een dwars zorgconcept*, Utrecht: NIZW.
- Ewijk, H.P. van (2003), *Redelijke sociale verhoudingen. Redelijk sociaal gedrag*, Utrecht: Faculteit Sociaal-Agogische Opleidingen/Hogeschool van Utrecht.
- Ewijk, H. van, F. Spierings & R. van Wijnen-Sponselee (Red.) (2007), *Basisboek Social Work. Mensen en meedoen*, Amsterdam: Boom.
- Fransen, F. & E. Trinconi (2006) 'Tijd voor een masterplan jongerenwerk in Rotterdam', in: A.L.T. Notten (red.), *Een omgekeerd generatieconflict? De jeugd verdient de toekomst*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 139-145.
- Fransen, F. & E. Trinconi (2006), *Goud van de Stad. Richtgevend plan jongerenwerk Rotterdam*, Rotterdam: Hogeschool Rotterdam/Kenniskring Opgroeien in de Stad.

- Gent, B. van (1983), *Welzijnswerk in studie. Hoofdpijnen van de andragologie*, Amsterdam/Meppel: Boom.
- Goddijn, W., J. Jacobs & G. van Tillo (1999), *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1945-2000*, Baarn: Ten Have.
- Graaf, P. van der & F. Spierings (2003), *Toekomst welzijnswerk Rotterdam*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Grandia, J. (1990), *De arbeider-wethouder Dries van der Vlerk. Een leven van dienst aan de gemeenschap*, Amsterdam: IISG.
- Haan, I. de & J.W. Duyvendak (red.), (2002), *In het hart van de verzorgingsstaat, Het ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers (CRM, WVC, VWS)*, Zutphen: Walburg Pers.
- Heijde, V.M. van der & T.M.F. Zawiolkowski (1994), *Sociaal-Cultureel werk in focus. Beeldvorming over het Sociaal-Cultureel Werk (SCW) in Rotterdam*, Rotterdam: Wetenschapswinkel Erasmus Universiteit.
- Hoek, H. van (1987), *Wandelingen door oud-Rotterdam. Herinneringen aan het straatbeeld van een halve eeuw geleden*, Zaltbommel: Europese Bibliotheek.
- Hooijdonk, G. van & A. Raspe (1995), *Sociaal-cultureel werk in Rotterdam. Een onderzoek naar positie en functie*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Hortulanus, R.P. (2001), *De welzijnssector in beeld*, Den Haag/Utrecht: VOG & Verdiwel.
- Houten, D. van (1984), 'Planning en democratie; openbare meningsvorming over de toekomstige maatschappij', in: P. Thoenes, e.a., *De crisis als uitdaging. Opstellen over heden en toekomst van de verzorgingsstaat*, Amsterdam: Kobra, p. 121-137.
- Hueting, E.V. (1989), *De permanente herstructurering in het welzijnswerk*, Zutphen: Walburg Pers.
- Jansen, A.W.H.M. (1980), 'Tegenbewegingen in de hulpverlening' in: H. van den Berg (red.), *Welzijnswerk en samenleving. Centrale problemen, alternatieven en overzichten*, Assen: Van Gorcum, p. 107-128.
- Jong, W. de (1986), *Inter-etnische verhoudingen in een oude stadswijk*, Delft: Eburon.
- Kennedy, J. C. (1995), *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*, Amsterdam/Meppel: Boom.
- Kennedy, J.C. (2005), *De deugden van een gidsland. Burgerschap en democratie in Nederland*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Kennedy, J.C. (2009), *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Kersbergen, K. van (1998), 'De naoorlogse ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat' in: U. Becker (red.), *Maatschappij en Nederlandse politiek. Historisch en vergelijkend*, Amsterdam: Het Spinhuis, p. 311-333.
- Kok, A.C.M. de (1980) 'Welzijnswerk en welzijnsbeleid in Nederland' in: H. van den Berg (red.), *Welzijnswerk en samenleving. Centrale problemen, alternatieven en overzichten*, Assen: Van Gorcum, p. 171-172.
- Krogt, M.P.C. van der (1989), *Budgetsubsidiering in de welzijnssector*, 's-Gravenhage: Vuga-uitgeverij.

- Kuiper, D. Th. (2002) *Tussen observatie en participatie. Twee eeuwen gereformeerde en antirevolutionaire wereld in ontwikkelingsperspectief*, Hilversum: Verloren.
- Kuypers, P. & J. van der Lans (1994), *Naar een modern paternalisme. Over de noodzaak van sociaal beleid*, Amsterdam: De Balie.
- Laar, P. van de (2000), *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (deel 2), Zwolle: Waanders.
- Laar, P. van de & M. van Jaarsveld (2006), *Historische Atlas van Rotterdam. De groei van de stad in beeld*, Amsterdam: SUN.
- Laar, P. van de e.a. (2006), *Naar Rotterdam. Immigratie en levensloop in Rotterdam vanaf het einde van de negentiende eeuw*, Amsterdam: Aksant.
- Land, M. van der (2004), *Vluchtige verbondenheid. Stedelijke bindingen van de Rotterdamse nieuwe middenklasse*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Langeveld, M.J. (red.) (1952), *Maatschappelijke verwildering der jeugd. Rapport betreffende de geestesgesteldheid van de massajeugd*, Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Lans, J. van der (2008), *Ontregelen. De herovering van de werkvloer*, Amsterdam/Antwerpen: Augustus.
- Lans, J. van der (2010), *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*, Amsterdam/Antwerpen: Augustus.
- Lieberg, M.J. van (2007), *Het Sint Laurensinstituut, de geschiedenis van de katholieke charitas in Rotterdam, 1651-1857-2007*, Rotterdam: Erasmus Publishing.
- Lijphart, A. (1982), *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam: J.H. de Bussy.
- Linde, M. van der (1995), *Werkelijk ik kan alles. Werkers in kerkelijke arbeid in de Nederlandse Hervormde Kerk 1945-1966* (dissertatie Utrecht), Zoetermeer: Boeken-centrum.
- Linde, M. van der (2009), *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*, Amsterdam: SWP.
- Lucassen, L. & W. Willems (2006), *Gelijkheid en onbehagen. Over steden, nieuwkomers en nationaal geheugenverlies*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Lucassen, L. & W. Willems (red.) (2007), *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Lucassen, L. & W. Willems (red.) (2009), *Waarom mensen in de stad willen wonen, 1200-2010*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Mamadouh, V.D. (2000), 'Nieuwe stadsbewoners en het stadsbestuur: Van provo tot Marokkaanse lieverdjes', in: F. Hendriks & P. Tops, *Stad in spagaat. Institutionele innovatie in het stadsbestuur*, Assen: Van Gorcum, p. 97-111.
- Meijers, F. & M. Du Bois-Reymond (red.) (1987), *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig (1948-1952)*, Leuven: Acco.
- Michielse, H.C.M. (1977), *De burger als andragoog. Een geschiedenis van 125 jaar welzijnswerk (1848-1972)*, Meppel: Boom.
- Middendorp, C.P. (1979), *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70*, Amsterdam/Meppel: Boom.
- Neij, R. (1989), *De opbouw van een sociaal-agogische beroepsopleiding*, Zutphen: Walburg Pers.

- Nieuwpoort, D. (1998), *De ontmoeting. Sociaal Cultureel Werk: Aangenaam kennismaken*, Utrecht: Vog.
- Nijenhuis, H. (1987), *Werk in de schaduw. Club- en buurthuizen in Nederland, 1892-1970*, Amsterdam/Utrecht: Stichting Beheer IISG en Stichting Histosearch.
- Notten, A.L.T. (2003), *De stad als opvoeder? Kanttekeningen bij een euforie – opmerkingen over een Rotterdamse aanpak*, (lectorale rede) Rotterdam: Hogeschool Rotterdam.
- Notten, A.L.T. (2004), *Overleven in de stad. Inleiding tot sociale kwaliteit en Urban Education*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Notten, A.L.T. (2004), *Verzorgingsstaat, risicomaatschappij, sociale kwaliteit of hoe de gemeente Rotterdam en de sociale sector niet buiten elkaar kunnen*, Rotterdam: Brancheorganisatie Sociale Sector Rotterdam.
- Notten, A.L.T. (2006), 'Van Pietje B. tot Ali B.: een eeuw jeugdbeleid in Rotterdam: hoe geduldig moeten opvoeders zijn?', in: A.L.T. Notten (red.), *Een omgekeerd generatieconflict? De jeugd verdient de toekomst*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, p. 89-100.
- Notten, A.L.T. (2008), 'Hoe lokaal wordt de verzorgingsstaat? Of: hoe de gemeente Rotterdam en de sociale sector niet buiten elkaar kunnen', in: A.L.T. Notten (red.), *De Lerende Stad. Het laboratorium Rotterdam*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant: p. 15-30.
- Osch, H. van (2010), *Bram Peper. Man van contrasten*, Amsterdam: Boom.
- Ossewaard, R. (2006), 'Burgerschap tussen zelfregulering en gereguleerd worden: over de betekenis van eigen verantwoordelijkheid', *Bestuurskunde*, nr. 4 december 2006, jrg. 15, p. 14-19.
- Ostaaijen, J. van (2008), 'Evolutie van een revolutie? Rotterdam 2002-2008', *Bestuurskunde*, nr. 3 oktober 2008, jrg. 17, p.6-13.
- Ostaaijen, J. van (2010), *Aversion and Accommodation. Political Change and Urban Regime Analysis in Dutch Local Government: Rotterdam 1998-2008*, Delft: Eburon.
- Pauw, J.L. van der (2006), *Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Boom.
- Peper, B. (1972), *Vorming van welzijnsbeleid. Evolutie en evaluatie van het opbouwwerk*, Meppel: Boom.
- Poels, V. (1987), 'Het Sint Franciscus Liefdewerk van de paters SCJ, 1923-1970', *Documenten SCJ, (Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum)*, p. 57-85.
- Poot, E. (2005), *Het handwerk van de stedenbouwer. 30 jaar werken aan de stad Rotterdam, 1975-2005*, Rotterdam: uitgave dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting (dS+V).
- Project Bureau Sociale Integratie (2004), *Sociale Integratie ... en de islam in Rotterdam. Feiten, teksten en publicaties over de islam en moslims in Rotterdam*, Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Reijndorp, A. & J. van der Zwaard (1998), *Sociaal investeren Rotterdam. Kijkend naar sociale processen – nadenkend perspectief*, Rotterdam: Werkgroep 'Sociaal Investeringsprogramma, Gemeente Rotterdam.
- Rhee, M. van e.a. (2006), *Analyse Gemeenteraadsverkiezingen 2006*, Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS).

- Rooy, P. de (1986), 'Vetkuijfe waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig en zestig', in: H.W. von der Dunk e.a., *Wederopbouw, welvaart en onrust*, Houten: De Haan, p. 121-146.
- Scheffer, P. (2007), *Het land van aankomst*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Schmelzer, W.K.N., Veldkamp G.M.J. & J. Ponsioen (red.) (1960-1963), *Welvaart, welzijn en geluk. Een katholiek uitzicht op de Nederlandse samenleving*, 5 delen, Hilversum: Paul Brand.
- Scholte, M. (2010), *Oude waarden in nieuwe tijden. Over de kracht van maatschappelijk werk in de 21^e eeuw*, lectorale rede, Haarlem: Hogeschool InHolland.
- Schoor, A. van der (2005), *Het Rotterdam Boek*, Zwolle: Waanders.
- Schuyt, K. & R. van der Veen (1999), *De verdeelde samenleving. Een inleiding in de ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat*, Houten: Stenfert Kroese.
- Schuyt, K. & E. Taverne (2000), *1950. Welvaart in zwart-wit*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Schuyt, K. (2006), *Steunberen van de samenleving. Sociologische essays*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schuyt, K. (2009), *Over het recht om 'wij' te zeggen. Groepstegenstellingen en de democratische gemeenschap*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Seidler, R. & M. Jansen (1976), *Klubhuiswerk/Klubhuis – maatschappelijk werk in Het Oude Noorden, Rotterdam*, (niet-gepubliceerde) afstudeerscriptie, Den Haag: Haagse Sociale Academie.
- Simonse, J. (1977), *Belemmerde kansen. Sociologie van de volksbuurt*, Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Simonse, J. (1982), *De rafelrand blijft. Sociologie van kansarme buurten*, Alphen aan de Rijn/Brussel: Samsom.
- Sour, A. (2010), *(On)zichtbaar vakwerk. 25 jaar opbouwwerk in Rotterdam*, Rotterdam: Sonor.
- Spierings, F. (2003), *De stad als gevaar? Kanttekeningen bij de sociale kwaliteit van Rotterdam*, (lectorale rede) Rotterdam: Hogeschool Rotterdam.
- Spierings, F. e.a. (2003), *Buurt en stad. Liber Amicorum voor Wiebe de Jong*, Rotterdam: Sambabal.
- Stevense, H. (1987), *Sociaal-Kultureel Werk. Een verkenning*, Baarn: H. Nelissen.
- Studiegroep van het Breed Comité Welzijn (1980), *In de politieke houdgreep. Over de praktijk van het Rotterdamse welzijnswerk*, Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Swaan, A. de (1989), *Zorg en de Staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Taakgroep Sociale Infrastructuur (2002), *Sociaal Beleid en Sociaal Belijdend. Wat gaat er goed wat gaat er fout?* Eindrapport van de Taakgroep Sociale Infrastructuur, Rotterdam: gemeente Rotterdam.
- Thurlings, J.M.G. (1978), *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Tillie, J. (2008), *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak in Nederland*, Amsterdam: Meulenhoff.

- Tonkens, E. (2008), *Mondige burgers, getemde professionals. Marktwerking en professionaliteit in de publieke sector*, Amsterdam: Van Gennep.
- Tops, P. (2007), *Regime verandering in Rotterdam. Hoe een stadsbestuur zichzelf uitvindt*, Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Torre, E.J. van der (2004), 'Rotterdamse drugsscenes: het kostbare gelijk van de straat', in: E.R. Mulder (red.), *Veiligheid. Studies over inhoud, organisatie en maatregelen*, Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Torre, E.J. van der e.a. (2008), *Koopavond in Rotterdam centrum. Verandering, leefbaarheid en lastposten*, Den Haag: COT.
- Trinconi, E.P. (1970), *Het Sociaal Cultureel Vormingswerk in Klubhuisverband*, (niet-gepubliceerde) afstudeerscriptie; Gent: Katholiek Vormingscentrum voor Maatschappelijk Werk.
- Veen, R. van der (2009), 'De herziening van de Nederlandse verzorgingsstaat. Analyse van een paradigmawisseling', in: J. de Vries en P. Bordewijk (red.), *Rijdende treinen en gepasseerde stations. Consensusdrang in politiek en bestuur*, Amsterdam: Van Gennep.
- Veldboer, L. & J. Mak (2002), *Trends in grootstedelijk welzijnswerk. De thema's, de identiteit, de knelpunten en de keuzes verkend vanuit Rotterdam*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Vlaar, P. (1993), *Programma Sociaal Cultureel werk. Toekomstvisie en projecten, 1993-1995*, Utrecht: NIZW.
- Vries, J. de & S. van der Lubben (2005), *Een onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek. Paars II en de revolutie van Fortuyn*, Amsterdam: Van Gennep.
- Vries, J. de (2006), 'Balkenende en het onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek', in: F. Becker e.a. (red.), *Vier jaar Balkenende*, Amsterdam: WBS en Mets & Schilt, p. 24-37.
- Vuijsje, H. (1977), *Nieuwe Vrijgestelden. De opkomst van het spijkerpakkenproletariaat*, Baarn: Anthos.
- Vuijsje, H. (2008), *Correct. Weldenkend Nederland sinds de jaren zestig*, Amsterdam: Olympus.
- Waard, G.C. de (1991), *Nutschap ende waer. De geschiedenis van de Nutsacademie 1954-1991*. Z.p: z.u.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1982), *Herwaardering van welzijnsbeleid*, Den Haag: SDU.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006), *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*, serie WRR rapporten, nr. 76, Den Haag, Amsterdam: WRR, Amsterdam University Press.
- Wielenga, F. (2009), *Nederland in de Twintigste eeuw*, Amsterdam: Boom.
- Winkel, R. van der (1985), *Hulpverlening in een Klubhuis*, (niet-gepubliceerde) afstudeerscriptie, 's-Gravenhage: Katholieke Sociale Akademie.
- Winkel, W.W.M. van den (2002), *Versterkt Welzijnswerk. Een stedelijke infrastructuur voor het welzijnswerk in Rotterdam*, Rotterdam: Bureau Obelon.
- Winkelaar, P. (1979), *Bouwstenen voor opbouwwerk*, PM-reeks, Bloemendaal: H. Nellissen.

- Witte, T. (1995), 'Lastige Vlaardingers. Ontzuiling en gezagscris', *Historisch Jaarboek Vlaardingen 1995*, Vlaardingen: Historische Vereniging Vlaardingen.
- Witte, T., D. Hellema & C. Wiebes (1998), *Doelwit Rotterdam. Nederland en de oliecrisis, 1973-1974*, Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- Witte, T. (2002), *Tussen Coolsingel en Binnenhof. Stadsregionale capriolen in Rotterdam Rijnmond*, Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- Witte, T. (2006), 'Binnengemeentelijke decentralisatie', *Openbaar Bestuur, Tijdschrift voor beleid, organisatie en politiek*, jrg. 16, nr. 2, februari, p. 20-23.
- Witte, T. (2008), '(Over)sturing van de welzijnssector in Rotterdam. De welzijnsmarkt: klantgericht of klantgezwicht', in: A.L.T. Notten (red.), *De lerende stad. Het laboratorium Rotterdam*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, p. 101-119.
- Witte, T. (2008), 'Deelgemeenten lust of last?', *Openbaar Bestuur, Tijdschrift voor beleid, organisatie en politiek*, jrg. 18, nr. 4, april, p.11-16.
- Wouden, R. van de & E. de Bruijne (2001), *De stad in de omtrek. Problemen en perspectieven van de vier grootstedelijke gebieden in de Randstad*, Den Haag: SCP.
- Zant, P. van der (red.) (2003), *Van bondgenoot naar professioneel adviseur. Meer dan vijftig jaar begeleiding en advisering van het sociaal-cultureel werk*, Utrecht: Steunfunctie Welzijn en De Drie Linden.
- Zwierstra, N. (1995), *Geen opgeheven vinger, maar een uitgestoken hand. Humanitas 1945-1995*, Amsterdam: Humanitas.

AFKORTINGEN

BCW	Breed Comité Welzijnswerk
BOSSR	Brancheorganisatie Sociale Sector Rotterdam
BZK	ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
COK	Centraal Orgaan Kindercentra
CRM	ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk
HOKO	Hoogvliets Overleg Klubhuizen en Opbouwwerk
KNJJ	Katholieke Nationale Jongens Jeugdzorg
KNMJ	Katholieke Nationale Meisjes Jeugdzorg
KNS	Katholieke Nationale Stichting
KSGJ	Katholieke Stichting voor Gezin en Jeugd
OK&W	ministerie van Onderwijs, Kunst & Wetenschappen
NJG	Nederlandse Jeugd Gemeenschap
PowR	Platform ontwikkeling welzijn Rotterdam
RJG	Rotterdamse Jeugd Gemeenschap
RSOJ	Rotterdamse Stichting Ongeorganiseerde Jeugd
SALCO	Stichting Samenwerkende Landelijke Centrale Organen
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SFL	Sint Franciscus Liefdewerk
SHWB	Stichting Hulp aan Buitenlandse Werknemers
SPR	Sociaal Platform Rotterdam
SSOW	Stichting Samenwerkingsopbouw Oude Westen
VBS	Vorming Buiten Schoolverband
VCR	Vereniging voor Club- en buurthuiswerk Rotterdam
VROM	ministerie Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu
WGI	Werkgeversinstituut (sociaal-cultureel werk)
WMO	Wet Maatschappelijke Ondersteuning
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
WVC	ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

REGISTER

- Aansprekend jeugdbeleid 123
Achterhuis, H. 93-94
Afrikaanderwijk rellen 82-83
Agressie approach 51
Albeda, A. 112
Arend 32
- Babyboom 21
BCW 92, 95
Bekkers, W.M. 44
Bijzonder Gezinswerk Rotterdam 34,
57, 58
Bisschoppelijk mandement
(1954) 29
Bos, H. 19
BOSSR 122-123, 127, 128, 129
Brakkee, F. L. Th. 37, 53
Brinkman, E. 94, 109, 110, 115
- Centrale Hervormde Jeugdzorgwerk
32
Clubhuis De Bark 59
Clubhuis De Boeg 86-87
Clubhuis De Branding 61
Clubhuis De Dijk 62
Clubhuis De Open Haard 60
Clubhuis Ricardo 63
Clubhuis De Rotonde 63, 64, 102
Clubhuis De Singel 59, 60
Clubhuis De Tol 62
Clubhuis Sarto 62
Clubhuis Stereo 61
COK 115, 116
Community organization 36, 46
Comprehensive approach 26
- Congregatie 18, 37, 66, 104
- Daeter, P.M.D. 96, 106
Danskwestie 27
Deelgemeenten 87
Dienst (secretarie) Onderwijs & Volks-
ontwikkeling 25, 30, 49, 56
Doorbraakgedachte 21
Doorn, H.W. van 81
Drees, W. 22, 23
Dunnen, R.H. den 97
- Fondsen 29
Fortuyn, P. 112, 121
Fransen, F. 50, 65, 88, 90, 96
- GAMMA 93
Gisbergen, C. van 20, 34
Groepswerk 49
- Hervormde Jeugdraad 38
Hervormde Kerk 26
Hoeven, G. van der 19
Hogeweg, A. 32
HOKO 103
- Idenburg, Ph. A. 112
- Jansen, Mgr. M.A. 38
Jeugdhaven 32
- Kabinet-Balkenende 124
Kabinet-Cals 43
Kabinet-Colijn 16
Kabinet-Lubbers Kok 111

- Kabinet-Den Uyl 80
 Kabinetten-Kok 111, 119, 120-121
 Kabinetten-Lubbers 94, 109, 110, 113
 Kaderwet Specifiek Welzijn 81, 93,
 94, 110
 Kamphuisen 27
 Katholieke zuil 17, 21
 Keerpunt 1972 80
 Kinderbewaarpplaats 36
 Klompé, M. 90
 Knelpuntennota 80
 KNJJ 22, 38
 KNMJ 22, 38
 KNS 38, 54, 67
 Kolster, M.A. 88, 89
 Koningin Emmaplein 27, 31 58, 89
 Korpsstadsdiensten 25
 Kwanten, R.A.A.M. 20, 27-29, 31, 33,
 35, 49, 53, 56, 64-65, 88

 Laarschot, J. van de 17
 Langeveld, M.J. 31
 Lijnbaanjeugd 55
 Liquiditeitsproblemen 30

 Maaswerk 116-117
 Massajeugd 22
 Meijer, W. 81, 93
 Mil, J. van 34
 Ministerie van Binnenlandse Za-
 ken 22, 23, 11
 Ministerie van CRM 41, 43, 50, 54,
 79, 81, 91, 94, 97
 Ministerie van Maatschappelijk
 Werk 29, 31, 33, 35, 43, 49
 Ministerie van OK&W 22, 23, 30, 31
 Ministerie van Sociale Zaken 22, 23
 Ministerie van Volksgezondheid, Wel-
 zijn en Sport 111
 Ministerie van Welzijn, Volksgezond-
 heid en Cultuur 79, 94, 110
 Multi-etnische stad 84

 Naessens, D. 66, 88, 96

 Nieland, H. 19
 NJG 38
 Nozems 55
 Nutsacademie 28

 Ons Huis 16
 Ontzuiling 45
 Opvoedingsdorpen 34

 Pact op Zuid 127
 Peper, B. 81, 93, 112
 Ploeg, J.G. van der 47, 54, 85, 90, 104
 PowR 122-123, 126
 Provo 55, 56

 Rohof, J. 64
 ROTS 115, 116
 Rotterdamsche Jeugd Gemeen-
 schap 26
 RSOJ 32, 33, 56, 57

 SALCO 67, 91, 93
 Saneringsnota 47, 85
 Schmelzer, W.K.N. 42
 Schommelfonds 30
 School voor Maatschappelijk
 Werk 28, 29, 54
 SCP 81
 SHWB 48
 Simons, H. 119
 Simonse, J. 84, 102
 Sint Francesco Romanawerk 19, 37
 Sint Vincentiusverenigingen 18
 Social casework 32
 Sociale Academie 54
 Sociale Vernieuwing 109, 111, 112,
 113, 117, 119
 Social groupwork 32
 SPR 125, 126, 128
 SSOW 59
 Stadsmerk 116, 118, 119
 Stadsvernieuwing 85
 Stichting Rotterdamsche Gemeen-
 schap 24

- St. Jozefs Gezellen Verenigingen 18
Studiegroep Bos 24
- Taakgroep Sociale Infrastructuur 120
Tienen, A.J.M. van 37
- VARA 29
VBS 22
VCR 80, 105-106, 109-110, 115, 116
Veldkamp, G.M.J. 42
Verzorgingsstaat 20
Vlerk, A.J. van der 24, 28, 30, 31, 33,
47
Vlot 32
Vonhoff, H.J.L. 80
Vos, G.Z. de 49
Vuijsje, H. 93-94
- Walsum, G.E. van der 23
Welzijnskoepels 22
Welzijnswet 109, 110, 111
Werkende moeder 36
Wickeren, A.C. van 82
Wijkgedachte 24, 25, 46
Wijkraden 46
Woonschool 34
WRR 94, 125
- Zeemeeuw 32

OVER DE AUTEUR

Dr G.T. (Toby) Witte (1955) studeerde aan de Rijksuniversiteit van Leiden geschiedenis en sociale wetenschappen, in het bijzonder politicologie. Hij promoveerde in 1990 op een dissertatie over de Nederlandse buitenlandse betrekkingen. Nadien publiceerde Witte diverse boeken en artikelen over internationale betrekkingen, stadsregionaal (lokaal) beleid en bestuur onder andere over bestuurlijke reorganisatie en binnengemeentelijke decentralisatie. Op het terrein van grootstedelijke vraagstukken publiceerde hij over sturing van de welzijnssector, jongeren & geweld, participatie, sociaal investeren, moslimjongeren, voortijdig schoolverlaten en verricht hij enkele landen- en stedenvergelijkende studies.

Witte was tot 1996 adjunct-directeur/conrector van een scholengemeenschap en daarna werkzaam als hoofddocent bestuurskunde en politicologie bij diverse hogescholen. Van 2001 tot en met 2007 was hij onderwijsmanager van de masteropleiding Pedagogiek/*Urban Education* van de Hogeschool Rotterdam. Nadien hoofd van het Expertisecentrum Praktijkgericht Onderzoek (EPO) dat verbonden is aan het Instituut Sociale Opleidingen van de Hogeschool Rotterdam, en lid van Rekenkamer Spijkenisse. Contactadres: g.t.witte@hr.nl